

GHEORGHISOR CAMELIA

*Limba – vehicul și depozitar al
valorilor culturale. Aspecte ale
interferențelor lingvistice în
diacronia limbii române: influența
greacă și turcă*

BRĂILA

2025

GHEORGHIȘOR CAMELIA

***Limba – vehicul și depozitar al valorilor
culturale. Aspecte ale interferențelor
lingvistice în diacronia limbii române:
influența greacă și turcă***

ISBN 978-973-0-43260-2

BRĂILA

2025

Cuprins

I. LIMBĂ ȘI CULTURĂ	6
1.1. Legătura dintre limbă și societate	6
1.2. Legătura dintre limbă și spiritul unui popor	12
1.3. Limba – depozitarul culturii unui popor	17
 II. CONTACTUL DINTRE LIMBI – ASPECTE DEFINITORII ȘI DELIMITĂRI CONCEPTUALE	 20
2.1. Conceptul de « contact lingvistic » – definiție, principii	20
2.2. Împrumutul lingvistic ca rezultat al contactului dintre limbi	21
2.2.1. Conceptul de « împrumut lingvistic » (definiții, accepții)	21
2.2.2. Sistemul limbii și deschiderea față de împrumut: ce se împrumută / ce nu se împrumută într-o limbă	26
2.3. <i>Moștenit vs împrumutat vs creat</i> în structura etimologică a vocabularului românesc	27
 III. LIMBA ROMÂNĂ ÎN CONTACT CU ALTE LIMBI. CONSIDERAȚII GENERALE ȘI INTRODUCTIVE	 30
3.1. Influențe din epoca veche	30
3.1.1. Influența slavă	30
3.1.2. Influența maghiară	32
3.1.3. Influența greacă	32
3.1.4. Influența turcă	33
3.1.5. Influența germană	34
3.2. Influențe moderne asupra limbii române	35
3.2.1. Influența latină savantă	35
3.2.2. Influența limbilor neolatine (franceza, italiana)	36
3.2.3. Influența rusă	37
3.2.4. Influența engleză	38
 IV. INFLUENȚA GREACĂ ASUPRA LIMBII ROMÂNE	 41

4.1. Din istoria contactelor culturale și lingvistice româno-grecești	41
4.2. Periodizarea pătrunderii elementelor grecești în limba română	44
4.2.1. Influența greacă veche (elenismele latinești).....	44
4.2.2. Influența greacă medie (bizantină)	46
4.2.3. Influența greacă modernă (neogreacă)	47
4.3. Receptarea elementelor grecești. Domenii semantice.....	49
4.4. Influența greacă în domeniul formării cuvintelor	51
4.5. Adaptarea elementelor grecești la specificul lexico-gramatical limbii române	55
4.6. Jargonul grecizant și ridiculizarea lui în literatura sec. al XIX-lea	56
4.7. Influența greacă și terminologiile de specialitate	57
 V. INFLUENȚA TURCĂ ASUPRA LIMBII ROMÂNE	64
5.1. Premisele istorice ale contactelor culturale și lingvistice româno-turce	64
5.2. Etapele pătrunderii elementelor turanice în limba română	66
5.2.1. Influența turcă preosmanlie (până în sec. XIV): elementele pecenegocumane și tătărești	66
5.2.2. Influența turcă osmanlie	68
5.2.2.1. Elementele turcești cu caracter predominant popular (pătrunse până în sec. XVIII)	68
5.2.2.2. Turcismele pătrunse în perioada fanariotă	70
5.3. Receptarea elementelor turcești. Domenii semantice	71
5.4. Influența turcă în domeniul formării cuvintelor	73
5.5. Adaptarea elementelor turcești la specificul lexico-gramatical limbii române	75
5.6. Influența turcă în onomastică	77
 VI. PREZENȚA ELEMENTELOR GRECEȘTI ȘI TURCEȘTI ÎN GASTRONOMIA ROMÂNEASCĂ	80

ARGUMENT

*Pentru mine, limba e distanța dintre inimă și umbra ei,
care se numește suflet.*

Fănuș Neagu

În cadrul societăților umane, viața limbajului și a limbilor constituie obiectul fundamental în geneza sociolingvisticii. După cum se știe, limba ne ajută să definim limitele realității noastre; ea este o hartă, dar și un instrument al culturii. Limba înseamnă putere și devine astfel un instrument de dominare și eliberare. Ea ne învață practic de unde vin oamenii și încotro se îndreaptă ei.

În această eră a multiculturalității, a globalizării, a afacerilor, a politicii și a diplomației internaționale, a computerelor și a internetului, o limbă cu o circulație redusă, cum este româna, “un paradis al împrumuturilor” [Hristea, 2004, p.23], o limbă ospitalieră cu o mare capacitate de asimilare/ integrare, lipsită de simț tradiționalist și cu mare respect pentru tot ce este străin [Pușcariu, 1940, p. 365], devine receptorul ideal, pregătit să asimileze cu entuziasm și, pe alocuri, cu oarecare lipsă de discernământ o nouă influență străină, cum e limba engleză, această “lingua franca” a epocii actuale, care se prevede că va fi însușită până în 2050 de jumătate de omenire. În acest context al influențelor și al contactelor lingvistice, influența veche a limbilor orientale asupra limbii române nu a fost nici mai periculoasă decât altele, nici nu a fost mai extinsă și, în final, depășită în timp ca slavizarea, rusificarea, italianizarea, francizarea etc.

Pornind de la observația axiomatică a lingvistului francez Antoine Meillet [1912, p.18]: *la langue n'existe qu'en vertu de la société, de même que les sociétés humaines ne sauraient exister sans langage* (“limba nu există decât în virtutea societății, așa cum societățile nu ar fi putut exista fără limbaj”), este limpede că fenomenele de interferență între limbi au loc în condițiile contactului între civilizații / popoare / grupuri de vorbitori ai unor limbi diferite în cadrul unui ansamblu social.

Fenomenele de interferență ce au loc atunci când limbile intră în contact pot atinge, teoretic, toate compartimentele unei limbi, de la structura sa fonetică până la sintaxă, felul în care reacționează o limbă dată la coexistența cu o alta / altele variind de la caz la caz. În cazul limbii române, compartimentul cel mai deschis pentru pătrunderea elementelor străine este vocabularul (împrumut lexical), care permite preluări de natură sintagmatică (calc), în vreme ce morfologia / morfo – fonologia este deosebit de rezistentă și adăpostește cele mai puternice trăsături de identitate ale limbii.

În alegerea temei de disertație “ Limba – vehicul și depozitar al valorilor culturale. Aspecte ale interferențelor lingvistice în diacronia limbii române: influența greacă și turcă” am pornit de la trei considerente: unul pragmatic, unul social și unul de natură lingvistică, mai exact rolul comunității lingvistice din care fac parte în contextul multicultural și intercultural al orașului cosmopolit de la Dunăre, Brăila, oraș căruia îi aparțin.

De-a lungul timpului, cele două comunități culturale (elenă și turcă) au lăsat o amprentă nu numai în plan istoric – Brăila fiind o raia turcească mai bine de 300 de ani – ci și în plan socio-cultural și lingvistic. Orașul cu salcâmi, Brăila, orașul marilor scriitori mai mult sau mai puțin cosmopoliți și controversați, unii nerevendicați încă, pe deplin, de nicio literatură (Mihail Sebastian, Panait Istrati și Fănuș Neagu și alți mari creatori de cuvinte), devine un turn Babel, o cetate de scaun a influențelor orientale, un adevărat Levant lingvistic. Din toate aceste contacte și influențe, nu putea să rezulte decât o limbă nouă, primenită cu izuri și irizări fanariote care au sporit și mai mult creativitatea și expresivitatea limbii române în viziunea lui Dumitru Caracostea. Nu a rezultat decât acest *geniu al limbii*, cum au toate popoarele civilizate (limba lui Shakespeare, limba lui Cervantes).

Numele orașului provine din turcescul *Ibrail*, iar vechii istorici atribuie numelui o origine indo-europeană, (bhreg) însemnând pisc vertical cu referire clară asupra poziției geografice a orașului, mai precis asupra malului înalt, adică a piscului sau versantului vertical ce sare în ochi privit din amonte, adică de călătorul ce vine din Galați pe Dunăre, de aici și celălalt nume existent de „Piscul Brăilei”, acordat orașului în trecut.¹

¹ <https://ro.wikipedia.org/wiki/Br%C4%83ila>

I. LIMBĂ ȘI CULTURĂ

1.1. Legătura dintre limbă și societate

Dintotdeauna a existat o legătură *sine qua non* între limbă și societate, limbi și societate sau limbă și societăți. Nevoia de a comunica fiind una din caracteristicile ființei umane, a fost satisfăcută prin comunicare, ajungându-se până astăzi la cele mai diverse forme de comunicare care au îmbogățit relațiile interumane și a sporit numărul de contacte interpersonale. Conceptele fundamentale ale obiectului lingvisticii sunt limbajul, limba și actul lingvistic în viziunea lui E.Coșeriu, iar limba este doar o abstractizare:

“Conceptul general de limbă sau, mai bine zis, <<limba în general>> este o abstractizare a noastră – susține Eugen Coșeriu – de fapt se constată numai acte lingvistice individuale, mai mult sau mai puțin asemănătoare, care, pentru comoditate metodologică, pot fi considerate identice. O limbă nu este, așadar, decât ansamblul actelor lingvistice practic identice ale unei comunități de indivizi, un sistem de izoglose stabilit convențional, care însumează ceea ce este comun expresiilor unei comunități sau chiar și unui singur individ, în epoci diferite.”²

Sociologia limbii (confundată deseori cu sociolingvistica, finalitățile lor fiind diferite) nu este decât un tip de sociologie particular, care urmărește explicarea unor caracteristici ale comportamentului social ținând seama de elementele lingvistice care îl determină, îl însoțesc sau reprezintă consecințe ale acestuia. Cu alte cuvinte, sociolingvistica după cum spunea un cunoscut filosof român, Emil Cioran, îndreptățit și de biografia sa, că de fapt, ca individ “ nu locuiești într-o țară, locuiești într-o limbă”, limba înseamnă memorie, metaforă, viață, dar este, în același timp, și un instrument al culturii.

Dezvoltarea sociolingvisticii a fost remarcată calitativ și cantitativ în cadrul științei lingvistice încă de la începutul anilor 50, cu o creștere constantă atât în evoluțiile teoretice și metodologice, cât și în direcțiile interdisciplinare din spectrul limbii și societății. Au existat cercetători care se ocupau de sociolingvistică fără ca această disciplină să fi fost

² Eugen Coșeriu, *Introducere în lingvistică*, Ed.Echinox, Cluj, 1999, pp.31-32

definită. Se luau în considerare diversitatea geografică, studii asupra contactelor lingvistice, lingvisticii istorice sau antropologiei lingvistice și multe altele dincolo de raportul limbă / gândire și relația stil / clasă socială.

Ca disciplină consacrată, sociolingvistica, s-a dezvoltat în anii 1960 în SUA, în jurul unui grup de cercetători, care au devenit celebri prin dezvoltarea unor subdomenii lingvistice, dar abordarea lor este adesea rezumată în celebra propoziție “ A studia cine ce vorbește, unde și cui. “ (Fishman, 1965)³. Încă din 1972, D. Hymes a dezvoltat conceptul de “abilități de comunicare” accentuând că nu este suficient să cunoaștem limba. Stăpânirea acesteia în contextul său social este primordială.

Sociolingvistica se ocupă cu studiul limbajului și al limbilor, care ia în considerare permanent, concret și de principiu realitățile lor complexe, inseparabil cognitive și antropologice, sociale, politice și istorice, etc.

Definiția cea mai simplă a fost aceea că sociolingvistica este știința care se ocupă cu *studiul raporturilor dintre limbaj și societate* sau cu *studiul funcționării sociale a limbajului*. În studiul acestei discipline sunt implicate și alte științe: etnografia, antropologia, psihologia socială, etc. Nu întâmplător în literatura de specialitate sunt întâlnite denumiri ca: etnolingvistica, lingvistica antropologică, psiho-sociolingvistică.

Există mai multe tipuri de sociolingvistică: sociolingvistica critică, sociolingvistica interacțională, sociolingvistica istorică, sociolingvistica migrației, sociolingvistica periferică, sociolingvistica școlară, sociolingvistica urbană, sociolingvistica variaționistă.

Sociolingvistica este într-un proces continuu de reformulare teoretică și redefinire metodică în concordanță cu evoluția epistemologică și dezvoltarea de noi metode de lucru pe teren, tehnici de colectarea datelor și, în cazul abordărilor cantitative, de analize statistice.⁴

Plecând de la premisa că tot ce este social este și lingvistic și că tot ce este lingvistic este și social, sociolingviștii studiază în general relațiile reciproce dintre limbă și ansamblul lumii sociale; ei încearcă să identifice, să explice și să înțeleagă efectele reciproce ale contextelor sociale asupra practicilor lingvistice, dar și cum aceste contexte sociale pleacă tot de la latura lingvistică.

Nevoia primară a omului – ființă socială- a născut o serie de modalități prin care să se poată efectua comunicarea. Modul în care limba, susținută de vocabular, a reușit să întărească identitatea unei societăți, reprezentând-o în mod particular în comparație cu toate

³ Cristina Ungureanu, *Sociolingvistică contemporană, Studii*, Ed. Institutul European, Iași, 2020, pp.9-10

⁴ibidem, pp.12-13

celelalte exemple din afara granițelor fizice este un subiect extrem de important. Astfel, vocabularul este sursa primară a procesului de comunicare, construind un sens intențiilor de transmitere astfel încât să se creeze un anumit confort și să permită oamenilor interacțiunea la nivel de relații interumane.

Se spune adesea că societatea impune vorbitorului semnele pe care trebuie să le folosească. Ferdinand de Saussure a remarcat că vorbitorul nu poate să schimbe semnul, dat fiind că acesta îi este impus, dar că, pe de altă parte, vorbitorul schimbă semnele, le inventează, iar semnele create în vorbire trec mereu în limbă. De fapt, aceasta este realitatea însăși a limbajului: vorbitorul își creează semnele conform normelor în vigoare în comunitatea sa și nu le poate selecta după criterii pur arbitrare, fiindcă ar contraveni finalității limbajului care este intercomunicarea; individul ar rămâne astfel izolat în interiorul comunității sale. Actele lingvistice inedite care se îndepărtează de modelele lor existente în sistemul tradițional trebuie să respecte anumite norme ale sistemului însuși și, ca să se răspândească și să devină la rândul lor elemente ale sistemului, trebuie să fie acceptate de comunitatea respectivă. Deci comunitatea lingvistică exercită asupra vorbirii o dublă acțiune, un dublu control: limitează invenția și, pe de altă parte, acceptă sau respinge inovațiile, în conformitate cu anumite norme greu de cercetat și care, în general, sunt legate de motive de prestigiu cultural, însă și de motive de claritate a expresiei, de comoditate, de expresivitate etc.⁵

Obiceiurile sociale au efectul de a elimina din uz anumiți termeni considerați vulgari, sau prea brutali, sau ireverențioși: este vorba de fenomenul “interdicție de limbaj”, fenomen care, atunci când intră în relație cu fapte de natură religioasă se numește “tabu lingvistic”, foarte răspândit în societățile numite ”primitive” și nu numai.

De-a lungul timpului însă, influențele sociale au determinat nu doar tranziția modului de gândire și preluarea unor obiceiuri ci, în mod deosebit, influența asupra limbii (cuvinte preluate/împrumutate din alte limbi). Pe baza acestor influențe, vocabularul fiecărei națiuni s-a structurat și diversificat în mod continuu din punct de vedere al conținutului și al formei sale organizatorice, mai ales influențelor exterioare care au determinat un caracter instabil și neriguros al vocabularului fiecărei națiuni.⁶ Și când vorbim de națiune, care nu este un concept pur lingvistic, ne referim, asemenea lui Eugen Coșeriu, la acele comunități idiomatice care sunt mai ample decât cele naționale: exemplele cele mai evidente sunt națiunile latino-americane, de limbă spaniolă și Statele Unite, de limbă engleză. Astfel,

⁵Eugen Coșeriu, *Introducere în lingvistică*, Ed.Echinox, Cluj, 1999, pp.64-66

⁶ <https://www.jurnaluleuropean.info/single-post/2019/02/12/omul-limba-%C8%99i-societatea>

alături de conștiința națională apare conștiința unei noi comunități idiomatice, o conștiință lingvistică.

Așadar, este greu de precizat modul concret și real de naștere al unei societăți dacă ne raportăm la faptul că limba a fost și continuă să fie într-o permanență fază de modificare. Nici originalitatea unui popor nu poate fi atribuită în totalitate oamenilor săi, până când nu se stabilește momentul în care influențele exterioare ale limbii au început să apară. Lingviștii avertizează că nivelul de utilizare a vocabularului unei limbi diferă de la o ființă umană la alta; de exemplu, o persoană cultă obișnuiește să folosească și un număr mai mare de cuvinte (între 4.000 și 10.000), dar și un lexic specializat (cuvinte care depășesc aria lexicului comun prin natura sa de specialitate, precum: clorură de sodiu, chimioterapie, articol de fond, septicemie etc.). De aici s-a născut și confuzia asupra faptului că o limbă este perfect caracteristică unei societăți numai dacă nu a suferit nicio modificare determinată de împrumuturi.

O limbă al cărei vocabular se extinde zilnic din cauza influențelor exterioare, nu mai reprezintă limba proprie a unei societăți, însă nici nu putem spune că nu poate susține modul acesteia de funcționare. Dimpotrivă, spun specialiștii, într-o lume aflată în continuă mișcare și evoluție, cheia succesului este de a ține pasul cu schimbările și a te adapta la toate situațiile noi. Vocabularul susține limba iar fără limbă, societatea ar intra într-un colaps de neimaginat. Conform celebrului Charles Darwin, „nu cei mai puternici sau mai inteligenți supraviețuiesc ci cei care se adaptează cel mai ușor” fapt care demonstrează avantajul societăților care se construiesc în plină schimbare, pe tactica acceptării și a luării de partea sa chiar și a influențelor neprevăzute.

Chiar dacă omul a fost cel care a inventat limba și mai apoi a construit societatea din care face parte, este important de reținut faptul că în vremurile noastre, fără a accepta influențele externe și a se adapta la schimbările aduse de revoluția comunicării, societatea nu ar putea ține pasul cu procesul evoluției. Din păcate, sistemele propuse de politica globalizării au dezvoltat un proces total opus sintagmei de construire om-limbă-societate; astăzi, limba fiind cea care susține societatea, iar aceasta – resursele care garantează supraviețuirea ființei umane (deoarece, în afara societății, omul nu poate trăi). ⁷

Relația dintre limbă și societate este accentuată și de o activă reciprocitate în epoca preistorică a devenirii umane. Ulterior, în perioadele istorice, câștigă în preponderență sensul societate-limbă. În interiorul acestui raport, limba își constituie și relevă condiția de fenomen

⁷ <https://www.jurnaluleuropean.info/single-post/2019/02/12/omul-limba-%C8%99i-societatea>

social, impunându-și totodată specificul. Ca facultate categorială, ca limbaj, este o dimensiune definitorie a omului-ființă socială. Ca sistem de semne, convenționale și convenționalizate, adunate într-o paradigmă, în parte închisă, în parte deschisă, este un instrument la dispoziția unei întregi societăți. Ca dimensiune specifică a omului-specie biologică superioară, limbajul își datorează existența societății în aceeași măsură în care aceasta este ea însăși condiționată de limbă, pe fondul apariției și dezvoltării unei conștiințe sociale și lingvistice. Ca sistem de semnale, mai întâi, și de semne instrumentalizate devenite paradigma unui preidiom la început, a unuiidiom apoi, limba își datorează existența și structura specifică unei anumite etape în dezvoltarea societății umane în general, a unor anumite societăți umane. Evenimentele din istoria societății au implicații asupra istoriei limbii și se reflectă în limbă.⁸ Esența socială a limbii este dată de:

- (1) originea limbajului vocal-articulat, în strânsă legătură cu dezvoltarea gândirii, și a limbilor istorice, în strânsă legătură cu istoria societății umane;
- (2) funcțiile pe care le dezvoltă în desfășurarea comunicării lingvistice;
- (3) ipostazele ei, ca moduri de a fi ale limbajului uman;
- (4) dependența relativă, de societate, de dezvoltarea materială și spirituală a unei anumite comunități socio-lingvistică.

Complexitatea limbii ca fenomen social derivă din poziția particulară în interiorul raportului cu societatea, schimbătoare în diverse etape istorice ale dezvoltării, și cu individul, poziție determinată de caracterul ei natural și convențional în același timp, moștenit și învățat, preluat, recreat și creat. Sub aspect biologic, se moștenește facultatea de a vorbi, limbajul; cu el se intră în societate. Limba, în schimb, o anumită limbă este deprinsă, însușită; ea este primită de la societate. Aceasta înseamnă că limba ca sistem de semne într-un anumit fel organizate, cu o anumită structură, specifică, prin care se diferențiază de alte limbi, este esențial socială, în sensul închiderii specificității ei în sfera unei anumite comunități social-lingvistice, în timp ce limbajul, dimensiune biologică general-umană, este asocial. Este asocial în sensul că nu depinde de o anumită societate umană, având caracter universal, dar este, în mod implicit, prin origine, social. Limbajul este o funcție exclusiv umană tocmai pentru că apariția sa stă în legătură cu constituirea societății. Este un „produs” al societății în aceeași măsură în care el a stimulat și condiționat trecerea de la turmă la ceata primitivă umană. În acest proces de reciprocitate și simultaneitate, în preistoria omului, s-au constituit

⁸ <https://www.jurnaluleuropean.info/single-post/2019/02/12/omul-limba-%C8%99i-societatea>

și s-a deschis drum dezvoltării ulterioare a proprietăților esențiale, social-umane, ale limbajului: caracterul vocal-articulat și rațional-conștient.

Necesitatea comunicării, provocată de activitatea în comun, a determinat exploatarea diferențierilor existente precum și extinderea și adâncirea lor, a determinat, adică, articularea, prin trecerea de la un număr finit de complexe sonore, semnificative ca atare și unitare, la un număr mereu mai mare, tinzând spre infinit, odată cu destrămarea unității polisemnificative și sesizarea unor unități minimale.

Procesul, de durată, interesând numeroase generații, se desfășoară pe fondul intervenției mereu mai conștiente a gândirii, devenite tot mai complexă, între fluxul sonor, concret, dar tinzând spre abstract, și planul semantic, desprins de concret. Formă concretă de realizare a limbajului, activitatea reală a limbajului virtual, limba este produsul direct, explicit, al societății, fie că este considerată în sine, ca sistem de semne convenționalizate, din momentul în care se rupe legătura de obligativitate dintre planul expresiei sonore și cel al sensurilor, fie că este considerată în raport cu individul, din momentul în care acesta își realizează facultatea de a vorbi. Copilul moștenește, prin părinți, de la umanitate, funcția limbajului, dar deprinde de la părinți, familie, școală, într-un cuvânt, de la societate, o limbă.

Nimic din structura biologică a omului, atunci când e normală, nu-i interzice accesul la o limbă și nu-l face inapt pentru niciuna din limbile cunoscute. Copilul își însușește, în mod natural, limba mediului social în sfera căruia își trăiește vârsta deprinderii vorbirii. O demonstrează aceasta copiii care, din diferite motive, își încep viața într-un alt mediu social-lingvistic decât cel propriu naționalității părinților. Aceasta nu înseamnă că o serie de elemente biologice moștenite (de natură fiziologică sau psihică), care țin de exercitarea facultății vorbirii – e cazul organelor articulatorii, aceleași pentru toți oamenii, dar cu deosebiri anatomice și implicații psihologice în aptitudini, care diferențiază baza de articulație la diverse popoare –, nu ar influența nici într-un fel limba învățată, dar atunci se revelă încă o dată rolul limbii de instituție socială regularizatoare: mediul socio-lingvistic oriignoră, ori determină anularea diferențelor manifestate și „acordarea” limbii individului la limba comunității.

Diversitatea bazei de articulație (fiziologică și psihologică) are importanță majoră numai când interesează o întreagă comunitate lingvistică. Dar atunci deprinderile articulatorii nu mai funcționează ca trăsături individuale, ci ca moștenire generală a întregii comunități și vor influența, eventual în mod decisiv, limba pe care, din diverse motive, comunitatea și-o însușește: o va face definitiv a sa, prin modificarea sistemului original și convertirea lui într-un alt sistem. Este cazul limbilor provenite dintr-o limbă originară:

limbile romanice din latină, cele slave din paleoslavă etc. Acesta reprezintă primul moment fundamental din istoria unei limbi care va rămâne într-o strânsă și permanentă legătură, chiar dacă păstrând o relativă distanță, cu istoria poporului. Cauze diferite pot duce la dispariția unor limbi, reală sau aparentă; toate, însă, țin de istoria comunității, când un rol important poate reveni componentei politice a vieții sociale.

Dispariția unei limbi poate fi violentă, în cazul unor tragedii, naturale (cataclisme) sau sociale (războaie), care duc la nimicirea sau numai la destrămarea unei comunități social-lingvistice și, implicit, la moartea limbii acelei societăți. Moartea poate fi lentă, rezultat al unui proces de desnaționalizare (dirijat sau natural). Așa se pare că a dispărut limba dalmată, al cărei ultim vorbitor, Tuone Udaina, anchetat de M. Bartoli, care va da o descriere parțială a limbii, moare în 1898.

O limbă poate trece apoi în altele, odată cu producerea unor mutații fundamentale în structura și istoria unor popoare care o vorbesc și cu acțiunea a o serie de alți factori, lingvistici și extralingvistici. Este cazul latinei, devenită franceză pe teritoriul Galiei, spaniolă în peninsula Iberică, italiană și sardă în peninsula italică și, respectiv, în Sardinia, română în Dacia etc. În sfârșit, circumstanțe speciale în care se poate afla la un moment dat o comunitate lingvistică pot determina abandonarea limbii proprii. Așa se va fi întâmplat cu limba dacilor, dominată mai întâi, apoi înlăturată de latină, instrument de comunicare mai general întrucât servea deopotrivă pe cuceritori și pe cei cucerțiți, apropiindu-i și transformându-i într-o comunitate unică, devenită poporul român. Dacă a fost fixată în scris, o limbă poate renaște, cu condiția să fie cerută de nevoile de comunicare ale unui grup social. S-a întâmplat așa cu ebraica, ieșită din circulația vie, în momentul destrămării unității poporului israelian, și redevenită unic mijloc de comunicare pentru o întreagă comunitate socială după constituirea statului israelian, în 1948.

1.2. Legătura dintre limbă și spiritul unui popor

La fel ca orice activitate omenească, limba, ca act individual, se înfățișează sub două aspecte: unul spiritual, care apare în conținut și constituie fondul limbii, altul material, în formă. În această dublă înfățișare, limba reprezintă un act de sinteză, în care spiritul se unește cu expresia, dând naștere vorbirii.⁹

⁹Th. Capidan, *Limbă și cultură*, Editura Fundatia Regala pentru Literatura si Arta, București 1943, p.3

Cu alte cuvinte, limba reprezintă minunea puterii de creație a spiritului omenesc. În felul acesta, susțin specialiștii, ajungem să legăm limba de sufletul omenesc și să avem astfel în expresia noastră zilnică <<grai și suflet >>. Nu există un mijloc mai desăvârșit prin suplețea și finețea lui, pentru comunicarea stărilor noastre sufletești, decât graiul omenesc. Iată de ce, la orice plăsmuire verbală, alături de elementul logic, intervine și elementul afectiv care dinamizează însuflând viață expresiei.

Th. Capidan afirmă că „Dacă ar fi să-și piardă tot ceea ce caracterizează viața lui, precum: ocupațiunea, tradițiile, datinele, obiceiurile și celelalte, însă continuă să-și păstreze numai limba, în cazul acela el rămâne totuși deosebit de alte popoare.”¹⁰

Plecând de la aceste considerații – că într-o limbă, nu cuvintele sunt cele care se modifică mai întâi, ci dispoziția sufletească a individului vorbitor – limba nu mai poate fi un simplu organism, în concepția aceluiași lingvist, ci “o funcțiune”. Fiecare individ – continuă specialistul - are limbajul lui, determinat de un anumit potențial afectiv, în care accentul joacă un rol hotărâtor pentru armonia intonației, din care rezultă ritmul, acest element fiziologic fundamental, care imprimă limbii un caracter particular, distinctiv, specific, care se vede în ceea ce de obicei numim geniul unei limbi.¹¹

Limba, sub impulsul celor doi factori, fiziologic și psihic, ar stagna, dacă aplicarea ei nu s-ar face în funcție de relația socială, fiindcă, dacă este adevărat că individul vorbitor creează limba, tot atât de adevărat este că societatea este aceea care o perfecționează. Plecând de la această concepție sociologică, putem afirma, asemenea specialiștilor, că în limbă, ca expresie a spiritului și ca instrument de înaltă cultură, nu se oglindește numai felul particular de a gândi și simți al unui popor, dar și întreaga lui structură socială.

În esență, conchide Th.Capidan, întreg edificiul lingvistic se întemeiază pe aceste trei principii: fiziologic, psihologic și social [...]. Pe temeiul acestor principii, dar mai ales a celor două din urmă, psihologic – limba ca expresie - și social – limba ca mediu de înțelegere – se lămuresc cauzele eficiente care determină caracterul fiecărei limbi în parte. Deci se disting două direcții deosebite în ceea ce privește cauzele care provoacă modificările din limbă: una internă având ca izvor substratul sufletească, alta externă având ca element hotărâtor factorul social.

O altă relație socială care se poate semnala este cea care există între limbă și religie. Fiind vorba de două forme ale culturii, unica relație posibilă este o relație de “colaborare culturală”, în concepția aceluiași mare lingvist E.Coșeriu, de interferențe și de influențe

¹⁰ ibidem, p.6

¹¹ Th.Capidan, *op.cit.* , p.8

reciproce între limba și religia aceleiași comunități. Aceste relații nu pot fi ignorate între religia organizată ca instituție și formarea limbilor comune și literare, precum și între religie și conservarea anumitor limbi, grație folosirii lor liturgice. Multe din limbile vechi pe care le cunoaștem sunt limbi “liturgice”, adică limbi folosite de comunități religioase sau în ritualuri sacre. Sanscrita, limbă atât de importantă în lingvistica indoeuropeană și care ne-a relevat multe relații genetice între limbile indoeuropene, a fost la origini limba literară a clasei sacerdotale din India, deci o limbă “cultă”, și de cultură mai ales religioasă. Până și o limbă din Europa occidentală ca germana datorează mult unor motive de aceeași natură religioasă: limba germană modernă este la origini limba folosită de Luther la traducerea Bibliei.

Cultura nu este un fenomen izolat. În diverse perioade istorice, diferite culturi au intrat în contact (direct sau livresc), influențându-se reciproc. Cultura română, de pildă, a intrat în contact cu culturile orientale până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (cultura slavă, cultura turcă, cultura greacă, cultura rusă), cu cele occidentale (cultura franceză, cultura italiană, cultura germană), după a doua jumătate a secolului al XIX-lea, iar după 1990, foarte puternică este influența culturii americane. Reflexele acestor influențe au fost sesizate în modul de viață al oamenilor, în mentalități, în limbă.

Adaptarea unui individ la o nouă cultură, ca urmare a contactului direct, relativ îndelungat, cu o altă cultură, poartă numele de *aculturare*.¹² Există mai multe forme de aculturare: invazia și colonizarea, care presupune un contact de lungă durată între societăți globale, aculturarea unilaterală, care presupune preluarea unor elemente ale culturii-gazdă de către participanți individuali/în grup la evenimente, cum ar fi studiul și munca în străinătate; aculturarea bilaterală, presupunând conviețuirea unor populații într-un anumit spațiu (conviețuirea în Elveția a românilor cu elvețienii de limbă germană); aculturarea multilaterală, presupunând contacte constante și de lungă durată între grupuri etnice înrudite, aparținând aceluiași stat, cum ar fi diversele triburi din India sau Zair.

Globalizarea este o formă particulară a contactului dintre culturi, presupunând caracterul întregat, interdependent, interconectat al domeniilor economic, social, tehnologic, cultural, politic, ecologic, dintr-un număr tot mai mare de societăți. Efectul globalizării îl reprezintă standardizarea vieții în lume.

La temelia culturii, dacă e privită ca un edificiu, atunci fundația o reprezintă trei instituții: biserica, familia, statul. Datorită importanței lor în cadrul societății, ele

¹²Andra Șerbănescu, *Cum gândesc și cum vorbesc ceilalți*, Ed.Polirom, Iași, 2007, pp. 310-311

conturează credințele, valorile, aspirațiile, nevoile fundamentale ale oamenilor; sunt purtătoare ale unor mesaje emoționale puternice (dragoste, teamă, bucurie, tristețe, patriotism, supunere, loialitate, etc.) și își asociază valori simbolice (crucea ca simbol al creștinismului, casa ca simbol al familiei, steagul ca simbol al națiunii).

Un element structural fundamental al spiritului românesc este *eclectismul*, având o justificare geografică și istorică.

Geografic și istoric, cultura română se situează la întâlnirea dintre două mari culturi antitetice: cultura Orientului și cultura Occidentului. Este o cultură “punte”. S-a format prin colonizarea romană a Daciei locuite de o populație geto-tracă, urmată între secolele al IV-lea și al XVIII-lea, de evenimente istorice care au pus în contact, de scurtă sau de lungă durată, populația locală cu populații de origini dintre cele mai diverse: pecenegii, cumanii, gepizii, slavii, goții, hunii, bulgarii, avarii, slavii de sud, maghiarii, sașii și șvabii, turcii și grecii și ucrainienii. Începând cu secolul al XIV-lea, pe acest teritoriu s-au stabilit romii, iar din secolul al XVI-lea evreii. Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a avut loc un proces de orientare a culturii române spre Occident și de relatinizare a limbii, sub influența limbii franceze și italiene.

D. Drăghicescu, în prima carte de psihologie socială scrisă la noi “Din psihologia poporului român”, prezintă metaforic devenirea poporului român: “zămislit de căsnicia daco-romană”, rămas “orfan la naștere”, părăsit în calea barbarilor, “cules de slavi și bulgari”, preluat de unguri, “va ucenici” ca adolescent la turci, apoi la greci, de care se scutură în pragul majoratului și își găsește “ceva rude de neam bun” în Apusul Europei; în fine, este major, apucând calea sa.¹³ La începutul celui de-al Doilea Război Mondial, cultura română era integrată în curente de idei ale Europei. Regimul comunist instaurat la 30 decembrie 1947 a impus inițial un model ideologic și cultural de inspirație sovietică; cu toate acestea, relativa liberalizare a regimului începând cu anii '60 a refăcut parțial legăturile cu lumea occidentală.

După 1989, reîntoarcerea la un sistem democratic a fost marcată de reformarea instituțiilor și a legislației după model european, în paralel cu adoptarea unui stil managerial și a unor elemente de viață caracteristice societății americane, favorizând pătrunderea masivă în limbă a anglicismelor.

Toate popoarele moderne sunt produsul unui amestec de rase. La noi însă, multiplicitatea raselor și influențelor care au plămădit poporul de astăzi, a fost mai mare ca

¹³D. Drăghicescu, *Din psihologia poporului român*, Ed.Historia, București, 2006, p.278

oriunde. S-a zis că aici a fost coridorul de circulație a poparelor între Orient și Occident. [...] Dintr-o așa enormă variație de influențe și contribuții reiese, desigur, o anumită neutralizare de caractere. Nu s-a format încă un nucleu central, o tonalitate preponderentă. Cel ce va voi să facă psihologia poporului nostru va trebui să se lovească numaidecât de acest haos de elemente străine, incomplet digerat încă.¹⁴

S-a remarcat însă rapiditatea cu care românul adoptă elemente străine, dar și viteza cu care renunță la ele, când nu îi mai sunt folositoare. În mentalități și comportamente, eclecticismul cunoaște diverse forme de manifestare: mimetismul, toleranța pentru diversitate, coexistența contrariilor, gustul pentru pitoresc.

În mentalul colectiv românesc, străinătatea consacră modelul. Cultura română s-a dezvoltat mai ales prin “*imitație*” (Eugen Lovinescu) prin preluarea unor elemente din culturi diferite, pornită din complexul unei culturi mici, dar și din curiozitate și deschidere față de progres, dorința de sincronizare a fost adeseori “*formă fără fond*” (Titu Maiorescu) sau exagerare.¹⁵

Ca manifestare extremă a eclecticismului se remarcă prezența în același spațiu de gândire și acțiune a unor elemente contradictorii. Ralea remarcă dualismul dintre realitatea românească și faptele de cultură străină “pe care o înmagazinăm și care ne indică cu totul alte criterii de judecată și valorificare decât cele care se obișnuiesc aici”. Elemente din istoria noastră atestă această bipolaritate:.

La noi, prin lipsa burgheziei care să facă legătura, noblețea și țărănimea au trăit una în fața celeilalte secole de-a rândul ca două popoare deosebite și vrășmașe. E greu de constatat vreo legătură între boierul latifundiar, rafinat în cultura grecească ori occidentală, adeseori absentist, și țăranul iobag rămas prin obiceiurile și credințele sale încă la epoca vechilor traci. Astfel, în loc de un singur suflet național, pregătit prin aceeași cultură și aceeași viață politică și socială, avem două suflete juxtapuse, dar străine.¹⁶

Alături de acest dualism social, Ralea remarcă același principiu al opoziției și în atitudini.

Există în caracterul nostru excесе de lene, de plictiseală, de îndurare, de răbdare excesivă, care ne împiedică de a fi occidentali. Pe de altă parte, găsim în noi inițiative, o anumită hărnicie în a pricepe ce e bun în altă parte și a ni-l apropia, o vioiciune în a pricepe

¹⁴ Mihai Ralea, *Fenomenul românesc*, Editura Albatros, București, 1997, p. 68

¹⁵ Andra Șerbănescu, *Cum gândesc și cum vorbesc ceilalți*, Ed. Polirom, Iași, 2007, pp. 313

¹⁶ Mihai Ralea, *op.cit.*, p. 71

imediat mecanismul unei noutăți, o agerime în a nu fi dezorientați și niciintimidați în fața neprevăzutului, care ne îndepărtează cu mult de apatia indolentă a Orientului¹⁷.

Credința creștină a majorității locuitorilor se ghidează tot după un principiu binar: fapta bună și păcatul, omul bun și omul rău, iadul și raiul, piaza bună și piaza rea, diavolul și spiridușul, ceasul rău și sfânta cruce. În basmul românesc, binele înfruntă răul, Făt-Frumos se bate cu Zmeul, Ileana Cosânzeana e salvată din ghearele Mumei Pădurii, oamenii trăiesc pe acest tărâm, arătările pe tărâmul celălalt.

Lucian Blaga observă duhul pitorescului atât în aspectul casei românești, cât și în organicul culturii românești ca trăsătură comună a culturilor din Balcani și din Orientul Apropiat, care cultivă detaliul, podoaba, arabescul, culorile și formele pestrițe excesive și violente.

Casele românești sunt mai liber laolaltă, ele sunt despărțite și distanțate prin grădini, au pridvoare împrejur și ferestruici așa de joase, că poți vedea totul înăuntru; casele formează grupuri nesimetrice ca țăranii când se duc în dezordine la o înmormântare sau la o nuntă; comuna românească e o colectivitate instinctivă de oameni deschiși, iubitori de pitorescul vieții.¹⁸

După cum observă Mihai Ralea, semnul vitalității noastre este adaptarea văzută ca o consecință a eclectismului asumat. Plasată între cele două civilizații (Occidentul cu aptitudinea sa creatoare, și Orientul, cu resemnarea lui pasivă), cultura română a găsit o valoare intermediară: adaptabilitatea. Specificul adaptării românului pare să fie acomodarea individuală, găsirea soluției personale:

Se adaptează oricărei situații, [...] nu se resemnează complet, ci încearcă să amelioreze situația pe cale individuală, căutând pe cât se poate un aranjament prin stăruințe ori favoruri care trebuiesc să facă din el o excepție, un privilegiat. Și odată acest țel ajuns, situația generală nu-l maiinteresează¹⁹.

1.3. Limba – depozitarul culturii unui popor

Dacă ne interesează problema limbii, aceasta nu poate fi abordată decât în corelație cu problema culturii, pentru că între limbă și cultură există o reciprocitate: limba ajută cultura și cultura ajută limba. Herder, de exemplu, vedea în pluralitatea limbilor pluralitatea

¹⁷ Mihai Ralea, *Fenomenul românesc*, Editura Albatros, București, 1997, p. 76

¹⁸ Lucian Blaga, "Spațiul mioritic" în *Opere 9. Trilogia culturii*, editura Minerva, București, p. 264

¹⁹ Mihai Ralea, *Fenomenul românesc*, Editura Albatros, București 1997, pp. 77-78

culturilor. Cu alte cuvinte, limbile, care sunt atât de diferite și de diverse, au fiecare cultura lor proprie, sau, după cum afirmă Jean Billaud în lucrarea sa *L'homme et la culture (Racines et perspectives)*, „o limbă fondează o cultură, o pune la locul ei, o definește. Deci există atâtea culturi câte limbi există”.²⁰

Limba (precizăm că funcțiile ei, după Roman Jakobson, sunt: referențială, emotivă sau expresivă, conativă, fatică, metalingvistică și poetică) joacă rolul principal în raport cu cultura. Conform opiniei specialiștilor, limba determină concepția noastră despre lume, modul în care percepem realitatea. Aceasta înseamnă că limba produce cultura. Alții consideră dimpotrivă că prioritară în relația limbă – cultură este cultura. În general însă, miza se pune pe interacțiunea dintre aceste două noțiuni. Eugeniu Coșeriu menționează interdependența factorilor imanenți și sociali ai funcționării și dezvoltării limbilor.

În acest context, amintim că și Tudor Vianu se întreba: „Care sunt valorile cultivate în familie? Cu ce bunuri de cultură iese individul după ce a încetat să mai aparțină în mod exclusiv familiei?” și situa în prim plan deprinderea limbajului: „Primul bun pe care îl câștigă individul în familia lui este deprinderea limbajului, iar limbajul nu este numai o tehnică psihofizică menită să ușureze relațiile dintre indivizi; el este instrumentul însuși al gândirii și condiția ei”, dar ținea să menționeze că „în afară de acest câștig intelectual, familia transmite individului și o altă serie de valori ale culturii”. Alături de familie, un alt mijloc însemnat al culturii, mai susține Tudor Vianu, este școala, unde „se produce o disociație între valori și viață”. Familia ca mijloc al culturii și școala ca mijloc al culturii se află în centrul atenției filosofului care situează mai presus de acestea cultura poporului. Ecuația în care e amplasată problema culturii apare astfel: de la familie, școală, societate până la cultura poporului.²¹

Dacă limba este baza vieții omului, forma și funcția acestei baze – remarcă lingvistul italian, Tullio de Mauro – nu pot fi înțelese decât dacă ne gândim la întreaga structură a edificiului: „nu este posibil a vorbi despre o limbă în mod serios fără a o înscrie în contextul societății care o folosește și o face să trăiască, în contextul culturii pe care ea o «actualizează», cum se spune de la Hegel încoace”.

Eugen Coșeriu vorbește despre universalitatea omului de cultură, observând, însă, că „Nu mai este posibil, astăzi, omul Renașterii, pentru că, între timp, cultura a devenit mult mai vastă. În zilele noastre universalitatea omului de cultură este dată, mai curând, de faptul că se realizează într-un anumit domeniu, dar cu deschideri universale [...]”. El consideră că

²⁰ <https://limbaromana.md/index.php?go=articole&n=3211>

²¹ Ibidem

„lingvistica nu e, în realitate, posibilă decât în cadrul științelor culturii”, fiind „disciplina care deschide cele mai multe perspective” prin specificul obiectului ei; „lingviștii mai buni sunt cei care au o cultură mai vastă decât cultura lingvistică”. Pe de altă parte, tot E. Coșeriu se pronunță împotriva separării disciplinelor lingvistice, vorbind de o știință integrală, identificată cu istoria limbii, în cadrul căreia la soluționarea problemelor contribuie, după caz, dar adesea împreună, lingvistica funcțională, dialectologia, sociolingvistica, etnolingvistica, stilistica limbii, sociologia limbajului etc.

Comunitățile idiomatice sunt, în același timp, și comunități culturale, deoarece fiecareia dintre acestea îi corespunde un anumit grad și un anumit patrimoniu de cultură care, într-o formă sau alta, se reflectă în mod sigur în limbă. “Limbile există și se dezvoltă nu numai în virtutea rațiunilor interne ale echilibrului lor ca sisteme – susține E. Coșeriu - , ci și, mai ales, în relație cu alte fenomene de ordin spiritual și social: limba este intim legată de viața socială, de civilizație, de artă, de dezvoltarea gândirii, de politică, într-un cuvânt de întreaga viață a omului”.²²

“Limba noastră – susține Th. Capidan – din forma populară, a ajuns un instrument de cultură superioară, numai după ce ne-am creat o proză literară. Ea s-a format în mare parte sub înrâurirea limbii franceze”.²³

²²Eugen Coșeriu, *Introducere în lingvistică*, Ed. Echinox, Cluj, 1999, p.58

²³ Th. Capidan, *Limba și cultură*, Editura Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București 1943, p.2

II. CONTACTUL DINTRE LIMBI – ASPECTE DEFINITORII ȘI DELIMITRI CONCEPTUALE

2.1. Conceptul de « contact lingvistic » – definiție, principii

Pentru că în orice moment limba conține „reminiscențe ale trecutului și premise ale viitorului, ea se constituie – în conformitate cu afirmația lui E. Coșeriu – diacronic și funcționează sincron”.²⁴

Contactele lingvistice sunt numeroase și diferite de cele din alte limbi romanice datorită condițiilor istorico-sociale deosebite. Nu au existat contacte lingvistice directe cu araba și nu sunt urme ale unei influențe celtice. În schimb, contactele lingvistice mai profunde au existat cu limbile din estul Europei. Între diferitele contacte lingvistice trebuie distinse două mari categorii: prima (substratul și superstratul) cu urmări mai importante care afectează nu numai lexicul și, a doua, celelalte contacte lingvistice. În cazul românei, substratul este traco-dac (se presupune și un substrat alpin, iliric, iranice), iar superstratul este vechi slav. Dintre celelalte contacte lingvistice, slavona are în română rolul pe care latina medievală l-a avut în restul limbilor romanice. În ordine cronologică aproximativă, latina, respectiv româna, au cunoscut influențe: greacă veche, albaneză, germanică (gepidă, gotică), avară, cumană, pecenegă, maghiară, greacă bizantină, slavă (bulgară, sârbă, ucraineană, polonă, rusă), turcă, tătară, neogreacă, romanice (franceză, italiană, spaniolă), germană, țigănească, engleză.

La nivelul dialectelor și graiurilor au existat și alte influențe: croată, macedoneană slavă, slovenă, săsească și șvăbească. Contactele lingvistice au fost, în majoritatea cazurilor, contacte lingvistice directe, datorită unor situații de bilingvism, mai puțin cele care au determinat influențele recente (latina savantă, franceză, italiană, germană, spaniolă, engleză). Rezultatele contactelor lingvistice au fost apreciate diferit în lingvistica românească: până în anii '60 ai secolului trecut au fost puse pe seama contactelor lingvistice unele particularități fonetice și morfologice ale românei care ulterior au fost explicate, pornindu-se de la comparația românei cu celelalte limbi romanice, prin evoluția internă a românei. Părerea unanimă în privința influenței asupra lexicului, cu precizarea că rezultatele

²⁴ Eugeniu Coșeriu, *Sincronie, diacronie și istorie*, Ed. Enciclopedică, București, 1977, pp. 238-239

ei pot fi diferite dacă se ține seama de poziția lor în limbă (fond principal lexical, vocabular reprezentativ). Au existat numeroase toponime și antroponime.

În domeniul foneticii, unanim acceptată ca rezultat al contactelor lingvistice este apariția lui *h* (superstrat sau, mai puțin probabil, substrat), mai puțin probabile *ă* și *î*. La nivelul dialectal (mai ales din sudul Dunării) există și fapte fonetice datorate contactelor lingvistice. În morfologie, vocativul în *-o* este general acceptat, dar fără o răspândire geografică generală. Construcția numeralelor – de la 11 la 19 – poate fi o întărire a unor construcții latinești sub influența substratului sau a superstratului. Celelalte fapte sunt dialectale (mai ales în dialectele sud-dunărene).

În sintaxă, schimbări semantice apar la unele prepoziții și conjuncții (*spre* “către” este și în norma românei). Există prepoziții împrumutate din slavonă în limba veche și împrumuturi neologice, folosite în anumite stiluri. Conjuncțiile împrumutate sunt rare (*or* < fr. *or* și v. rom. *i* “și” < v.sl. *i*). Numeroase locuțiuni prepoziționale și conjuncționale sunt împrumutate sau calchiate, dintre care unele au dus la reromanizarea limbii române. În limba veche au existat construcții sintactice (dativul în loc de acuzativ, complement direct) sau construcții cu topică neromânească, înlocuite cu altele care au model romanic. Tot modelul romanic a dus la creșterea frecvenței infinitivului în defavoarea conjunctivului (*spre a cânta*).

În domeniul formării cuvintelor, numeroase afixe (sufixe și prefixe) și procedee de compunere sunt împrumutate. Prefixele împrumutate sunt mai numeroase decât cele moștenite (cele mai multe de origine latino-romanică; din cele 15 prefixe slave, numai 3 sunt vii). Sufixele diminutive și colective sunt numeroase (româna este cea mai bogată în sufixe dintre limbile romanice). În unele cazuri, prefixele și sufixele împrumutate au întărit poziția vechilor afixe (*-ar*). Compunerea actuală are la bază modele mai ales romanice (în trecut modele slavone, azi dispărute).

2.2. Împrumutul lingvistic ca rezultat al contactului dintre limbi

2.2.1. Conceptul de « împrumut lingvistic » (definiții, accepții)

În evoluția ei, româna a intrat în contact cu diferite limbi ca: slava, greaca, turca, rusa, franceza, italiana, engleza etc., dovedind, după cum arăta Sextil Pușcariu²⁵, că aceste cuvinte pe care le-a primit din alte limbi:

²⁵Pușcariu, Sextil, 1976, *Limba română I. Privire generală*, Ed. Minerva, București, p. 370 și urm.

... nu sunt o dovadă a sărăciei limbii române în mijloace de exprimare a gândului. Ele dovedesc mai cu seamă altceva: o lipsă de simț tradiționalist și un mare prestigiu a tot ce e străin, o neobișnuită putere de adaptabilitate la orice formă nouă, o înțelegere fulgerătoare a mecanismului construcției străine și a aluziei cuprinse în expresia metaforică și, înainte de toate, o adevărată pasiune de a-și îmbogăți limba cu posibilități nouă de exprimare plastică și nebanalizată.

Conceptul de împrumut apare definit²⁶ astfel: *împrumut* s.n. (cf. lat. *in promutuum*): *element lingvistic luat de o limbă dintr-o altă limbă, înrudită sau diferită* (de aici și denumirea de împrumut lingvistic), definiție preluată aproape ad-litteram într-un dicționar școlar “Dicționar de concepte operaționale pentru gimnaziu”, autori Adrian Costache și Georgeta Costache, apărut în 2005 la Ed. Art: “împrumut, -uri – s.n. – cuvânt preluat dintr-o altă limbă (<lat. *in promutuum*): *meteor, odorant, majuscul, licitație* etc.”. Curios că aici apare și definiția verbului *împrumuta* – vb. I (împrumut, împrumută) – a adopta cuvinte, obiceiuri, a imita (< lat. *impromutare*)

Într-o altă lucrare lexicografică²⁷, termenul apare cu două sensuri (accepții): 1. Proces de încorporare a unui element lingvistic dintr-un idiom în altul. Afectează oricare dintre subsistemele unei limbi, dar are o pondere deosebită în lexic. De aceea, împrumutul este definit în multe lucrări drept mijloc extern de îmbogățire a vocabularului unei limbi (în opoziție cu mijloacele interne). Împrumutul lexical este legat de fenomenele de difuziune culturală: răspândirea unor obiecte, deprinderi, tehnici, proceduri, rituri etc. (de ex., termenii pastorali împrumutați în limbile slave din română). Împrumutul se poate produce între dialectele (graiurile) aceleiași limbi sau între limbi diferite. 2. Element împrumutat de un idiom din altul (de ex., *cioban* este în română un împrumut din turcă). Deși este posibilă reproducerea ca atare a formei (fonetice și/sau grafice) a cuvintelor împrumutate (de ex., în română *week-end, striptease, tête-à-tête*etc.), împrumuturile lexicale sunt supuse, de obicei, unor procese de integrare, sub aspect fonetic și morfologic, în sistemul limbii în care pătrund. Integrarea se realizează în grade diferite, cea totală presupunând substituirea completă a trăsăturilor fonetice și morfologice neconforme cu sistemul limbii în care sunt incluse cuvintele noi (de ex., fr. *cuvette*, împrumutat în română sub forma *chiuvetă*, în care fonemul /y/, inexistent în română, a fost adaptat la sistemul acestei limbi și, păstrându-se genul din limba de origine, s-a adăugat marca -ă, specifică românei.

²⁶Gh. Constantinescu-Dobridor, *Mic dicționar de terminologie lingvistică*, Ed. Albatros, București, 1980. P.254

²⁷DȘL, Ed. Științifică, 1997. p. 264

Aceleași accepții ale termenului lingvistic *împrumut* le găsim și în DȘL (*Dicționarul de științe ale limbii*) din 2001 de la Ed. Nemira unde nu există vreun alt adaos la articolul deja existent. De fiecare dată există exemplificări, cum am văzut, dar și trimiteri la alți termeni din DȘL pentru a clarifica semnificația cuvântului-titlu precum „(vezi DUBLET ETIMOLOGIC și ADSTRAT, NEOLOGISM, SUBSTRAT, SUPERSTRAT)”.

Definiția apare într-o altă lucrare lexicografică ca al doilea sens (secundar) al cuvântului – titlu *împrumut* cu menționarea domeniului de specialitate, între paranteze rotunde (LINGV.) “Cuvânt sau îmbinare de cuvinte luate dintr-o limbă străină. Împrumutul poate fi direct, când este luat nemijlocit de către vorbitori prin contact cu alte popoare, sau indirect (savant), când este luat sau tradus din altă limbă pe cale cultă. v. neologism”²⁸.

Încă din Antichitate, această problemă a *împrumutului lingvistic* a fost abordată de autorii antici. Marius Terentius Varro este primul cercetător al împrumutului lingvistic din Roma antică ce s-a ocupat, printre primii, de identificarea unor împrumuturi sabine sau osce, etrusce sau grecești în limba latină.

Conceptul de *împrumut* este abordat și în sec. al XIX -lea, când s-a constituit Școala de Lingvistică Istorică. Astfel, se vorbește despre „împrumut dacă B a fost format în mod conștient după modelul lui A, cuvânt scos la lumină dintr-o stare de limbă trecută: de exemplu, *hopital* “*spital*” a fost format într-o anumită perioadă, prin imitarea latinescului *hospitale* (mai exact, la început a fost format *hospital* devenit apoi *hopital*)” (Ducrot / Schaefer 1996 p. 17).

Felul împrumuturilor

De cele mai multe ori, împrumuturile se reduc, la lexic, la inventarul de cuvinte venite într-o limbă dată din alte limbi.

Este adevărat că împrumutul lexical are o importanță primordială, dar nu trebuie ignorat faptul că, în cazul unor contacte lingvistice mai profunde, o limbă împrumută din alta nu numai cuvinte, ci și sunete, modalități de accentuare, unele trăsături morfologice sau anumite turnuri sintactice. De aceea, avându-se în vedere posibilitatea recepționării oricărui element al limbii, împrumuturile se clasifică în **lexicale, semantice, gramaticale și fonetice**.

Împrumuturile **lexicale** au la bază contactul între două limbi oarecare și, pe părți de vorbire, cele mai multe se întâlnesc la cuvintele autosemantice, în special la substantiv și la verb, unde este suficient un contact superficial, o formă ușoară de disglosie sau de bilingvism

²⁸*Dicționar enciclopedic*, vol III H-K, Ed. Enciclopedică Buc, 1999, p. 296

cult, în epoca modernă, cu deosebire atunci când cele două limbi sunt asemănătoare structural. În schimb, la celelalte părți de vorbire se produc numai dacă interferența lingvistică este mai profundă și sunt aproape excluse pentru pronume și pentru prepoziții, conjuncții și articole, părți de vorbire lipsite de autonomie semantică.

Împrumuturile **semantice** sunt cu mult mai subtile, se realizează sub forma unor semnificații noi care se adaugă celor vechi ale cuvintelor preexistente, în cadrul așa-ziselor calcuri semantice, și presupun intimitate în privința contactului dintre două limbi, ca în cazul perioadelor de bilingvism româno-slav sau româno-francez, care își oferă cele mai multe exemple de calcuri semantice pentru limba română²⁹.

Împrumuturile **gramaticale** nu pot fi discutate global, ci separat în **morfologice**, **derivative** și **sintactice**.

Împrumuturile **morfologice** privesc afixele, în special sufixele morfologice sau flexionare.

Asemenea împrumuturi sunt foarte rare, cu totul accidentale și inconștiente, deoarece sistemul gramatical, și alături de el și cel fonologic, formează sisteme închise pe baza cărora se și definește o limbă dată din punct de vedere genealogic și structural. Limba română, în raport cu împrumuturile ei din alte limbi, nu oferă exemple semnificative de acest fel.

Împrumuturile **derivative** apar în limbă cu o mare frecvență detașabile din lungi serii de cuvinte introduse în perioade de pătrundere masivă a împrumuturilor, folosite ulterior în momentele de reflux, de independență lingvistică pentru realizarea unor formații noi, de la teme variate la formații neologice³⁰. O importanță aparte capătă în acest context calcurile lexicale de structură³¹.

O mare importanță pentru limbile moderne și pentru împrumuturile din limba română o au prefixele savante sau elementele de compunere tematică provenite din greacă sau latină și întâlnite cu forme similare în majoritatea limbilor moderne: **a-**, **con-**, **ex-**, **pre-**, **ante-**, **cata-**, **dia-**, **extra-**, **hiper-**, **meta-**, **pro-**, **super-**, **ultra-**; **-agog**, **-arh**, **-edru** etc.

Multe din sufixele foarte frecvente din limbile moderne provin din greaca veche, de unde au intrat în latină și apoi în limbile romanice și în alte limbi neromanice: gr. **-ismos**> lat. **ismus**> fr. **isme**, sp.(it.) **-ismo**, rom. **-ism**, engl. **-ism**, germ. **-ist**, rus. **-ism** etc.

Un număr mare de sufixe grecești a fost adoptat de terminologia științifică și tehnică modernă, mai ales de terminologia științifică medicală.

²⁹Theodor Hristea, *Probleme de etimologie*, 1968, p.158-202

³⁰Iordan, Iorgu, *Unele aspecte ale formării cuvintelor în limba română actuală*, în SCL, nr. 4, 1964, p.401 și urm.

³¹Theodor Hristea, op. cit. P. 158 – 202.

Împrumuturile **sintactice** sunt foarte frecvente, efectuându-se cu facilitatea care caracterizează împrumuturile lexicale, deoarece sintaxa reprezintă compartimentul cel mai expus influențelor. Se întâlnesc tot felul de turnuri sintactice asemănătoare, se produce un număr mare de calcuri sintactice, frazeologice și lexico-frazeologice, dar identificarea lor este foarte anevoioasă din cauza identității construcțiilor sintactice cel puțin în principalele limbi române.

Împrumuturile **fonetice** sunt ca și inexistente. Există doar influențe ale sistemului de accentuare dintr-o limbă asupra altei limbi (accentuarea neologismelor după modelul limbii franceze) și probleme de adaptare a unor sunete specifice unei limbi la sistemul fonetic al limbii primitoare, de exemplu, fr. *eu*[o]>rom. *eo*, *e* și *io* și *iu*[u]>rom. *iu*, *ișiu*.

Contactul dintre limbi este în esență rezultatul unor fenomene extralingvistice, care presupune într-o formă sau alta fenomenul de bilingvism. Contactul se poate stabili între orice fel de limbi, diferite sau asemănătoare ca structură, legate sau nelegate între ele genealogic, dar influența este întotdeauna mai puternică între limbile cu structuri asemănătoare și înrudite genetic decât între limbi neînrudite genetic și tipologic.

Rățiunea fundamentală a împrumutului este nevoia practică, necesitatea de a acoperi termenii care lipsesc într-o limbă aflată într-o stare de inferioritate.

Deși orice limbă are posibilitatea evitării neologismului, printre altele prin polisemie, transfer funcțional și stilistic, derivare, compunere, schimbarea categoriei morfologice și calc lingvistic, toate limbile împrumută nume de obiecte și noțiuni necunoscute.

Din punct de vedere sincron și având în vedere cauzele împrumuturilor, ele se clasifică în: **împrumuturi propriu-zise** și **barbarisme**.

Împrumuturile propriu-zise sunt cuvinte străine încetățenite în limbă, asimilate de lexicul limbii comune și cu comportament similar cuvintelor moștenite sau împrumuturilor vechi cu care coexistă o vreme, după care deseori unul dintre termenii aflați în concurență se reduce sau se diferențiază semantic. Astfel el nu mai este simțit ca împrumut de vorbitorii obișnuiți, fiind împrumut sau neologism numai pentru istoria limbii. **Barbarismele**, numite și xenisme sau peregrinisme sunt împrumuturile simțite drept cuvinte străine și aparținând limbii cultivate, mai ales limbajelor speciale și neadaptate fonetic sau morfologic.

În ceea ce privește pătrunderea și adaptarea împrumuturilor într-o limbă, două sunt situațiile de contact între două limbi: contact direct și contact indirect, cultural.

În primul caz este vorba mai întâi de viața în comun, pe același teritoriu, a unor populații care vorbesc limbi diferite și care, înainte de asimilarea uneia dintre ele, ajung temporar la bilingvism.

2.2.2. Sistemul limbii și deschiderea față de împrumut: ce se împrumută / ce nu se împrumută într-o limbă

Se știe că vorbitorii folosesc în diferite spații culturale mai mult de o limbă străină și acest fapt este elocvent astăzi, dacă luăm în considerație fenomenul globalizării sub egida limbii engleze, ce ocupă supremația lingvistică printre alte limbi internaționale utilizate în comunicare (se vorbește deja de <<romgleză>> și <<frangleză>>).

Xenismul nu este altceva decât un împrumut neadaptat, cu păstrarea formei și a semnificației din limba de origine, pentru care, în lexicologia străină, ca și în cea românească, se folosește termenul de cuvânt / formație aloglot(ă). ș.a.

Preocupări în ceea ce privește definirea și exemplificarea împrumutului lexical aflăm, în lingvistica românească mai nouă, la Petru Zugun (*Lexicologia limbii române*, Iași, Ed. Tehnopress. 2009), unde, la pagina 161, găsim precizat faptul că *xenismele* sunt <<”împrumuturi de cuvinte și îmbinări stabile intenționat neadaptate, păstrate cu formele grafice și acustice și cu sensurile lor din limba din care provin și funcționând ca părți de propoziție”, precum *pro-domo* < lat., *restitutio in integrum* < lat., *allegro* < it., *weekend* < engl., *Bildungsroman* < germ., numele proprii străine ș.a. unele neologisme provenind din xenisme.

Nu trebuie confundat xenismul cu barbarismul care, în conformitate cu Micul dicționar de terminologie lingvistică, (cf. fr. *barbarism*, lat. *barbarismus*, gr. *barbarismos* “expresie greșită”) este un “cuvânt introdus dintr-o limbă străină fără a fi nevoie de el. De exemplu *demoazelă* (domnișoară), *anima* (suflet) etc.

În lingvistica europeană barbarismul reprezintă un cuvânt rezultat din stâlcirea altui cuvânt din aceeași limbă sau o eroare gramaticală întâlnită în vorbirea străinilor.

2.3. Moștenit vs împrumutat vs creat în structura etimologică a vocabularului românesc

În lingvistica românească, termenul de *împrumut* este controversat tocmai pentru că majoritatea lingviștilor îl găsesc neadecvat pentru ceea ce semnifică din punct de vedere lingvistic.

Iorgu Iordan și Vladimir Robu consideră că termenul împrumut este impropriu pentru semnificația lingvistică atribuită. În accepția acestora *a împrumuta* înseamnă: a da sau a lua de la cineva sub rezerva restituirii.

Împrumuturile de cuvinte nu se fac în mod deliberat (ca împrumuturile de lucruri materiale), decât în cazuri cu totul particulare, și ar fi aberant să atribuim unor evenimente lingvistice o condiționare finalistă, pragmatică, atâta timp cât cei care stăpânesc limba de proveniență a împrumuturilor nu sunt conștienți și nu pot observa că cineva le ia din patrimoniul lor lingvistic, deoarece acest patrimoniu nu scade cu nimic, ci își continuă evoluția firească potrivit normelor lui proprii. Un cuvânt împrumutat în vocabularul românesc din franceză nu “părăsește” sistemul lexical al acestei limbi, ci se adaugă ca o inovație sistemului lexical românesc.

Theodor Hristea consideră că termenul de *împrumut lexical* nu este tocmai potrivit, întrucât împrumutul se face fără știrbirea limbii “donatoare” și fără restituire din partea limbii influențate sau “receptoare”. Împrumutul lexical constituie un aspect fundamental al contactului dintre limbi și este mereu considerat un produs al bilingvismului, fără de care nici nu poate fi perceput.

Alexandru Graur³² crede că împrumuturile introduse în vocabularul unui idiom în urma contactului interlingvistic:

...nu sunt o problemă prea gravă, mai exact spus nu au fost până acum, deoarece cuvintele noi s-au înlocuit mereu unele pe altele, contactul cu o nouă populație introducea noi termeni, dar în același timp elimina o mare parte a împrumuturilor precedente, astfel că fondul principal, care e foarte vechi, rămânea în mare măsură același. Folosim trecutul deoarece acum situația este alta. Vocabularul devine internațional.

În DȘL, împrumutul “este un rezultat al contactului între idiomuri, reprezentând o forma de manifestare a interferenței lingvistice”. El este un proces de încorporare a unui element lingvistic dintr-un idiom în altul.

În MDA, conceptul de *împrumut* este definit ca “oferire cuiva sau luare de la cineva pentru un anumit interval de timp a unui bun care urmează să fie restituit ulterior Și: împrumutare (1-2), împrumutat (1-2), (înv.) împrumutătură (1-2); (3-6) obiect sau sumă de bani care (se dă cuiva sau) se ia de la cineva pentru un anumit interval de timp, urmând să fie restituit(ă) ulterior; **a da** (sau **a lua**, **a cere**) cu ~ a împrumuta (1-2); ...¹⁷ (înv.) cu condiția de a restitui după un anumit interval de timp și în anumite condiții tot ceea ce a fost primit ca împrumut.”

³²Alexandru Graur, 1968, *Tendințe actuale ale limbii române*, p. 271

Împrumutul este un fenomen universal. Este de ajuns un contact oarecare între două limbi (lingvistic, social sau cultural) pentru ca împrumutul să se producă. Pot fi de asemenea și interferențe sociale și culturale care produc nenumărate modificări (împrumuturi de cuvinte, unități frazeologice, calcuri lingvistice etc.) în sistemul limbilor văzute într-o continuă mișcare, reconstrucție și inovație. Pentru că limba reprezintă principalul mijloc de comunicare interumană, ea implică și o importantă componentă socială. Ca fenomen social, limba trebuie privită în dubla sa manifestare: competență – performanță. O evitare a laturii sociale a limbii ar echivala cu o neglijare a celui mai important aspect: cauzalitatea schimbărilor lingvistice. În calitate de sistem în mișcare, limba implică, intrinsec, ideea de schimbare lingvistică.

Astfel, membrii unei comunități intră în contact lingvistic cu reprezentanții altor colectivități (acestea pot fi: profesionale, regionale, familiale etc.). E. Coșeriu afirmă în “Introducere în lingvistică”: “Limbele există și se dezvoltă nu numai în virtutea rațiunilor interne a echilibrului lor ca sisteme, ci și, mai ales, în relație cu alte fenomene de ordin spiritual și social: limba este legitim legată de viața socială, de civilizație, de artă, de dezvoltarea gândirii, de politică etc., într-un cuvânt, de întreaga viață a omului.”

Împrumuturile lexicale, indiferent de originea acestora, sunt considerate surse externe de inovație a vocabularului unei limbi.

Îmbogățirea vocabularului românesc este realizată mai ales cu ajutorul neologismelor de origine latino-romanică și germanică. Fondul lexical neologic al limbii române este extrem de bogat și de variat dacă ținem seama de ceea ce înregistrează ultimele noastre lucrări lexicografice (*DEX*, *DN₃*, *MDA*, *DOOM₂*, *DCR₂*).

Conceptul de neologism

După Petru Zugun³³, neologismele sunt împrumuturile și formațiile lexicale realizate în epoca modernă a limbii române și adaptate sub raport semantic. Cu alte cuvinte, prin neologism se înțelege orice cuvânt nou apărut într-o limbă oarecare, indiferent dacă acesta e un împrumut sau reprezintă o creație internă a limbii respective prin derivare, compunere (*apoetic* este un cuvânt format din două elemente formative neologice: prefixul neologic *a-* + adj. *poetic* împrumutat din franceză, rezultă tot un neologism; sau numai un element component poate fi neologic, ajungându-se la același rezultat; de exemplu: *nefavorabil*, *gândirism*, *sămănătorism*).

³³Petru Zugun, *Lexicologia limbii române*, 2009, p. 158.

Îmbogățirea și modernizarea lexicului românesc a început în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea și în primele decenii ale veacului trecut. Tot în veacul trecut s-au purtat și cele mai aprinse discuții pe tema utilității neologismelor, afirmă Th. Hristea, ca și a surselor principale din care limba noastră trebuia să se alimenteze pentru a-și îmbogăți vocabularul.

La constituirea vocabularului neologic românesc au contribuit foarte multe limbi. Le vom expune pe cele mai importante și cu adevărat moderne care au influențat limba română.

III. LIMBA ROMÂNĂ ÎN CONTACT CU ALTE LIMBI. CONSIDERAȚII GENERALE ȘI INTRODUCȚIVE

3.1. Influențe din epoca veche

În evoluția ei, româna a intrat în contact cu diferite limbi ca: slava, greaca, turca, rusa, franceza, italiana, engleza etc., dovedind, după cum arăta Sextil Pușcariu³⁴, că aceste cuvinte pe care le-a primit din alte limbi:

... nu sunt o dovadă a sărăciei limbii române în mijloace de exprimare a gândului. Ele dovedesc mai cu seamă altceva: o lipsă de simț tradiționalist și un mare prestigiu a tot ce e străin, o neobișnuită putere de adaptabilitate la orice formă nouă, o înțelegere fulgerătoare a mecanismului construcției străine și a aluziei cuprinse în expresia metaforică și, înainte de toate, o adevărată pasiune de a-și îmbogăți limba cu posibilități nouă de exprimare plastică și nebanalizată.

3.1.1. Influența slavă

Influența slavă asupra românei începe prin secolul al IX-lea, prin urmare, spre sfârșitul perioadei româniei comune. Asimilarea slavilor este rezultatul amestecului etnic româno-slav.

Cele mai vechi împrumuturi slave din limba noastră au caracter bulgăresc. Prin influența slavă se introduc în română grupurile *cl*, *gl*.

Morfologia este în general neatinsă de influența slavă, neparticipând la procesul de geneză a limbii române; influență considerată *adstrat* (sau *superstrat*) al limbii române.

Influența slavă s-a exercitat pe două căi: a. pe cale *populară*, orală prin contactul direct dintre populații (starea de blingvism); b. pe cale *cultă* (cărturărească), slava fiind utilizată în biserică, în administrație, în cancelariile domnești.

Influența slavă³⁵ acoperă aproape toate sferele semantice ale vocabularului general:

- a. Stare socială: *boier, rob, slugă, voievod, zaveră, răzmeriță*;
- b. Familie: *babă, ibovnic, maică, mașteră, nevastă, rudă*;
- c. Părți ale corpului: *cârcă, crac, gât, gleznă, obraz, trup*;
- d. Particularități fizice și morale: *blajin, calic, cârn, dârz, drag, gârbov, grozav, milostiv, nerod, prost, sărman, știrb, treaz, voinic, vrednic, zdravăn*;
- e. Îmbrăcăminte: *cojoc, cușmă, izmană, rufă*;
- f. Armată: *izbândă, pușcă, război, sabie, steag, sulită*;
- g. Comerț: *târg, precupeț, ucenic*;
- h. Locuință, obiecte casnice: *bană, ciocan, colibă, grădină, greblă, iesle, ogradă, pernă, prag, rogojină, sanie, uliță, zăvor*;

³⁴Pușcariu, Sextil, *op.cit*, p. 370 și urm.

³⁵Grigore Brâncuș, *Introducere în istoria limbii române*, 2005. P. 70 și urm.

- i. Hrană: *colac, hrană, icre, oțet, smântână, ulei*;
- j. Agricultură: *brază, claie, ogor, pleavă, plug, pogon, prisacă, snop*;
- k. Timp: *ceas, veac, vârstă, vreme*;
- l. Boli: *boală, ciumă, gâlcă, pojar*;
- m. Superstiții: *basm, diavol, iad, idol, paparudă, rai, vârcolac, vrajă, zmeu*;
- n. Natură: *crivăț, crâng, deal, gârlă, izvor, livadă, omăt, ostrov, peșteră, potop, praf, vâzduh, zare, zăpadă*;
- o. Faună: *bivol, dobitoc, găscă, molie, ogar, păstrăv, rac, știucă, vidră, vrabie*;
- p. Plante: *bob, cocean, gulie, hrean, lobodă, ovăz, praz, răchită, sfeclă, știr*;
- q. Acțiuni: *clădi, croi, dobândi, grăi, huli, iubi, izbi, înveli, logodi, nimeri, obosi, opri, otrăvi, păzi, plăti, porunci, primeni, risipi, sfârși, târî, tocmi, voi, zâmbi*;
- r. Noțiuni diverse: *ciudă, duh, horă, ispită, lene, muncă, nărav, obicei, pacoste, scârbă, taină, veste, zvon*.

Se pot adăuga și câteva adverbe și interjecții: *aieuea, ba, da, iute, în zadar, așijdere, împotriva, iacă, ian, iată*.

Prin conviețuirea îndelungată a românilor cu slavii se explică și numărul mare de persoane și de locuri intrate în română: din domeniul onomasticii (*Dan, Ganea, Mircea, Preda*) și domeniul toponimic (*Bistrița, Craiova, Predeal, Râmnic*).

Prin mulțimea de cuvinte slave, s-a impus în română și un număr important de formați lexicali, care au devenit productivi, adică s-au atașat la teme neslave. Prefixele de origine slavă sunt: *ne-, pre- și ră-*. Sufixe de origine slavă sunt: *-aci, -an, -alnic, -anie (-enie), -că, -eală, -ean, -eș, -ice, -ilă, -iș, -iște, -iță, -iv, -nic*.

Prin influența slavă sunt explicate de către unii cercetători și câteva particularități morfologice: vocativul în *-o* al femininilor: *soro, țațo, Anico*; numeralul de la 11 la 19 constituit prin adăugare: *unsprezece*; diateza reflexivă s-a dezvoltat în română datorită influenței slave: *a se căire* reproduce forma slavă *kajati se*; viitorul anterior, condiționalul perfect, inversiunea auxiliarului la perfectul compus: *auzit-am*. Aceste ultime trăsături gramaticale sunt puse pe seama influenței slave, dar doar vocativul femininilor în *-o* poate fi considerat ca trăsătură sigură de origine slavă.

Într-o propoziție care se citează de obicei: *îmi iubesc pe prietenii dragi*, toate cuvintele sunt de origine slavă, dar raporturile dintre ele sunt asigurate în exclusivitate de elemente latine: *îmi*, pronume neaccentuat prin care se accentuează obiectul direct, *-esc*, sufix de prezent indicativ, *pe*, morfem de acuzativ- obiect direct al numelor asimilate cu persoane, *-i*,

desinență de plural, *i*, articol definit, *-i* (*dragi*), semn de plural. Prin urmare, gramatica românească este, în întregime, latină³⁶.

3.1.2. Influența maghiară

Influența maghiară asupra românei începe după separarea dialectală a românei comune; în aromână, meglenoromână și istroromână nu există elemente maghiare. Această influență a afectat româna numai în lexic. Se disting două straturi de elemente ungurești în română: unele vechi cunoscute în toate graiurile dacoromâne, altele, mai noi, cu întrebuințare restrânsă la graiurile din Transilvania.

Iată o listă de cuvinte care aparțin acestui strat vechi: *a alcătui, aldămaș, a bănui, a bântui, belșug, bir, a birui, bâlci, a cheltui, a chibzui, chinchip, dijmă, a făgădui, gazdă, ham, hotar, imaș, a îngădui, a întâlni, lăcaș, marfă, megieș, mereu, meșter, a mântui, neam, oraș, samă, sălaș, sobă, a sudui, a tăgădui, tâlhar, vamă, viclean, viteaz*. Din maghiară au intrat în română și câteva sufixe: *-șag, -șug*: *furtișag, rămășag, prieteșug, beteșug, meșteșug, vicleșug*; *-ălui*: *prețălui*; *-eș*: *chipeș, gureș, trupeș*³⁷.

3.1.3. Influența greacă

Influența greacă s-a exercitat asupra românei în diferite perioade de evoluție.

În română se disting trei straturi de influență greacă:

- a. Elenisme intrate în latina dunăreană, de unde le-a moștenit româna (sec. I-VI);
- b. Cuvinte din greaca bizantină (sau mediogreacă, sec. VII-XV);
- c. Cuvinte neogrecești intrate în română începând cu secolul XVI și sfârșind cu primajumătate a sec. XIX (epoca antefanariotă și epoca fanariotă 1711-1821).

Cuvintele din primul strat se regăsesc în toate limbile romanice: *a amăgi, carte, a căsca, ciutură, gutuie, mărgea, mesteacăn, mustață, zeamă, biserică, creștin, drac, înger, a boteza, a blestema, Paști, preot, Sâmbătă*.

Cuvintele din greaca bizantină sunt rezultatul unui intens proces de grecizare a întregii peninsule balcanice. Din această perioadă au rămas toponimele Constanța, Mangalia, Sulina sau termeni legați de comerț: *agonisi, arvună, folos, mătase, prisos*.

Cuvintele bizantine prin intermediar slav sunt: *busuioc, dafin, amin, acatist, liturghie, apostol, parastas, evanghelie, prescură, aghiazmă, arhanghel*.

³⁶Ibidem, p. 73 și urm.

³⁷Ibidem, p. 78 și urm.

Prin slavi pătrund și alți termeni precum: *camătă, ieftin, mirodenie, pită, săpun, strachină, tigaie, călimară, condei, dascăl, diac, hârtie, a pedepsi*.

Cele care se referă la organizarea statală sunt foarte numeroși: *chelar, comis, despot, logofăt, pitar, spătar, vistiernic, grămătic* etc.

În epoca fanariotă influența neogracă este puternică. Pătrund în română termeni de cultură, termeni politici, de administrație, dar rezistă timpului doar a zecea parte din cele 1200 de cuvinte neogrecești din română, numărate de lingvistul maghiar L. Galdi: *a aerisi, agale, calapod, fasole, fidea, furtună, igrasie, monedă, patimă, plic, portocală, scrumbie, tagmă, taifas, țâr, lăuză, mamos, a molipsi, tifos, molimă, țată, lefter, ifos* etc.

Prin sufixele **-isi, -os, -icos, -adă, -ache** se recunosc unele cuvinte grecești din română: *aerisi, chivernisi, catadicsi, ifos, plicticos, simandicos, misadă, Costache, Manolache, Mandache, Mihalache*.³⁸

O altă categorie de termeni împrumutați din neogreacă este reprezentată de termenii care aparțin și astăzi vocabularului standard. Aici pot fi incluși: *agramat, anarhie, anomalie, anost, cartofor, catapultă, conopidă, decar, filă, fistic, mamos, molimă, molipsi, olograf, plic, plictisi, silabisi, sintaxis, stafidă*.³⁹

3.1.4. Influența turcă

Influența turcească în plan lingvistic a afectat mai ales laturile concrete ale vocabularului românesc. Ea a fost studiată amănunțit de Lazăr Șăineanu, în lucrarea *Influența orientală asupra limbei și culturei române, I-II*, București, 1900, din care reținem o listă de cuvinte care se referă la locuință, hrană, îmbrăcăminte, floră, faună, comerț, meserii diverse, însușiri omenești etc. :

- *Cerdac, hambar, odaie, tavan, dușumea, iatac, cearșaf, macat, lighean, saltea, chibrit;*
- *Baclava, cafea, caimac, cașcaval, ciulama, ghiveci, iahnie, iaurt, musaca, magiun, pilaf, rachiu, sarma, telemea, tutun; cataif, chiftea, chiftea, halva, rahat, șerbet, trufanda;*
- *Basma, borangic, ciorap, dulamă, șalvari, tulpan, chimir, fes, papuc;*
- *Dovleac, dud, pătlăgea, bostan, fistic, lalea, liliac, cais, nufăr, salcâm, bursuc, șalău;*

³⁸Grigore Brâncuși, op. cit. p. 83 și urm.

³⁹Oana Magdalena Cenac, *Vechi și nou în vocabularul limbii române actuale. Despre elementele de origine neogreacă și turcă*, p.60

- *Chilipir, cântar, dugheană, mușteriu, para, raft, samsar, saftea, tarabă;*
- *Băcan, boiangiu, cazangiu, cioban;*
- *Agiamiu, fudul, lichea, pișicher, șiret, tembel, ursuz, zevzec etc.*

De notat că elementele turcești circulă mai ales în graiurile din Muntenia și Moldova. Unele există și prin transilvania, unde s-au infiltrat din provinciile vecine.

În română, sunt și câteva sufixe de origine turcă: **-giu**(*iaurgiu, cafegiu, sacagiu, zarzavagiu*) și **-iu**(*arămiu, cenușiu, sălcu*).

Prin turcă, au pătruns în limbile balcanice, deci și în română, numeroase cuvinte din persană: *dușman, murdar, papuc, ghiulea* etc. și mai ales din arabă: *belea, berechet, hain, halal, mahmur, mucalit, sofa, atlas, acadea, mahala, mușama, temenea* etc.

În epoca fanariotă au intrat mai multe turcisme, utilizate în limbajele specializate privind administrația, armata, relațiile oficiale.

Dintre cele aproximativ 2770 de cuvinte împrumutate din limba turcă în decursul veacurilor, atestate în diferite categorii de texte, peste 1650 au ieșit din uz definitiv și astăzi aparțin fondului arhaic al lexicului românesc; ele includ un lot de aproape 500 de împrumuturi personale, foosite o singură dată și imediat abandonate. Doar 40 % din vocabularul preluat, adică circa. 1100 de împrumuturi au supraviețuit până în zilele noastre, iar dacă dintre acestea eliminăm cei 40–50 de termeni actuali referitori la realități ale trecutului și aflați și ei pe cale de dispariție, proporția lor se reduce la 38 %⁴⁰.

3.1.5. Influența germană

Influența germană s-a exercitat asupra românei atât regional, cât și la nivelul limbii literare. E vorba de influența șvabilor din Banat, de cea a sașilor din Transilvania și de influența pe care au inițiat-o nemții stabiliți la noi ca mineri, negustori și industriași. Influența germană a lăsat cele mai numeroase urme în terminologia tehnico-științifică: *blitz, boiler, bomfaier, bormașină, cocs, diesel, drosel, duză, electrobuz, electrocar, fasung, feltspat, foraiiber, gater, matriță, rolă, șaibă, șină, ștecăr, valț, ventil, wolfram*.

Mulți termeni dintre aceștia sunt cuvinte compuse ca și: *abțibild, balonzeid, bildungsroman, capelmaistru, crenvurst, glaspapir, glasvand, hinterland, laitmotiv, lebervurst, lumpenproletariat, mișmaș, oberliht, patvagon, rucsac, șpilhozen*. De remarcă că unele neologisme din germană au rădăcini de origine latină: *adresant, laborant*,

⁴⁰Emil Suciu, *101 cuvinte de origine turcă*, Ed.Humanitas, București,2011, p.159

secundant, regenzent, repetent, dictat, uncat, gladiolă, provizion, agentură, corectură, rubricatură etc.

3.2. Influențe moderne asupra limbii române

3.2.1. Influența latină savantă

În ordine cronologică, prima dintre aceste influențe este cea latină savantă, ale cărei începuturi sunt plasate de obicei în sec. al XVII-lea. Vocabularul limbii române s-a îmbogățit cu un număr apreciabil de neologisme luate direct din latină pe cale livrescă. Nu trebuie confundate cuvintele moștenite din aceeași limbă care au evoluat foarte mult din punct de vedere fonetic și chiar semantic. Astfel, *clarus* a fost moștenit, devenind *chiar*, iar a doua oară a fost împrumutat ca neologism și a dat *clar*. Astfel de dublete etimologice (cu primul element moștenit și al doilea împrumutat) sunt și următoarele: *frupt-fruct*, *bășică-vezică*, *femeie-familie*, *bătrân-veteran*, *arină-arenă*. Dar există și neologisme care se explică exclusiv prin latină, cum sunt: *adagiu*, *ambigen*, *adnota*, *aproba*, *Biblie*, *cabalin*, *colocvii*, *dormita*, *dormitor*, *elibera*, *fabulă*, *insulă*, *literă*, *omite*, *paupertate*, *pictor*, *pictură*, *premiu*, *probă*, *rege*, *satisfacere*, *testimoniu*, *tezaur*, *traduce*, *uzufruct*¹.

După același Th. Hristea⁴¹, în legătură cu influența latină, trebuie făcute câteva precizări importante ca să fie corect înțeles:

a. Cele dintâi neologisme de origine latină le datorăm unor cărturari români cu mult înainte de sec. al XVIII-lea (Dimitrie Cantemir, Dosoftei, Constantin Cantacuzino ș.a.) au împrumutat neologisme direct din latină, pe care o cunoșteau foarte bine. Alți cronicari precum Grigore Ureche și Miron Costin au introdus în limbă cuvinte latinești pe care le-au luat din polonă.

b. Latina a devenit limbă diplomatică începând cu sec. al XIV-lea, înființându-se încă din sec. XI primele episcopate catolice din Transilvania (la *Cenad*, *Oradea Mare* și *Alba Iulia*) în care latina se întrebuinta ca limbă de cult religioasă.

c. A treia precizare se referă la numeroasele neologisme terminate în *-ie* care s-au dezvoltat direct din cele latinești în *-io* (*conditio-condiție*, *definitio-definiție*, *expeditio-expediție*, *prescriptio-prescripție*).

3.2.2. Influența limbilor neolatine (franceza, italiana)

⁴¹Theodor Hristea, op. cit, p. 55 și urm.

❖ Influența italiană

În internaționalizarea vocabularului românesc un rol important îi revine influenței italiene care a contribuit și ea la transformarea lexicală a limbii noastre prin neologismele pe care ni le-a furnizat începând cu secolele al XVII-lea și al XVIII-lea (epoca primelor contacte culturale italo-române). În epoca fanariotă cele mai multe italianisme au pătruns în românește prin intermediul limbii neogrecești.

Cele mai multe italianisme existente în limba română aparțin terminologiei muzicale având caracter internațional: *adagio, allegro, allegretto, alto, arpeggiu, andante, bariton, cantabil, chitară, crescendo, duet, flaut, flautist, intermezzo, mandolină, moderato, operă, partitură, piano, pianissimo, scherzo, solfegiu, solo, tenor, trio, tumultuos, vibrando, vivace* etc. Există și o mulțime de termeni care aparțin domeniului economic: *acont, agenție, bancă, bilanț, casă, casier, contabil, fisc, falit, gir, gira, liră, manco, scont, scandent, scadență, speze, valută, virament ș.a.* Din alte domenii precum arhitectura, medicina, politica, sportul, marina și alimentația provin: *ancoră, basorelieu, calcio-vecchio, campion, capodoperă, dantesc, fascism, febră, (medic) curant, merceologie, oncologie, reumatism, rizoto, spaghetti, stagiune, stindard, teracotă, traumă ș.a.* care pot fi găsite în MDN ori în alte lucrări lexicografice⁴².

❖ Influența franceză

Cea mai puternică influență modernă exercitată asupra limbii noastre rămâne indiscutabil influența franceză. Româna s-a îmbogățit datorită ei cu câteva mii de cuvinte, modernizându-și vocabularul în toate domeniile vieții materiale și spirituale. S-a manifestat la început în sec. al XVIII-lea prin intermediul fanarioților și al rușilor. În 1775 domnitorul Alexandru Ipsilanti reorganizează învățământul în țara românească după model francez, ceea ce a însemnat introducerea în școală a limbii franceze ca limbă obligatorie, alături de greacă, latină, slavonă și română. Pe lângă traduceri au existat și relațiile de ordin politic, economic și mai ales cultural; datorită acestor condiții influența franceză s-a manifestat atât în domeniul vocabularului, cât și al frazeologiei. Cele mai multe unități frazeologice sunt de proveniență franceză (unele sunt împrumuturi directe: *artist liric, bal mascat, calcul renal, codon ombilical, cordon sanitar, critic literar, director general, decret guvernamental, forță motrice, jurnal de bord, monolog interior, parază intestinală, placă turnantă, petrol lampant, tonus muscular*, iar alte frazeologisme sunt calcuri: *apă de toaletă, castel de apă, câmp de bătaie, diabet zaharat, duș scoțian, focar de infecție, ipoteză de lucru, materie*

⁴²Ibidem, p. 57 și urm.

cenușie, piatră unghiulă, rădăcină pătrată, turn de fildeș, a pierde din vedere, a se da în spectacol, a face act de prezență).

Majoritatea împrumuturilor lexicale de origine franceză au pătruns în limba română pe cale scrisă, iar aspectul lor grafic s-a impus adeseori în pronunțarea românească literară: *automobil, bacalaureat, certificat, mercerie, sergent, septicemie*. Există și cazuri când pronunțarea din franceză s-a menținut în limba română: *coșmar, faleză, fular, antet*.

Împrumuturile autentice din limba franceză trebuie deosebite de franțuzisme aparente: *angrosist, bonjurist, conspirativ, dirijor, elogia, frizer, jurnalist, grandoman, hidrofor, logoped, longeviv, meditator, ortografie, picaj, portativ, riscant, simplitate, șantajist, sofa*. Toate acestea sunt în realitate ori creații interne ale limbii române, ori împrumuturi lexicale de alte origini decât cea franceză⁴³.

Neologismele de origine franceză (care se modelează, de regulă, sistemului fonetic și morfologic al limbii române) și calcurile lingvistice participă la un proces de integrare îndelungat, prelungindu-se pe tot parcursul secolului al XX-lea. Fie că a fost supraevaluată, fie că a provocat polemică, cert este faptul că influența franceză reprezintă nu numai un mijloc de îmbogățire și nuanțare, ci și o redefinire a fizionomiei neolatine a limbii române, în aria romanității balcanice⁴⁴.

3.2.3. Influența rusă

Această influență s-a manifestat asupra limbii noastre pe cale scrisă, mai ales prin intermediul traducerilor (după 23 August 1944). Aceste împrumuturi de cuvinte din limba rusă sunt mai puține decât calcurile lingvistice (de exemplu: *sputnic* nu s-a impus în română decât după ce a pătruns în alte limbi europene, devenind un termen internațional). Neologismele rusești, când au început să conțină rădăcini de origine latină au fost perfect asimilate de limba română: *activist, agregat, aspirantură, centrism, combinat, cursant, defectologie, dezinformație, dezinformare, desant, dezinfecție, exponat, instructaj, magistrală, procuratură, radiofiecție, prospect, suprematism, textolog șiultraimperialism*. Se constată că printre împrumuturile făcute din rusă există numeroase cuvinte compuse: *agrobiologie, agrozootehnică, agrometeorologie, fotoaparat, hidroagregat, inginer mecanic, general maior*.

⁴³Th. Hristea, op. cit, p. 59-61.

⁴⁴Doina Butiurcă, *Influența franceză*, p. 207-211.

Influența rusă a avut astfel drept consecință nu numai o ușoară relatinizare a vocabularului românesc cu și o relativă consolidare a fondului său de elemente internaționale⁴⁵.

Limba română a împrumutat cuvinte care provin la origine din latină prin intermediul a nu mai puțin de 13 limbi ca stadiu final. Printre acestea se numără și limba rusă fiind a treia ca număr de cuvinte parvenite din ultima sursă, după franceză și germană. Din rusă s-au împrumutat 19 cuvinte, la origine latine. Indicăm în continuare: 1. termenul din română, 2. originalul latin și 3. cuvântul din limba în care s-a preluat împrumutul:

<i>Arenda – reddere – arenda</i>	<i>Brișcă – birota – bricka</i>
<i>Cantoră – computare – kontora</i>	<i>Cavaler – caballus – kavaler</i>
<i>Cavalerie – caballus – kavalerija</i>	<i>Cazarmă – quattuor – kazarma</i>
<i>Cvartir – quartus – kvartir</i>	<i>Duș – ductio – duș</i>
<i>Gălușcă – galla – galuška</i>	<i>Gubernie – guvernare – gubernija</i>
<i>Infanterie – infans – infanterija</i>	<i>Plus – pilus – plius</i>
<i>Polată – polatium – polata</i>	<i>Recrut – crescere – rekrut</i>
<i>Redută – ducere – redut</i>	<i>Șapcă – cappa – șapka</i>
<i>Tuș - *toccare – tuș</i>	<i>Vagmistru – magister – vahmister</i> ⁴⁶

3.2.4 Influența engleză

Această influență s-a manifestat direct oriindirect mai ales în perioada postdecembristă, constatând că vorbim deja de un fenomen internațional (nu numai european, ci și mondial)⁴⁷. Împrumuturile din engleza britanică și americană, numite anglicisme și americanisme, au pătruns masiv în limba noastră, continuând să crească într-un ritm accelerat, dar găsindu-și motivația în necesitatea de a desemna anumite realități extralingvistice.

Deși sunt încadrate în sistemul lingvistic românesc, multe anglicisme rămân neadaptate fonetic și morfologic la structura limbii române, unele dintre ele lipsind chiar în lucrările lexicografice: *boarder, boyband, cookie (cookie-uri), college-shirt, challenge, fresh, roller, review, modelling, office, hairstyle, track, nickname, outfit, full time, party time, laptop, target, shaping, stick, upgrade, online, offline*. Lingviști ca Mioara Avram, Ștefania Isaac, Georgeta Ciobanu și Adriana Stoichițoiu-Ichim sugerează impunerea unor tipare mai

⁴⁵Th. Hristea, op. cit, p. 62.

⁴⁶Florica Dimitrescu, *Dinamica lexicului românesc*, 1994, P. 258.

⁴⁷Maria Laura Rus, *Un fapt lingvistic de actualitate: influența engleză asupra limbii române*, p. 266.

stricte de adaptare la nivel morfologic ale acestor cuvinte. O opinie contrară o are regretatul senator și lingvist George Pruteanu care afirmă că noile cuvinte trebuie adaptate și scrise românește.

Adoptând poziția lui Sextil Pușcariu, conform căreia vorbim de două categorii de împrumuturi: *necesare* și *de lux*, se constată că acești termeni sunt preluați apoi și de alți lingviști (menționăm aici pe Gligor Gruță, Theodor Hristea, Adriana Stoichițoiu-Ichim ș.a.), pe care îi aplică la problema anglicismelor⁴⁸:

a. Împrumuturile necesare sunt acele cuvinte, sintagme sau unități frazeologice

care nu au un corespondent în limba română sau care prezintă unele avantaje în raport cu termenul autohton. În acest sens, anglicismele necesare au avut avantajul preciziei, al brevilocvenței și nu în ultimul rând al circulației internaționale. Ele sunt motivate de noutatea referentului. Vom trece în revistă aceste anglicisme din diferite domenii (sport, economie, presă, învățământ, gastronomie): *fotbal, baschet, rugby, ski, meci, volei, karate, cros, skateboard, laptop, site, walkman, pager, sponsor, hard, soft, a scana, computer, web, clip, e-mail, curriculum, curricular, grant, master, masterat, fast-food, ketchup, hamburger, hot-dog, chips*.

b. Anglicismele „de lux” sunt împrumuturi inutile, care țin de tendința de ordin subiectiv a unor categorii sociale de a se individualiza lingvistic în acest mod. Asemenea termeni nu fac decât să dubleze cuvinte românești fără a aduce informații suplimentare, nefiind decât niște fapte de snobism: *advertising, band, fashion, toast*⁴⁹.

Domeniul vieții mondene înregistrează cele mai multe anglicisme apărute recent în limba noastră și care sunt natestate în DOOM₂, DCR₂ sau MDN: *cool, glamour, college-shirt, fresh, gloss, must have, peeling, roll on, scrub, skinny, smokey eyes, stick, hairstiling, outfit, t-shirt, bodybuilding, brush, casual*.

Se constată dificultăți de adaptare a anglicismelor la sistemul flexionar românesc, la cel fonetic, existând astfel oscilații în scrierea lor, extinderile sau restrângerile de sens.¹ Adaptarea fonetică și grafică depinde de mai mulți factori: momentul intrării în limbă și conștiința lingvistică a vorbitorilor (cunoașterea sau necunoașterea limbii engleze). Pentru că aceste anglicisme au caracter internațional, ele nu se vor adapta niciodată tocmai datorită acestui caracter motivându-și astfel folosirea lor în formă originală: *lobby, hobby, thriller, brandy, ketchup, western* etc⁵⁰.

⁴⁸Ibidem, p. 267.

⁴⁹Ibidem, p. 268.

⁵⁰Ibidem, p. 269.

Demnă de amintit este și filiera de pătrundere în limba română: anglicisme pătrunse prin filieră franceză (*challenger, golaveraj*) și germană (*start, sprint, strand*). Necunoașterea sensului unor anglicisme a generat multe construcții pleonastice (pleonasme lexicale intolerabile): *narațiunea unui story, bani cash, hobby preferat, bord de conducere, a face henț cu mâna*.

Anglicismele prezintă atât avantaje, cât și dezavantaje. Dintre dezavantaje menționăm: nesiguranță de adaptare, crearea de forme inculte (*ciungă, plovăr*) sau forme hipercorecte (*clown, lider, interviu* pronunțate ca în limba engleză, deși ele s-au adaptat total), riscul pleonasmelor. Există însă și multe avantaje: permanenta înnoire și reconstrucție a limbii române, nuanțarea ei semantică și stilistică, modernizarea lexicului. Influența limbii engleze nu trebuie să fie considerată un fenomen negativ, nedeterminând o alterare a limbii române, atâta timp cât nu se exagerează folosirea lor.

IV.INFLUENȚA GREACĂ ASUPRA LIMBII ROMÂNE

4.1. Din istoria contactelor culturale și lingvistice româno-grecești

Limba greacă constituie o ramură independentă a familiei limbilor indo-europene, care cuprinde stadiile și dialectele limbii elene. Este o limbă cu o istorie multimilenară

neîntreruptă, constituind una dintre cele mai vechi limbi din lume. Inscripțiile din Knossos, scrise în *greaca miceniană* în sistemul de scriere Linear B, constituie prima atestare scrisă a limbii și datează din 1450 î.Hr. Astăzi, limba greacă constituie limba oficială a Republicii Elene și una dintre cele două limbi oficiale ale Ciprului, alături de limba turcă, fiind vorbită de aproximativ 13 milioane de oameni în toată lumea, potrivit site-ului Ethnologue⁵¹.

Pe teritoriul locuit de români, datorită condițiilor istorico-sociale deosebite, diferite de cele din alte limbi romanice, contactele lingvistice mai profunde au fost cu limbile din estul Europei. Anterior și, apoi, paralel cu influența turcă osmanlie, s-a exercitat asupra limbii române influența grecească, ale cărei urme se mai văd și astăzi în domeniul vocabularului. Faptul că această influență a crescut odată cu stăpânirea turcească se explică prin aceea că, alături de comandanții turci, veneau, în Muntenia și Moldova, o serie de funcționari greci, care îndeplineau diverse slujbe și, în primul rând, pe aceea de interpreți. Mai târziu, Poarta otomană a început să numească, în principatele române, domnitori greci, cunoscuți sub numele de “fanarioți”. Denumirea aceasta provine de la cartierul *Fanar* din Constantinopol, unde locuiau reprezentanții nobilimii grecești intrate în slujba sultanilor turci, după căderea Imperiului bizantin în anul 1453.

În lucrarea sa *Influența grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, H. Mihăescu a încercat să separe împrumuturile bizantine directe de cele indirecte, arătând pentru fiecare în parte căile lor de penetrație în limba română. După opinia acestui autor, numărul elenismelor primite de noi direct din greaca bizantină e foarte mic. Apariția lor în limba noastră se explică prin aceea că, de la 917 la 1185, Dobrogea s-a aflat sub dominație bizantină, iar de la 1018 la 1185 Dunărea a marcat frontiera septentrională sau nordică a Imperiului Bizantin. Numai în această epocă populația romanizată din ținuturile dunărene a putut veni în contact nemijlocit cu Bizanțul, ceea ce explică unele influențe lexicale directe asupra vocabularului românesc. Faptul că flota bizantină a circulat pe Dunăre până la Porțile de Fier explică de ce și unele toponime românești dintre cele mai importante (Constanța, Sulina, Calafat) sunt, foarte probabil, tot de origine grecească.

Până la contactul direct și mai strâns cu grecii, o serie de termeni bizantini au pătruns, în limba română, prin intermediul slavilor meridionali în condițiile arătate de H. Mihăescu. Pe această cale am primit îndeosebi termeni religioși de origine grecească, deoarece atât slavii din sudul Dunării, cât și bulgarii asimilați de aceștia au adoptat creștinismul de rit bizantin. Introducerea liturghiei la slavi și apoi (prin intermediul acestora la români), precum

⁵¹<https://www.ethnologue.com/language/ell>

și constituirea unei ierarhii bisericești după modelul celei bulgare s-au soldat cu crearea unei bogate terminologii ecleziastice (în sensul cel mai larg al cuvântului): *acatist, arhiepiscop, arhiereu, arhimandrit, catapeteasmă, ctitor, egumen, evanghelie, fariseu, icoană, ieromonah, iconostas, idol, liturghie, mănăstire, mătanie, mitoc, mitră, mitropolit, motropolie, osana, paraclis, parastas, patrafir, patriarh, protopop, psalm, psaltire, satană, smirnă* și altele. Deși cărțile de ritual foloseau limba slavonă, unii ierarhi erau greci de origine, deci prin ei influența bizantină s-a putut manifesta și direct, nu numai prin mijlocire slavă. Iată de ce, pentru unii dintre termenii citați mai sus, nu este greșit dacă admitem o dublă proveniență: slavă și bizantină.

În ceea ce privește elementele de origine neogreacă, acestea sunt mai numeroase și au intrat, în limba română, odată cu răspândirea limbii grecești în Muntenia și în Moldova. Această cultură (la care aveau acces aproape exclusiv clerul și clasa boierească) a pătruns la noi prin biserică, prin școală, prin cancelariile domnești (care se foloseau de cărțurari greci) și prin numeroasele traduceri care s-au făcut din grecește în românește. Întrucât perioada de influență maximă a limbii neogrecești corespunde indiscutabil epocii fanariote, se obișnuiește ca împrumuturile din neogreacă să fie împărțite în două categorii, care nu pot fi întotdeauna strict delimitate. E vorba de împrumuturile anterioare epocii fanariote și de cele efectuate chiar în decursul acestei perioade (ultimele se mai numesc și **fanariotisme**). Mai ales între 1780 și 1821 se deschid la noi școli grecești, boierii angajează preceptori greci pentru fiii lor (care adeseori nu mai știu să vorbească și să scrie românește), iar în cancelariile domnești și în majoritatea bisericilor este introdusă neogreacă. În aceste condiții, nu e de mirare că au pătruns, în limba română, foarte multe cuvinte grecești, iar protipendada celor două principate a adoptat chiar un fel de jargon grecizant care va fi ridiculizat, mai târziu, de către unii dintre poeții și scriitorii noștri din secolul al XIX-lea.

Elementele de origine neogrească pot fi clasificate, pe de o parte, în funcție de domeniul în care s-au folosit, iar, pe de altă parte, în funcție de caracterul lor cult (*diată, rigă, plastograf, efor, epitrop, partidă, caligrafie, tipografie, catagrafie* etc.) sau popular și familiar (*taifas, sindrofie, ifos, lefter, fandosi* și altele). Câteva neogrecisme rămase în limbă se folosesc numai în expresii mai mult ori mai puțin cunoscute: a da cu **tifla**, a fi (a se afla) la **anaghie**, a-și da **ifose** etc.

Comparând între ele ultimele două influențe, vom spune că majoritatea împrumuturilor neogrecești au avut un caracter livresc și oficial. Cu timpul, cele mai multe și-au pierdut viabilitatea și au dispărut definitiv din limbă, spre deosebire de cele turcești care au fost, în mai mare măsură, asimilate de limba populară.

Influența grecească, resimțită, prin superioritatea ei, în toate limbile balcanice și europene occidentale, s-a exercitat în mai multe straturi, în antichitate direct asupra latinei vulgare, acestea fiind elemente vechi grecești (*biserică, broască, carte, mic, papură, urmă, zeamă*), apoi indirect, prin intermediul limbii slave (*aghiasmă, acatist, afurisit, drum, ieftin, lipsi, logofăt, spătar, tipar*) sau prin relații directe (*argat, arvună, camătă, cărămidă, condei, desagi, folos, frică, omidă, orez, prisos, strachină, traistă*), în epoca greco-bizantină, începând din sec. VI-VII până în secolul al XV-lea, când pătrund multe cuvinte din terminologia religioasă, tratate în cadrul influenței slave, dar care au statutul dublu de elenisme și slavonisme, mai precis de elenisme intrate prin intermediar slav.

Ultimul strat îl constituie cuvintele de origine neogreacă intrate în timpul stăpânirii turcești și mai ales în epoca fanariotă (1711-1821). Cuvintele neogrecești au pătruns în special pe cale culturală, ca un fel de continuare a influenței bizantine exercitate mai înainte, dar ele nu s-au putut încetățeni în limba noastră datorită concurenței echivalentelor latino-romanice, care au urmat imediat în timp și prezentau avantajul noutății, al prestigiului occidental, important pentru burghezia românească în formare și al înrudirii cu româna, chiar dacă originea lor în limbile romanice era tot grecească.

Mai durabile s-au dovedit cuvintele grecești care aparțin primelor straturi, unele instalându-se în fondul principal: *argat, cărămidă, boboc, folos, frică, hârtie, pat, pedepsi, sosi, trandafir, zahăr* etc. Grecismele din română se recunosc relativ ușor prin sufixele caracteristice: **-os** (*ifos, ipsos, tifos*), **-icos** (*politicos, nevricos, plecticos, simandicos*), **-adă** (*filadă “caiet”, nostimadă, misadă “blană interioară a căptușelii”*), **-ache** (*Costache, Mihalache*) și mai ales prin sufixul verbal **-isi** (*aerisi, agonisi, lipsi, molipsi, pricopsi*) utilizat în prima jumătate a secolului al XIX-lea pentru adaptarea verbelor neologice (*abonarisi, plimbarisi, tratarisi*), normă respinsă ulterior de limba literară⁵².

4.2. Periodizarea pătrunderii elementelor grecești în limba română

4.2.1. Influența greacă veche (elenismele latinești)

Această influență s-a exercitat asupra latinei, în special în lexic, până la sfârșitul secolului al VI-lea.

Din perspectiva limbii române, elementele din greaca veche pătrunse în latină și continuate de română sunt elemente moștenite, ca orice fapt latinesc. Două categorii: cuvinte general-romanice și cuvinte păstrate doar în aria orientală, datorate influenței din greaca

⁵²Gh.P.Bănică, M.Z.Mocanu, *Limba română contemporană*, Ed.Paradigme, Pitești, 2005, pp.91-92

veche asupra latinei dunărene. Dintre cele peste 400 de cuvinte general-romanice, în română s-au păstrat 53 (H.Mihăiescu), reprezentând două straturi cronologice.⁵³ Un strat mai vechi, păgân (sec. 1-3):

a amăgi < lat. **admagire* < μαγεῖν,
a cuteza < lat. *cottizare* < κοττιζω,
farmec < lat. **farmacum* < φάρμακον,
martur < lat. *martur* < μάρτυρος,
ar. *oarfăn*; lat. *orphanus*; ορφανος,
papură; lat. **papula* < παπρος,
părângă; lat. *palanca, palanga* < παλαγξ,
purpură < lat. *purpura* < πορφύρα,
sterp < lat. **ster(i)pus* < ατέρριφος;

Cronologia acestor termeni în latină a fost stabilită în primul rând pe criterii fonetice: pronunția *u* pentru *v*, în *martur*, *papură*, *purpură* demonstrează că e vorba de împrumuturi vechi, populare la vremea cuceririi Daciei (după sec.4 *v* s-a pronunțat *ü*); redarea lui φ prin *p* în *părângă*, *sterp*, trimite la împrumuturi timpurii, pe când cea prin *f* în *farmec*, *oarfăn*, la împrumuturi posterioare sec. al II-lea.

Un strat mai nou, creștin (sec.3-6), care include și câteva ebraisme: *biserică* < lat. *basilica* < βασιλική, *a blestema* < lat. *blastemare* < βλασφεμάω, *a boteza* < lat. *baptizare* < βαπτίζω, *înger* < lat. *angelus* < ἄγγελος, *preot* < lat. *presbyter* < πρεσβύτερος, *sâmbătă* < lat. *sa(m)bbatum* < σαββατον etc.

Un număr redus de elenisme a circulat numai în Peninsula Balcanică sau în sudul Italiei și a lăsat urme în română, albaneză sau în dialectele italiene meridionale. H.Mihăescu consideră că numai aceste elenisme, datorate unei influențe locale directe asupra latinei dunărene și pătrunse pe cale orală, pot fi considerate cuvinte vechi grecești în limba română: *broatec* < βροταχος, *ciumă* < χῦμα, *frică* < φρίκη, *jur* < γῦρος, *mic* < μικρος, *plai* < πλάγιος, *proaspăt* < πμοσφατος, *spân* < σπανός, *stup* < στῦπος, *stur* < στῦλος, *trufă* < τρυφή, ș.a. Vechimea lor este probată de fapte fonetice: redarea prin *iu* sau *u* a lui *u* (*ciumă*, *ciutură*, *jur*, *stup*, *trufă*, prin *p* a lui φ (proaspăt), conservarea lui β (care după sec.4 se pronunța *v*) în *broatec*, reflectarea lui ἦ ca *a* (frică), nu ca *i* (cum se întâmplă în împrumuturile bizantine).

⁵³***Enciclopedia limbii române, Ed.Univers Enciclopedic, București, 2001, p.245

Calea acestor împrumuturi a fost exclusiv orală, fapt demonstrat atât de forma, cât și de sensul lor (I.Fischer): unele etimoane au aspect dialectal sau fonetism popular; desemnează obiecte concrete, ale vieții cotidiene (cir, ciul, ciumă, proaspăt, puțină, stup);

E. Coșeriu atribuie aceste influențe evoluția semantică a unor termeni precum: *anțărt*, “acum doi ani” < *anno tertio* “în anul al treilea”, după *τρίτω έτει*, *cuminte* după *εχέφρων* a se duce după *φέρομαι*, *uscat* “pământ” după *τό ξηρόν* și altele.⁵⁴

Conform “Enciclopediei limbii române”, C. Diclescu și G. Giuglea au acordat o importanță exagerată acestor influențe (cel dintâi a identificat 154 de cuvinte vechi grecești în română). Ei au explicat pătrunderea acestor elemente la nordul Dunării prin coloniști de limbă greacă aduși în Dacia Romană și prin iradierii dinspre sudul grecesc în perioada ulterioară stăpânirii romane.

Al. Rosetti consideră că acele cuvinte de origine veche greacă ce se găsesc în română și în dialectele italiene meridionale (*a amăgi*, *broatec*, *a cuteza*, *drum*, *frică*, *mărgea*, *mic*, *a mângâia*, *plai*, *proaspăt*, *a râncheza*, *sterp*, *trufă*, *urgie*, *zeamă* etc.) au fost aduse de coloniștii din Italia meridională.

I. Fischer explică prin contactul dintre greaca vorbită în Italia meridională și în regiunea dunăreană coincidența în tratamentul unor sunete din cuvintele de origine veche greacă din română. Deși se apreciază că elementele grecești din română sunt diferite de acelea pătrunse în albaneză, există totuși o serie de cuvinte comune celor două limbi, care nu sunt atestate în latină: *broatec*, *ciumă*, *frică*, *jur*, *mic*, *plai*, *proaspăt*, *spân*, *stup*, *stur*, *trufaș*, *trufie*; pe acestea V. Polak le consideră cuvinte vechi balcanice intrate în greacă.

O serie de caracteristici ale românei comune cu greaca, în special înlocuirea infinitivului cu conjunctivul și a viitorului cu *uolo* au fost atribuite unei influențe grecești vechi în context balcanic.

Cum această influență s-a exercitat asupra fazei premergătoare protoromânei, elenismele din această categorie se regăsesc și în dialectele din sudul Dunării; totuși, ele sunt mai puțin numeroase decât în dacoromână. În aromână: *cutidzare*, *farmăc*, *oarfăn* (ultimul numai în aromână), *sterpu* etc. în meglenoromână: *cuteza*, *papură*, *sterp* etc.; în istroromână un singur cuvânt, *frică* (de altfel singurul comun tuturor celor patru dialecte).⁵⁵

4.2.2. Influența greacă medie (bizantină)

⁵⁴ELR, Ed.Univers Enciclopedic, București, 2001, p.245

⁵⁵ELR, Ed.Univers Enciclopedic, București, 2001, p. 247

S-a manifestat între secolele VII – XV, pe două căi: împrumuturi directe și cuvinte intrate prin mijlocire slavă, care din perspectiva limbii române nu sunt elenisme.

În secolele VI-VIII Imperiul Roman de Răsărit se grecizează prin introducerea generală a limbii grecești ca limbă oficială. Așezarea slavilor în Peninsula Balcanică în aceeași perioadă a întrerupt pentru mai multe secole legăturile dintre populația romanizată de pe cele două maluri ale Dunării și Bizanț, dar această influență a continuat prin slavi.

Între cuvintele intrate până în secolul X prin intermediar slav se numără: *busuioc*, *comoară*, *corabie*, *desagi*, *drum*, *livadă*, *sfeclă*. Între anii 971 – 1185 Dobrogea s-a aflat sub stăpânirea Bizanțului, iar în anii 1018 – 1185 Imperiul s-a extins până la Dunăre. Flota bizantină circula pe Dunăre până la Porțile de Fier, dovadă fiind și toponimele de origine medio-grecească *Sulina*, *Calafat*, *Maglavit*. În această perioadă au pătruns pe cale directă câteva cuvinte, în special din sfera comerțului, între care: *a agonisi* < *ἀγωνίζω*, *arvună* < *ᾠραβων*, *folos* < *ὄφελος*, *prisos* < *περισσός*, *traistă* < *τάγιστρον*, *scafă* < *σκαφή*, *urgie* < *ὄργή* etc.

Absența filierei slave e dedusă din faptul că limbile slave de sud nu cunosc aceste cuvinte iar situarea lor în perioada mediogreacă a fost demonstrată prin lipsa în neogreacă a sensurilor vechi, păstrate în română: *ἀγωνίζω* însemna, în textele slavone, la fel ca în greaca veche, “*a lupta, a se lupta pentru ceva*”, pe când în textele mediogrecești și în română, unde a intrat pe cale comercială, înseamnă “*a câștiga prin muncă*”; *ᾠραβων* nu a păstrat în neogreacă sensul de “zălog”, ci a ajuns să însemne “logodnă”, dovadă că a intrat în română de timpuriu; *περισσός* lipsește în limbile slave; *σκαφή* a pierdut în neogreacă sensul de “căuș” păstrat în română, evoluând la corabie; *τάγιστρον* nu a lăsat urme la slavii de sud.

Influența indirectă a continuat și în această perioadă: *argat*, *camătă*, *călimară*, *cărămidă*, *condei*, *dascăl*, *felie*, *ieftin*, *mirosi*, *a părăsi*, *a pedepsi*, *a sosiși* multe altele au intrat prin intermediar slav.

În secolele XIII-XIV a pătruns, tot prin filieră slavă, terminologia ecleziastică, răspândită prin textele religioase slavone. Puțini termeni au ajuns populari: *a afurisi*, *candelă*, *cimitir*, *faclă*, *a mărturisi* etc., majoritatea au rămas livrești: *anatemă*, *arhiereu*, *arhimandrit*, *epitrop*, *har*, *paraclis*, *a târnosi*, etc.

Au fost atribuite secolelor XIV-XV câteva zeci de elenisme, în special din domeniul organizării sociale și al comerțului, intrate de asemenea prin mijlocire slavă: *catarg*, *cămară*, *cântar*, *despot*, *horă*, *măcar*, *a măguli*, *prăvălie*, *scandal*, *trandafir*, *a ursi*, *zahâr*, *zugrav* și altele. Direct de la greci, pe cale diplomatică sau comercială, au venit doar două cuvinte: *buzunar* și *Ungrovlahia*.

După H. Mihăescu, numărul total al împrumuturilor bizantine din secolele VII-XV ar fi 278, dintre care doar 22 directe, 254 indirecte prin slavi și 2 indirecte prin mijlocirea latinei medievale: *bumbac* *șicăpitan*, față de 192 în toate celelalte limbi romanice, unde au intrat direct sau prin intermediul latinei medievale.

Dialectele din sudul Dunării cunosc mai puține împrumuturi bizantine decât daco-româna.⁵⁶

4.2.3. Influența greacă modernă (neogreacă)

Influența neogreacă s-a exercitat începând cu secolul al XVI-lea. După căderea Constantinopolului au imigrat în țările române numeroși intelectuali, oameni de afaceri și călugări greci. În aceste condiții, crește numărul școlilor grecești (academiile domnești de limbă greacă de la București-1680 și Iași-1706), iar limba greacă înlocuiește limba slavonă în cancelaria Curții, în actele oficiale și private și pătrunde în biserică. Sunt atestate două etape: prefanariotă (studiată de G. Murnu) și fanariotă (studiată de L. Galdi).

Influența greacă modernă prefanariotă (sec XVI-XVII) a pătruns pe cale orală și prin mijlocirea literaturii sau a cancelariilor de stat.

Împrumuturi directe: *a chindisi* “a broda” < *χεντώ*, *a chivernisi* “a guverna” < *κυβερνώ*, *dragoman* < *δραγοάνος*, *icusar* < *είχοσάρι*, *patimă* < *πάθημα*,

câțiva termeni religioși: *amvon* < *ἀμβων*, *a canonisi* < *κανονίζω*, *igumen* < *ήγομενος*;

intermediar slav: *colivie*, *cozonac*, *fasolă*, *furtună*, *praz*;

mijlocire turcească: *calup*, *chimir*, *cutie*, *liman*, *sârmă*.

Delimitarea perioadei medii de cea modernă printr-un criteriu extralingvistic (căderea Bizanțului) creează dificultăți în distingerea împrumuturilor neogrecești timpurii de cele mediogrecești: *a agonisi*, *anatemă*, *dascăl*, *ieftin* și altele sunt atribuite de unii lingviști influenței medii, de alții influenței neogrecești.

Perioada în care se fac cele mai multe împrumuturi este cea fanariotă (1711 - 1821), în special după 1770, când cultura greacă pătrunde masiv în țările române, prin biserică, școală, cancelaria domnească, prin cărțile grecești copiate sau tipărite aici, prin traduceri și prin contacte directe cu cărturarii greci.

Domenii:

viața de stat (politică, administrație, instituții juridice, armată):

anafora < *ἀναφορά* *poliție* < *πολιτεία* *schiptru* < *σκήπτρον*

⁵⁶ELR, Ed. Univers Enciclopedic, București, 2001, pp.241-242

viața socială:

arhondologie < *ἀρχοντολογία* *protipendadă* < *πρώτη πεντάδα*

viața intelectuală (școli, tipografii, biblioteci, științe, în special medicină):

agramat < *ἀγράμματος* *filă* < *φύλλον* *a silabisi* < *συλλαβίζω*

a (se) molipsi < *μολεύω* *nevrica(le)* < *νευριχά*

comerț și meserii:

fidea < *φιδές* *fundă* < *φοῦντα*

viața religioasă:

antologhion < *ἀνθολόγιον* *ipostas(ă)* < *ὑπόστασις* *pronie* < *πρόνια*

cuvinte din limbajul curent, pătrunse pe cale orală, deseori cu schimbări de sens

față de original:

alandala < *ἀλλ'ἀντάλλα* *nostim* < *νόστιμος*

politicos < *πληκτικός* *sindrofie* < *συντροφιά*

a (se)sinchisi < *συγχύζω*

Influența greacă modernă a cuprins în primul rând Țara Românească, apoi Moldova, unde, deși grecizarea a fost mai puțin profundă, anumite grecisme s-au păstrat în uz mai mult timp: *alidsidă*, *babacă*, *lefterie*, *zulie* etc. În regiunile de vest grecii nu au exercitat nicio influență; totuși, unele elemente au pătruns și în Transilvania, prin centre comerciale puternice precum Brașovul și Sibiu, și prin centrul religios Blaj; în graiurile populare: *alandala*, *a alitrosi*, *a chindisi* etc.. Multora dintre cuvintele fanariote atestate în țările române le corespund în Transilvania împrumuturi latinești: *discolie* – *difficultas*, *filonichie* – *disputație*, *ipochimen* – *individuum*, *pliroforie* – *informație*, *tagmă* – *status*.

Dialectele din sudul Dunării, aflate în zona de contact cu greaca modernă, au fost puternic influențate de aceasta. În aromână greaca modernă a avut un rol copleșitor, apreciat ca echivalent sau chiar mai puternic decât cel al limbii slave. O continuă influență locală se exercită și asupra aromânei vorbite în Grecia, aromânii de aici fiind supuși unui puternic proces de grecizare.

În fonetism: *au*, *eu* + consoană > *av* (*af*), *ev* (*ef*), în toate graiurile: *alávdu* “laud”, *cáftu* “caut”; spirantele *δ*, *θ*, *γ* cu rol fonologic; *c*, *p*, *t* + nazale > *g*, *b*, *d*, în special în sud: *mbartu* – *mpartu*, *fândână* – *fântână*. Morfologic: pluralul în *-ád*, *-éd* (< ngr. – *ῶδες*, *-έδες*) al substantivelor masculine de origine străină în *-ó*, *-á*, *-é*, *-í*: *aviró* “boboacă” – pl. *aviráđ*, *mahmudié* – pl. *mahmudiéd*; întrebuintarea formelor conjuncte ale pronumelor personale în urma verbelor auxiliare și în urma numeralelor cardinale: *easti-l în casă*, *iú*

suntu-li ficiorli?, *dol'i-nă* “noi doi”; exprimarea identității prin adjectivul *singur*, -ă + formele conjuncte ale pronumelui personal: *tini singur-tsî* “tu însuși”;

Meglenoromâna cunoaște două straturi de cuvinte neogrecești: elemente comune tuturor graiurilor, intrate până la sfârșitul primului război mondial și elemente intrate în meglenoromâna din Grecia, după această dată. Din prima categorie regăsim: *dascăl*, *kirimidă* “țigla”, *grómină* “măr sălbatic”, *piră* “foc”; din a doua categorie, multa mai numeroase și în continuă creștere (greaca și macedoneana fiind singurele limbi cu care meglenoromâna mai face împrumuturi) avem: *caróță* “căruță”, *fos* “lumină”, *tahidromiu* “poștă”, *trapezumandilu* “față de masă”.⁵⁷

4.3. Receptarea elementelor grecești. Domenii semantice

În cadrul împrumuturilor mai puțin vechi fac parte acele cuvinte din alte limbi care au intrat în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, atestate în tipărituri, de la *Cazania lui Varlaam* (1643), la *Mineele de la Rîmnic* (1776-1780), până la *Observații de limbă românească* (1799) a lui Paul Iorgovici, sau în cărțile populare și în scrierile cronicarilor modoveni și munteni: latinești, neogrecești, turcești, sârbocroate, bulgare, polone, ucrainene, rusești, italiene.⁵⁸

Cuvintele neogrecești intrate în limba română au avut în cea mai mare parte un caracter oficial și livresc: *anost*, *apostat* (= trădător), *aspidă* (= viperă), *cangrenă*, *cartofor*, *catadicsi*, *catastih*, *chedru*, *chir* (= domn, jupân), *cocon* (= fiu de domn sau de boier), *comodie* (= comedie), *dascăl*, *decar* (= numele unei cărți de joc), *didahie* (= predică), *eftin* (= darnic), *eres*, *fandasie*, *filă*, *flegmă*, *fundă*, *hrisov*, *idiomă* (= grai), *ifos*, *ipocrizie*, *istericale*, *lăhuză*, *mamoș*, *mădulariu*, *molimă*, *monarhi* (= a guverna), *nevricale*, *nostim*, *patimă*, *plictisi*, *portocală*, *protipendadă*, *scopos* (= scop), *sculă* (= bijuterie), *simfonie*, *silabisi*, *sinchisi*, *sindrofie*, *stambă*, *taifas*, *ticălos*, *tifos*, *varvar* (= barbar), *vasilisc* (= șarpe fioros) etc.

În acea epocă pătrunseseră conform lui L.Galdi, în total, peste 1000 de cuvinte neogrecești. Dintre acestea însă, s-au păstrat până astăzi mai puțin de 100, numărul lor diminuându-se treptat, începând din a doua jumătate a secolului trecut. Se folosesc în limba literară actuală, pe domenii semantice, următoarele cuvinte de origine neogrească:

⁵⁷ELR, Ed.Univers Enciclopedic, București, 2001, pp.242-243

⁵⁸V.Șerban, I.Evseev, *Vocabularul românesc contemporan*, Ed.Facla, pp.244-245

- viața socială și individuală: *agale, alandala, ananghie, anapoda, anost, babac, cartofor, catadicsi, dihonie, fandosi, ifos, ipocrizie, irosi, matracucă, mutră, noimă, nostim, orfan, plic, plicticos, plictisi, politicos, poliloghie, protipendadă, sclifosi, simandicos, sinchisi, sindrofie, taifas, tiflă, țață*, etc.

- limbajul medical: *aerisi, cangrenă, epizootie, flegmă, gargarisi, istericale, lăhuză, mamoș, molimă, molipsitor, nevricale, tifos*, etc.

- viața de stat: *anarhie, catagrafie, epitrop, flamură, partidă, plastograf, tiran*, etc.

- viața culturală: *agramat, dascăl, filă, logos, silabisi, teatru*, etc.

- religie: *aghiasmă, amvon, anaforă, ison, pronie, tagmă*, etc.

- meserii: *calapod, igrasie, ipsos, mistrie, sculă*, etc.

- comerț: *agonisi, chefal, costisitor, fidea, plos, fundă, lefter, lin, magherniță, misit, portocală, prosop, saltea, scrumbie, scul, stambă, țâr, zaharicale, zaharisit*, etc.

Faptul că un număr redus de cuvinte neogrecești din acele epoci s-au păstrat până astăzi, dovedește că marea majoritate era compusă din termeni folosiți la cancelaria domnească, la curțile boierești, în saloanele vremii, în administrație și în afaceri. Adică n-au pătruns în limba vorbită, și, de aceea, au dispărut odată cu realitățile sociale care le-au impus.

Cuvintele de origine greacă atestate în terminologia religioasă românească se pot raporta, din punct de vedere semantic, la următoarele categorii noționale:

- Funcții, ranguri: *arhanghel, arhidiacon, arhiepiscop, arhiereu, arhimandrit, dascăl, diac, diacon, episcop, epitrop, catihet, cler, călugăr, patriarh, protodiacon* etc.

- Obiecte de cult (de fapt, asemenea termeni formează un vocabular religios prezent în toate cărțile de cult, cu totul diferit de cel laic: *agheasmatar, candelă, cățuie, chimval, chivot, icoană, iconostas, idol, policandru, pateriță, potir, crijmă* etc.; *atribute sfinte: agheasmă, alifie, anafură, smirnă, tămâie* etc.;

- Veșminte bisericesti: *camilafcă, felon, rasă, sacos, schimă, scufie (scufă), stihar, mitră* etc.

- Rugăciuni, versete: *ectenie, psalm, stih, sărindar, sărăcustă, antifon, tropar* etc.;

- Tipuri de îngeri: *arhanghel, heruvim, înger, demon, serafim, satană* etc.;

- Ființe care fac parte sau activează în sfera ecleziastică: *apostol, catolic, mag, martir, martor, monoteist, ortodox, profet, sihastru* etc.;

- Clădiri în care se adună cultele creștine, comunități creștine, lăcașuri, locuri de rugăciune: *biserică, enorie, episcopie, epitropie, chilie, chinovie, mănăstire, schit, paradis, tartar, țințirim, cimitir* etc.;

- Acțiuni, activități cu caracter religios: *a afurisi, a boteza, a mărturisi, mătanie, a urgisi, a hirotonisi* etc.;
- Cărți religioase: *biblie, evanghelie, catastif, minei, palie, psaltire, pateric, triod* etc.;
- Cântări care fac parte din cultul religios: *apolis, doxologie, polieieu, stihiră, stihoavnă, tropar* ș.a.
- Feluri de mâncare: *colivă, plachie* etc.;
- Slujbe, părți din slujbe: *prosomidie, litie, liturghie, panihidă* etc.;
- Stări, simțăminte: *evlavie, mireasmă, mânie, patimă, pizmă* etc.;
- Floră, faună cu semnificație divină: *chiparos, livan, mirt, nard* etc.⁵⁹

4.4. Influența greacă în domeniul formării cuvintelor

Procedeul de formare a cuvintelor cu ajutorul afixoidelor de origine greacă este bine conturat și viabil, cel puțin în domeniul termenilor internaționali, răspândit fiind în multe limbi.

Prefixoide de origine greacă

Româna a împrumutat prefixoide din mai multe limbi, cum ar fi: din slava veche (*vel-* (*velarmaș*) ș.a.), turca (*baș-* (*bașceauș*), *cara-* (*Caramihai*) ș.a.), latina (*acvi-* < *aqua* „apă”, *bi-*, *bis-* < *bi*, *bis*).

Un număr mare de prefixoide este de origine greacă (*acro-* < *ἀκρο* „extremitate, capăt”, *ciclo-* < *κύκλος* „cerc”, *cosmo-* < *κως, φωτός* „lumină”, *hidro-* < *ὕδωρ* „apă” ș.a.).

Limba română s-a îmbogățit în permanență cu prefixoide de origine greacă și latină, pătrunse odată cu diverși formanți internaționali, de cele mai multe ori, prin intermediul altor limbi (*a autocontempla, pirogravură, micromoleculă* ș.a.). Încorporarea și integrarea lor în limbajul actual este motivată de tendința generală de internaționalizare a lexicului limbilor moderne, mai ales, în domeniul terminologiei tehnico-științifice.

În linii generale, prefixoidele au următoarele trăsături specifice:

a) ca și prefixele, se află în poziție proclitică și sunt lipsite de autonomie funcțională, deosebindu-se totuși de acestea prin conținutul semantic pe care-l păstrează din limba de origine (în care prefixoidele sunt cuvinte de sine stătătoare): *aero-* (gr. *ἀήρ* „aer”): *aerobioză, aerofar, aerofobie* etc.; *astro-* (gr. *ἀστρον* „stea”): *astrologie, astronomie,*

⁵⁹ Adela Manolii, *Căile de pătrundere a elementelor de origine greacă în limba română*, Chișinău, 2008, pp. 109 - 110

astroscop etc.; *cardio-* (gr. καρδιά „inimă”): *cardiofobie*, *cardiograf*, *cardiogramă* etc.; *crio-* (gr. κρύο „frig”): *criofil*, *crioscopie*, *crioterapie* etc.; *cosmo-* (gr. κόσμος „lume”): *cosmogenie*, *cosmografie*, *cosmologie* etc.; *foto-* (gr. φως, φωτός „lumină”): *fotocromie*, *fotofobie*, *fotogrametrie* etc.; *hidro-* (gr. ύδωρ „apă”): *hidropat*, *hidroree*, *hidrosferă* etc.; *ihtio-* (gr. ιχθύς „pește”): *ihtiofag*, *ihtiografie*, *ihtiozaur* etc.; *lexico-* (gr. λεξικόν „dicționar”): *lexicograf*, *lexicolog*, *lexicologie* etc.; *neo-* (gr. νέος „nou”): *neobaroc*, *neogrec*, *neojunimism* etc.

b) conferă cuvântului-rădăcină nuanțe semantice, fără a-i schimba sensul de bază: cunoscut – *arhicunoscut* (foarte cunoscut); comandă – *telecomandă* (transmitere la distanță a unei comenzi prin mijloace de telecomunicație);

c) nu schimbă partea de vorbire a rădăcinii la care se alipesc: *plin* (adj.) – *arhiplin* (adj.); *ghidare* (subst.) – *teleghidare* (subst.); *a denunța* (verb) – *a autodenunța* (verb);

De regulă, prefixoidele sunt unite cu celălalt element al cuvântului prin intermediul unei vocale de legătură. În majoritatea cazurilor, vocala de legătură este **-o-** (cardiolog, stomatolog, fitoterapie etc.), însă poate fi întâlnită și vocala **-a-**, mai rar, în special când prefixoidul provine de la un numeral (hexametrul, tetralogie, pentagon etc.), vocala **-e-** (telecomandă) sau **-i-** (poligon, polifonie etc.).

Atunci când prefixoidul este cunoscut vorbitorului de limbă română, vocala de legătură este recunoscută de către acesta. De exemplu, în substantivul stenodactilograf vorbitorul deosebește prefixoidul *steno-* și recunoaște vocala de legătură **-o-**, care îl unește cu un alt cuvânt compus (dactilograf). Uneori însă analiza poate fi mai dificilă (de exemplu, geografie).

Se atestă numeroase situații în care tema prefixoidului se termină într-o vocală, respectiv, nu se simte necesitatea de a adăuga o vocală de legătură, vocala tematică îndeplinind și rolul acesteia, de exemplu: *gigafon*, *octocoralier*, *pahidermie*, *tahicardie* etc.

O situație similară se atestă și atunci când prefixoidul se termină în consoană, iar celălalt element al compusului începe cu o vocală, de exemplu: *iatralipit*, *cardialgie*, *crisolidă*, *cronaxie*, *eritremie* ș.a. În unele compuse prefixoidul poate să apară și însoțit de vocala de legătură, dar și fără ea: *coreografie*, dar *șicoregrafie*.

Referitor la conținutul lor semantic, amintim că există prefixoide de origine greacă având sensuri asemănătoare sau chiar identice cu cele ale elementelor de origine latină, de exemplu: grecescul **di-** și latinescul **bi-** „doi, de două ori, dublu” (diglosie și bilingvism); *hemi-* și *semi-* „jumătate” (hemiataxie și semimuscă); *mono-* și *iuni-* „unul singur, unic” (monomembru și unicameral); *poli-* și *simulti-* „mult” (polisemantic și multisecular) etc.

De cele mai multe ori prefixoidele au câte un singur sens: *helio-* „soare” (*heliograf*, *helioterm*, *helioterapie* ș.a.), *pneumo-* „plămân” (*pneumograf*, *pneumopatie*, *pneumoterapie* ș.a.), *fito-* „plantă” (*fitofag*, *fitopatolog*, *fitosanitar* ș.a.) etc.

Există însă și prefixoide polisemantice, de exemplu: *aero-* în unele compuse are sensul de „aer” (*aerofagie* „înghițire de aer”, *aerometru* „instrument pentru măsurarea densității aerului”), în altele, capătă sensul de „avion, aviație” (*aeroclub* „club în care se reunesc persoanele ce se ocupă cu aviația”, *aerofar* „dispozitiv de semnalizare pentru avioane”); *foto-* are sensul de „lumină” (*fotocataliză* „cataliză produsă de lumină”, *fotogen* „care produce, răspândește lumină”), dar și de „fotografie, fotografic” (*fotoaparat* „aparat fotografic”); *tele-* în unele cazuri are sensul adverbial „departe, (de) la distanță” (*a teleghida* „a dirija de la distanță un avion, un proiectil etc.”, *teleindicator* „aparat care măsoară și transmite de la distanță valoarea unei mărimi”, *teleobiectiv* „obiectiv fotografic folosit la fotografierea obiectelor care se află departe” ș.a.), alteori are sensul de „televiziune, televizor”, situație în care *tele-* reprezintă, de fapt, prescurtarea substantivelor televiziune sau televizor (*telefilm* „film realizat pentru televiziune”, *telegazetă* „program de știri transmis la televizor”, *telespectator* „persoană care urmărește un program la televizor” ș.a.) etc.⁶⁰

În lucrarea „Dinamica lexicului românesc”, cercetătoarea Florica Dimitrescu [Dimitrescu Fl., 1995] afirmă că pseudoprefixe de origine grecească dețin superioritatea față de cele de origine latină atât cantitativ, cât și din punctul de vedere al productivității. Afirmatia este susținută de Adela Manolii, deoarece, în primul rând, cea mai mare parte a formațiilor prefixoidale – conchide specialistă - sunt derivate cu prefixoide grecești și, în al doilea rând, în cazul sinonimiei, se dă preferință, în cele mai multe cazuri, prefixoidelor grecești.⁶¹

Sufixoidele de origine greacă

Din numărul total al compuselor cu sufixoide de origine greacă cele mai multe sunt substantive, iar cel mai puțin reprezentată este clasa verbelor.

Criteriul semantic Cele mai multe sufixoide grecești au doar un singur sens: - antrop (< ἀνθρωπος „ființă umană, om”): *filantrop*, *mizantrop* etc.; - fag (< φά(γ)ω „a mânca” (*antropofag*) este sinonim cu latinescul -vor „mâncător” (*carnivor*); iar sufixoidul -fob „care urăște, care se teme de...” < φόβος „frică” (*anglofob*) este în relații de antonimie cu sufixoidul -fil „iubitor” < φιλό „a iubi” (*românofil*) etc. Multe sufixoide de origine greacă

⁶⁰ Adela Manolii, *Căile de pătrundere a elementelor de origine greacă în limba română*, Chișinău, 2008, pp.111-113

⁶¹ Ibidem, pp.41-65

existente în limba română pot apărea și în calitate de cuvinte independente. De exemplu, atestăm sufixoidul -grafie (monografie, stenografie, litografie), dar și substantivul grafie „scriere”; -metru (megametrul, diametrul, urometrul), dar și metru cu valoare substantivală; -stih (monostih, hemistih, acrostih), dar și stih „vers”; -terapie (radioterapie, fototerapie, organoterapie), dar și terapie „tratament”; -manie (latinomanie, grafomanie, atomomanie), dar și substantivul manie „nebunie” etc.

În concluzie, menționăm că procedeul formării cuvintelor prin afixoidare este deosebit de productiv și relativ ușor de identificat. Numărul lor devine din tot mai mare comparativ cu fazele precedente ale limbii, iar afixoidarea a pierdut de cele mai multe ori caracterul artificial, elementele ei de compunere fiind sesizate cu facilitate de vorbitorii instruiți. Procedeul de formare a cuvintelor cu ajutorul afixoidelor de origine greacă este bine conturat și viabil, în special în domeniul termenilor internaționali și e răspândit în foarte multe limbi. Unele afixoide de origine greacă sunt flexibile, nu au un loc stabil și pot apărea atât în poziția inițială, cât și în poziția finală a cuvântului derivat. Având la bază lexeme independente, unele prefixoide au posibilitatea de a ocupa un loc sau altul în raport cu segmentul principal la care se alipesc. Putem considera că avem de-a face cu prefixoide mobile, pe care unii cercetători le consideră afixoide bipoziționale sau ambi(fi)xoide (or, prefixoidele devin sufixoide prin schimbarea poziției lor în cuvintele nou create). Suffixoidele de origine greacă au pătruns în română direct sau prin intermediul limbilor moderne, contribuind masiv la constituirea terminologiilor tehnico-științifice. Se constată că numărul prefixoidelor este mult mai mare în comparație cu cel al sufixoidelor. Acest decalaj ar putea fi explicat și prin faptul că prefixoidele sunt urmate de vocala de legătură (de regulă, -o), care izolează oarecum prefixoidul și îl ferește de contactul direct cu alte teme, sufixe sau terminații. Credem deci că afixoidele de origine greacă au șanse reale de a se integra în sistemele afixale ale limbilor neolatine⁶².

4.5. Adaptarea elementelor grecești la specificul lexico-gramatical limbii române

Deși foarte numeroase (după L. Galdi, 1225), aceste împrumuturi au circulat numai în păturile înalte. Termenii intrați în limbajul popular se limitează la circa 100 (*agale*,

⁶² Adela Manolii, *Căile de pătrundere a elementelor de origine greacă în limba română*, Chișinău, 2008, pp. 41 - 65

anapoda, costisitor, politicos, prosop, tiran); ceilalți au dispărut după 1821, înlocuiți de neologisme romanice și rusești. Greaca modernă a servit și ca intermediar pentru împrumuturile din limbile occidentale, în special din italiană: *a costisi* < *χοστίζω* < it. *costare*, englez < *ἑγγλεζός* < it. *ingleze*, *spital* < *σπτάλιον* < it. *ospitale*.

Terminațiile infinitivale cele mai frecvente, *-asi*, *-isi*, *-psi*, *-xi*, au devenit sufixe verbale; *-isi* (împreună cu *-arisi* și *-erisi*) și *-osisunt* cele mai productive: *a demisionarisi*, *a publicarisi*, *a bolborosi*. Sufixul *-ache* < *-αχης*, *-αχι*, care diminutivează prenume și, mai rar, nume comune: *Petrache*, *Tudorache*, *cuțulache*.

Adaptarea morfologică: verbele provin în toate cazurile de la forme grecești de aorist⁶³ și se încadrează în conjugarea a IV-a; la prezentul indicativ și la timpurile derivate din acesta, toate primesc sufixul *-esc*; terminația *-os* se pierde: *σκόπος* > *scop*, cu excepția adjectivelor și adverbilor în *-ιός* (*-ιός*), de tipul *politicos*, menținute ca atare datorită suprapunerii cu sufixul adjectival de origine latină *-os* (tipul *fricos*, *primejdios*); substantivele feminine în *-is* devin neutre (uneori pierd însă terminația *-is*: *frasis* devine *fras*, înlocuit apoi cu *frază* < fr. *phrase*)

Româna este singura limbă romanică ce a avut contact direct și îndelungat, atât livresc, cât și oral, cu vorbitori și cu surse scrise în greaca modernă; în limbile romanice occidentale (cu excepția zonelor de contact din sudul Italiei), influența greacă modernă este periferică, reducându-se la câteva cuvinte tehnice și de argou.

4.6. Jargonul grecizant și ridiculizarea lui în literatura sec. al XIX-lea

Jargonul cuprinde multe cuvinte și structuri de enunțuri străine sau pretențioase, de multe ori rezultate dintr-o atitudine cosmopolită, din snobism ori din dispreț față de vorbitorii de rând. În evoluția lexicului limbii române s-au conturat mai multe jargoane, denumite după elementele lexicale străine utilizate: *turcizant*, *grecizant*, *latinizant* și *franțuzit sau mixt – greco-turc*. A existat la un moment dat, după 1840, și un *jargon italianizant* foarte restrâns, inițiat de I. Heliade Rădulescu. Unele dintre ele au un mai pronunțat caracter de clasă (cel grecizant), altele sunt mai mult de ordin cultural (cel italianizant) și sunt numite și jargoane *savante*.

⁶³ În limbile sanscrită, greacă veche, slavă veche etc., aoristul este o formă temporală folosită pentru succesiuni de acțiuni, mai ales în texte literare. Exprimă asemenea acțiuni trecute sau funcții aspectuale, în special caracterul momentan al acțiunii, adică lipsa durativității ori a repetării ei, lipsa oricărei referiri la prezent. De exemplu, în greaca veche, aoristul este în principal un timp trecut al modului indicativ, dar exprimă sensuri aspectuale și la alte moduri.

În lingvistica românească, termenul jargon este întrebuințat curent și pentru a desemna, în sens mai larg, excesul de neologisme, de termeni străini insuficient asimilați, manifestat de vorbitori relativ instruiți, din mediul orășenesc și straturi sociale superioare. Exemplul istoric cel mai elocvent este jargonul grecizant din secolul 18 – începutul sec. 19.

Astfel, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, cuvintele grecești erau la modă. Ba chiar a existat și un jargon grecizant (în evoluția lexicului limbii române s-au conturat mai multe jargoane, denumite după elementele lexicale străine utilizate, de exemplu, jargon turcizant, grecizant, latinizant, franțuzit ș. a.), care a cunoscut o deosebită înflorire sub domniile fanariote, dar și în timpul domniilor regulamentare, unele elemente fiind viabile până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Această situație poate fi explicată și prin autoritatea limbii grecești, folosită de aproape toți reprezentanții protipendadei, pătrunzând în școală și în biserică.

Este interesant faptul că multe cuvinte din jargonul grecizant au pătruns și în limba scrisă, fiind atestate mai ales în lucrările primilor scriitori români moderni. De exemplu: *adiafor* „indiferent”, *filotimie* „dărnicie”, *fos mu* „lumina mea”, *evghenie* „noblețe”, *a metahirisi*, „a folosi, a rândui”, *oriste* „poftim”, *parapon* „tânguire, necaz”, *parigorie* „mângâiere”, *psihimu* „sufletul meu”, *schepsis* „deliberare” ș. a.⁶⁴

Cu timpul însă jargonul grecizant, deși a avut un pronunțat caracter de clasă, a căzut în dizgrație, fiind substituit treptat de jargonul franțuzit. Uneori jargoanele au coexistat, ajungându-se chiar la aspecte mixte. Astfel, în primele decenii ale secolului al XIX-lea, locuitorii Țărilor Românești foloseau și un jargon mixt greco-turc⁶⁵.

Deși numărul grecismelor în limba română este destul de mare, totuși, în cea mai mare măsură, aceste grecisme s-au bucurat de popularitate în păturile înalte ale societății, fiind utilizate de protipendadă. Așadar, influența grecească din perioada fanariotă are un caracter cultural. Numărul cuvintelor cunoscute și utilizate și de oamenii de rând, de popor, se reduce la circa 100 (*agale*, *anapoda*, *costisitor*, *politicos*, *prosop*, *tiran* etc.). Cele mai multe cuvinte grecești însă au dispărut din limba română după anul 1821, fiind înlocuite de neologisme romanice sau rusești.

Jargonul franțuzit a avut un rol așa de mare în modernizarea și reromanizarea lexicului românesc încât s-a ajuns la așa-numita galomanie – folosirea exagerată a franțuzismelor de către clasele dominante și de oamenii instruiți, tendință ce se manifestă până astăzi (*afront*, *a ambeta*, *a amorsa*, *a anvizaja*, *a bria*, *cecitate*, *a confia*, *a devoala*, *a*

⁶⁴Jordan I., Robu Vl., *Limba română contemporană*, București, 1973 p.319

⁶⁵Ibidem, p. 319

eflora, a edulcora, a epata, mefiență, mersi, monșer, parol, par exemplu etc.). Este meritul unor scriitori și oameni de cultură care au condamnat o asemenea orientare și au ridiculizat în operele lor atât galomania și latinomania, cât și “purismul exagerat”, așezând limba română literară pe o linie firească de dezvoltare (C. Facca, C. Negruzzi, V. Alecsandri, I.L.Caragiale, B.P. Hasdeu, T. Maiorescu etc.).

4.7. Influența greacă și terminologiile de specialitate

N.A. Ursu⁶⁶, a cercetat terminologia științifică românească din diverse domenii ale științei (geografie, matematică, fizică, medicină etc.). În toate aceste domenii influența limbii grecești se remarcă bine; mulți termeni de specialitate fiind de proveniență grecească.

Formarea terminologiei geografice

Începuturile terminologiei geografice românești se găsesc în operele lui Dimitrie Cantemir. Pentru toți termenii menționați în glosarul *Istoriei Ieroglifice*, intitulat *Scară a numerelor și cuvintelor streine tâlcuitoare*, indică proveniența greacă. Mulți dintre ei păstrează încă aspectul formal din limba de origine: *austru*, *catarracte*, *comitis*, *eclipsis*, *hersonisos*, *isimeria*, *sferă*, *tropic*, *tropicesc*, etc.

Un text deosebit de important de la sfârșitul secolului al XVIII-lea este manuscrisul intitulat *Gramatica fizicii*, o introducere elementară în științele naturii, tradusă din limba italiană de către un moldovean în jurul anului 1790. În terminologia de specialitate folosită în acest text se constată cu ușurință influența neogreacă; multe neologisme însă provin din limba italiană: *aerologhie*, *afelio*, *arcipeleag*, *artic* (și *artico*), *astrografie*, *astronomicesc*, *atmosferă*, *chendru*, *climă*, *cometă*, *cometografie*, *ecfatoriu* (și *ecfatore*), *ecliptică*, *ecliză*, *eliografie*, *elioscopio*, *gheologhie*, *glob*, *golf*, *hartă*, *meridian*, *meteorografie*, *meteoră*, *mineral*, *nader*, *ochian*, *orizont* (și *orizonte*), *ovest*, *planeti*, *planetografie*, *pol*, *satelite*, *sfera* (și *sferă*), *sudd*, *topograficesc*, (zona) *torida*, *tropic*, *vulcan*, *zanet*, *zonă*.

Un mare număr de termeni geografici, cu pronunțat aspect neogrecesc, întâlnim în scrierea intitulată *Învățăături de multe științe* (Sibiu, 1811), tradusă din limba greacă, probabil la îndemnul lui Ioan Molnar, de arhimandritul muntean Nicodim Greceanu. Iată, spre exemplu, câțiva din termenii întâlniți în scrierea în discuție: *acrotirion* “promontoriu”, *andarcticesc*, *arcticesc*, *arcticos*, *arhipelagos*, *asterismi* “constelație”, *chiclu* “cerc”, *colp* “golf”, *comite*, *dorifor* “satelit”, *hersonisos* “peninsulă”, *eclipsis*, *eparhie* “provincie”,

⁶⁶ N.A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, Ed. Științifică, București, 1962, pp.

isimerinos “ecuator”, *istmos* “istm”, *mesimvrinos* “meridian”, *ocean* “ocean”, *paratalasia* “fiord”, *planite* “planete”, *pusulă* “busolă”, *tropicus*. Dintre calcuri, menționăm pe *aburare* “evaporare”, *curgere* “curent”, *scădere* (a mării) “reflux”, *sîn* “golf” și “pol”, *umflare* (a mării) “flux”.

Constatăm că pe la 1860, limba română dispunea de terminologia elementară proprie geografiei, putându-se purta discuții și redacta reviste de specialitate într-un limbaj științific adecvat.

Formarea terminologiei științelor naturale

Prima scriere în care întâlnim un început de terminologie botanică, zoologică și geologică în limba română este manuscrisul intitulat *Gramatica fizicii*, traducere din limba italiană de la 1790, făcută de Amfilohie Hotiniul. A doua scriere importantă în care se constată aceleași eforturi de a crea în limba română terminologia științelor naturale este *Istoria naturei sau a firei*, prelucrată de Gh. Șincai după I. H. Hellmuth între anii 1806-1810. Traducerea lui Șincai cuprinde următoarele capitole: *Despre plânte*, *Despre minerariuri*, *Despre viețuitori* și *Despre om*. După traducerea lui Șincai, un loc aparte îl ocupă scrierea intitulată *Învățăături de multe științe* (Sibiu, 1811), tradusă din grecește de același arhimandrit mai sus menționat. Faptul că traducerea s-a făcut după un text grecesc explică prezența în această scriere a multor termeni de proveniență greacă: *arsenicon*, *coleoptera*, *imenoptera*, *imimetalla* “semimetale”, *magnit* (șimagnet), *ootoca* “ovipare”, *zoologhie*, *zootoca* “vivipare”.

Terminologia medicală

Scrierile cu conținut medical au început să apară în limba română relativ târziu (către mijlocul secolului al XVIII-lea). În *Istoria ieroglifică* a lui D. Cantemir atestăm termeni ca: *agonă* (*agonie*), *anatomic*, *ipohondriac*, *sfigmos* (*puls*), *melanholie* ș.a. Însă primul text medical românesc de o importanță mai mare este considerat manuscrisul intitulat „*Alegerile lui Ippocrate*”, traducere din limba greacă a Aforismelor celebrului medic al antichității. Traducerea a fost făcută în Muntenia la mijlocul sec. al XVIII-lea. Nu se cunoaște numele traducătorului, dar pare a fi o copie, care conține 24 de pagini, făcută de două persoane⁶⁷.

S-au făcut încă multe alte traduceri (de exemplu, *Meșteșugul doftorii*, *Meșteșugul doftoricesc* ș.a.), toate conținând numeroase neologisme de origine greacă: *aforism* (folosit mai rar, alături de *alegere*), *alifie*, *apoplizie*, *artirie* (*arteră*), *astmă*, *carchin* (*cancer*),

⁶⁷ N.A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, Ed. Științifică, București, 1962, p. 55

cataplasma, chefalalgie, diavit (diabet), dietă, disenterie, dispnie, epilepsie, flegmă, idropică, manie, melanholie, miopie, revmatismos, simptomata (simptome), spasm etc.

Terminologia medicală din aceste texte este foarte bogată în calcuri; acestea oglindesc efortul traducătorului de a se menține, prin ocolirea neologismelor, la nivelul de înțelegere al cititorului român de la mijlocul sec. al XVIII-lea: curgere de sânge (hemoragie), greutatea răsuflării (dispnee), jumătate de durere de cap (migrenă), oprirea firii (amenoree), punere deasupra și forma punere pă d-asupra (cataplasma), semnele boalelor (simptome), slobozirea de sânge din vine (flevotomie)⁶⁸ etc.

Doctorul Al. Teodori, unul dintre redactorii „Lexiconului de la Buda”, scrie un articol („Scurtă arătare despre om și despre întocmirile lui”) de o importanță deosebită pentru istoria literaturii medicale românești – este unul dintre primele texte de anatomie în limba română, iar pentru unii termeni notează în paranteză echivalentele lor grecești: *aortă (αορτή)*, *cranoscopie (κρανιοσκόπία)*, *organ (όργανον)*, *osteologie (οστεολογία)*, *plevră (πλευρά)*, *schelet (σκελετόν)*⁶⁹ etc.

Terminologia științelor fizico-chimice

La D. Cantemir, în „Scara a numerelor și cuvintelor streine tâlcuitoare”, atestăm următorii termeni de origine greacă: *atom, energhie, fizic* (fizician), *lembic* (alambic), metalon, metafizic, metafizică, teorie. Numărul termenilor fizico-chimici crește spre sfârșitul sec. al XVIII-lea, grație traducerilor din acest domeniu: *himicesc (chimic), elixir, barometru, chendru (centru), magnet, microscopeon, telescopion, termometrio* etc. Aceste scrieri conțin și calcuri lingvistice după modele grecești, de exemplu: *arătare (demonstrație), așăzământ (sistem)*⁷⁰ ș.a.

Terminologia matematică

Învățământul matematic la români, sub o formă mai organizată, datează de pe la mijlocul sec. al XVIII-lea, făcându-se la academiile grecești din Țara Românească și din Moldova (la început numai în limba greacă): *tetragon (pătrat), ipologhism (calcul), provlimă (problemă), gheometrie (geometrie), paralilos (paralel), romvos (romb)* etc.

⁶⁸Ibidem, p.58.

⁶⁹ N.A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, Ed. Științifică, București, 1962, p.59

⁷⁰Ibidem, p.87

Uneori termenii grecești coexistă cu alți termeni, de exemplu: *sumarizmos* (<σουμαρισμός) alături de adunare, *polaplasiasmos* (πολλαπλασιασμός) alături de înmulțire ș.a.

Enumerăm aici și câteva calcuri lingvistice:

<i>fărâmbătură / frîntură</i> (<τσάκισμα),	metodul treilor (<μέθοδος των τριών),
capete „capital,	fonduri” (<κεφάλαιον),
dovedire „demonstrație” (<απόδειξις),	propedie „tabla înmulțirii” (<προπαίδεια) ⁷¹ etc.

Prezența unui număr mare de termeni științifici și tehnici în limba română este, de fapt, rezultatul capacității ei de acceptare a neologismelor și de creare a cuvintelor noi, o dovadă vie a dezvoltării limbii române la nivelul exigențelor științei și tehnicii contemporane, precum și o confirmare a legăturii strânse dintre cultură și limbă.

Limba greacă a oferit limbii române termeni pentru a a denumi realitățile practice ale tuturor domeniilor. Ba chiar mai mult, în primele faze ale formării limbii române literare în general și a terminologiei științifice și tehnice în special, utilizarea calcurilor constituia o necesitate. Inițial, fenomenul calchierii după model grecesc era util, întrucât abuzul deneologisme în acea perioadă ar fi dus la incomprehensibilitate și, respectiv, nu s-ar mai fi realizatobiectivul urmărit (de popularizare a cunoștințelor în cauză).

Intelectualii români din acea perioadă (pe la 1800) încercau să imite limba greacă fără să știe sau să țină cont de faptul că limba română nu întotdeauna acceptă aceleași posibilități de formare a cuvintelor.

Din aceste considerente sunt atestate calcuri lingvistice cu aspect greoi, uneori chiar comic.

Pentru că cercetarea terminologiei filozofice românești moderne este o investigație, din perspectiva istorică, în istoria culturii noastre, se pot reliefa:

- etapele și momentele importante ale formării terminologiei filozofice românești;
- personalitățile care au contribuit la crearea ei;
- etimologia termenilor filozofici (ne interesează mai ales cei de origine greacă);
- modalitatea de pătrundere a termenilor filozofici grecești în limba română;
- mijloacele întrebuintate pentru introducerea termenilor și semnificațiilor filozofice;
- structura termenilor filozofici (modalități de creare a termenilor filozofici în limba română literară.

Formarea terminologiei dogmatice ortodoxe

⁷¹Ibidem, p.92

Limbajul religios nu este doar un limbaj de specialitate sau profesional; el depășește grupul restrâns al preoților și al teologilor “*datorită implicațiilor sociale foarte largi pe care le presupune religia în general*”⁷².

Limbajul religios aparține patrimoniului lingvistic și cultural al poporului nostru.

Privind lucrurile în detaliu, se disting o serie de sublimbaje: 1. sublimbajul biblic, 2. sublimbajul teologic, 3. sublimbajul liturgic, 4. sublimbajul administrativ bisericesc, 5. sublimbajul omiletic, 6. sublimbajul catihetic, 7. sublimbajul muzical bisericesc, 8. sublimbajul publicistic, 9. sublimbajul beletristic.

După secolul al XVI-lea, se simte o puternică influență neogrească în terminologia neogrească, contactele dintre Biserica Ortodoxă Română și cea greacă luând amploare începând cu secolul al XVII-lea, un număr mare de ierarhi greci stabilindu-se în Țările Române.

Caracteristici ale acestui strat sunt termeni precum: *a afurisi, anatema, arhiereu, arhimandrit, cădelniță, chinovie, ctitor, ecleziarh, egumen, epitrop, eretic, exarh, faclă, har, a hărăzi, mitoc, paraclis, pascalie, pizmă, talant* (Onu, 2000).

Influența greacă asupra limbii române reprezintă o etapă importantă în formarea lexicului românesc, întrucât limba greacă a oferit limbii române termeni pentru diverse domenii (filozofie, știință, religie).

Într-un studiu de specialitate, Ionela Ene⁷³ prezintă termenii religioși de origine grecească, întâlniți mai frecvent în Documentele privitoare la istoria orașului Iași. Studiul a avut în vedere doar textele din secolul al XVII-lea redactate în limba română, aflate în volumele I, II și III ale *Documentelor privitoare la istoria orașului Iași*, editate de Ioan Caproșu.

În privința instrucției celor care scriu textele studiate, se poate spune că aceștia sunt grămătici, pisari și uricari de cancelarie, dieci și logofeți de vistierietoți profesioniști ai scrisului, boieri, mici slujbași domnești, slujitori ai bisericii (protopopi, preoți, diaconi, călugări, dascăli de țară etc.) și orășeni de diferite categorii profesionale.

În aceste condiții este firească prezența multor particularități de limbă, mai ales de ordin fonetic și lexical, ce conferă scrisului suficientă varietate, astfel încât aceste texte să devină interesante din punct de vedere lingvistic.

⁷²Niculina Iacob, *Limbajul biblic românesc (1640-1800)*, vol. I, Suceava, editura Universității “Ștefan cel Mare”, 2000, p. 8

⁷³Ionela Ene, *Termeni religioși de origine grecească în documentele privitoare la istoria orașului Iași*

Având în vedere, pe de o parte, faptul că textele de tip document prezintă o anumită stereotipie, și, pe de altă parte, asigurarea perspectivei diacronice. Lingvistica apelează atât la lucrări literare reprezentative pentru secolul al XVI-lea și al XVII-lea, cât și la alte documente, mai exact la: Psaltirea Scheiană (PS.S.), Codicele Bratul (CB), Codicele Voronețean (CV), Liturghierul lui Coresi (LITURG. COR.), Codex Sturdzanus (CS), Pravila ritorului Lucaci (PRAV. 1581), Palia de la Orăștie (PO), Cronica universală (MOXA), Biblia 1688 (BB), Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea (DÎ).

Stratificarea elementelor de origine grecească realizată pe o datare sigură a momentului pătrunderii în română este mai dificilă, deoarece aceste elemente au pătruns în română în epoci diferite, începând cu epoca latinei populare (elementele vechi grecești), continuând cu epoca medio-greacă sau bizantină și încheind cu perioada neogreacă.

Termenii religioși vor fi prezentați în ordine alfabetică:

1. *aer* - „văl cu care se acoperă vasele liturgice”
2. *anathemă* - „afurisenie”, „blestem”, „excomunicare”
3. *arhanghel* - „căpetenie a îngerilor
4. *arhiereu* - „nume generic pentru gradele superioare aleclerului
5. *arhimandrit* - „stareț al unei mănăstiri”
6. *candilă* - „lampă mică cu ulei”
7. *călugăr* - „monah”
8. *chilie* - „camera în care locuiește un călugăr
9. *diacon* - „membru al clerului aflat pe prima treaptă aierarhiei bisericești
10. *discos* - „vas liturgic de metal argintat sau aurit pe care se pune Agnețul și miridele care se scot din prescurile folosite la proscomidie pentru sfințirea lor la Liturghie”
11. *egumen* - „superior al unei mănăstiri de călugăriortodocși”
12. *eparhie* - „diviziune administrativă bisericească, condusăde un episcop”
13. *episcop* - „grad înalt în ierarhia bisericească”
14. *epitrop* - „administrator al unor bunuri, mai alesbisericești”, „supraveghetor”
15. *falon* - „pelerină scurtă de preot”
16. *icoană* - „obiect de cult”
17. *liturghie* - „principala slujbă religioasă la creștini”
18. *mănăstire* - „instituție religioasă, unde trăiesccălugări(țe)”
19. *metoh* - „mănăstire dependentă de alta”
20. *mitropolie* - „instituție administrativă a BisericiiOrtodoxe, avînd în frunte un mitropolit”

21. *mitropolit* - „ierarh care are reședința în metropolă
22. *monah* - „călugăr”,
23. *patrahir* - „obiect din odăjdiile bisericești în formă de fișie lungă de stofă, cu motive religioase brodate, purtat de preoți când oficiază slujba”
24. *patriarh* - „șeful Bisericii Ortodoxe”
25. *patrierșie* - „demnitatea de patriarh”
26. *potir* - „pahar de aur sau de argint, cu picior, în care se păstrează cuminecătura la biserică”,
27. *protopop* - „preot care îndeplinește funcția de inspector al bisericilor și al preoților dintr-un teritoriu determinat; protoiereu; protoprezbiter”
28. *tămîie* - „substanță rășinoasă aromatică, folosită în biserică”⁷⁴

V. INFLUENȚA TURCĂ ASUPRA LIMBII ROMÂNE

5.1. Premisele istorice ale contactelor culturale și lingvistice româno-turce

Contactele românilor cu neamurile turcice se pierd în negura timpului, descinzând din începuturile istoriei românilor, mai exact înainte de întemeierea primelor state românești, fiind o consecință a invaziei ultimilor barbari care s-au așezat la nord de Dunăre. Acești barbari aparțineau tot unor popoare turanice, cum fuseseră avarii: maghiarii (ungurii), pecenegii, uzii și cumanii. Pecenegii au venit împreună cu ungurii în ultimii ani ai veacului al IX-lea. Ei sunt cei care i-au împins pe unguri, din actuala Rusie spre apus și au stat aproape 200 de ani în Moldova și Muntenia (războinici din fire și rămași în mare parte păgâni, nu au reușit să-și întemeieze un stat). Luptându-se ba cu rușii, ba cu ungurii, ba cu bizantinii – conduși de un mare împărat, Alexis Comnenul -, bizantinii au reușit să-i învingă într-o mare bătălie, la Lebunion. Pe o parte din captivi îi înrolează în armata lui, iar pe ceilalți, cu femeile și copiii, îi răspândește prin imperiu drept coloniști. Zeci de ani mai târziu, când pecenegii de la noi au pornit după pradă în sudul Dunării s-au înfruntat cu împăratul Bizanțului. Împăratul, în exterminarea pecenegilor, a fost ajutat de alți năvălitori turanici, din nord, rude

⁷⁴Ionela Ene, *Termeni religioși de origine grecească în documentele privitoare la istoria orașului Iasi*

aproprate ale pecenegilor: *cumanii*. Au rămas de la ei, în orice caz, nume de locuri (toponime) probabil pecenege, cel puțin localitățile numite Peceneaga sau Pecineaga. Și poate tot de la ei avem și toponime, ca Bărăgan și Teleorman, căci în limba lor *deli-orman* înseamnă “pădurea nebună”.

Cumanii, ultimii stăpâni barbari de la noi, vin de la răsărit, de prin Ucraina actuală, unde vreme de mai multe veacuri vor reprezenta o adevărată putere care se războiește neconținut cu rușii Marelui Cnezat de la Kiev (multe cântece bătrânești ale rușilor – bălinele-se raportează la acele lupte cu polovții, numele rusesc al cumanilor, adică oamenii stepei, cum își ziceau și ei în limba lor, de la radicalul *kum*). În sudul Ucrainei, li se zice *cumani albi*, iar în sudul Moldovei și în Muntenia, până și în Bulgaria, li se zice *cumani negri* – adică dintr-o ramură mai mică a neamului cuman. Cu ei s-ar părea că s-au putut întovărăși românii, influențându-se unii pe alții. Cumanii aveau locul pecenegilor și sunt mai statornici decât ei. În hărțile și scrierile occidentale sau bizantine din vremea aceea, Muntenia noastră apare cu numele de “Cumania”, locul în care s-a întemeiat primul stat român, prima Țară Românească. Și pentru prima oară, sub stăpânirea acestor barbari, se simte o participare a românilor la viața politică. Nicolae Iorga a vorbit de “simbioza româno-cumană”. De pildă, de la cumani au învățat românii din Evul Mediu noua artă a războiului (în special tactica atacurilor călărimii); de la ei ne-au rămas câteva cuvinte în limbă, adesea cu sens original ostășesc ca *beci* (la origine loc întărit, de unde numele de Beci dat Vienei), *bir*, *ceată*, *olat*, *toi*, probabil și *iodaie*; dar mai cu seamă toponime dintre care cele mai vizibile sunt Comana și Comarnic și toponimele în -ui (Vaslui, Covurlui etc.).

Cumanii erau turci, pecenegii erau turci, dar în Anatolia apare de la sfârșitul veacului al XI-lea și până în veacul al XIII-lea o mare putere, cea a turcilor selgiucizi, rude apropiate ale cumanilor de pe țărmul nordic al Mării Negre. Când aceștia sunt înlăturați de valul mongol, statul înființat de ei se prăbușește și, în locul lor, un alt neam, tot de turci, care au preluat numele unuia dintre fondatorii lui, Osman (de unde s-au numit osmanlâi sau otomani), apare în Anatolia, pe teritoriul fostului Imperiu Bizantin. Turcii, odată ajunși pe pământul Europei, la nord de Bosfor, nu vor mai pleca. Așa începe încercuirea Constantinopolului încetul cu încetul, de către descendenții lui Orkan, sultanul osmanlâilor, care trece primul Bosforul.⁷⁵

De pe vremea lui Mircea cel Bătrân a fost silită Muntenia să se supună turcului. Dar e de observat că turcii nu erau atunci tot atât de exigenți ca foștii noștri suzerani creștini; se

⁷⁵ Neagu Djuvara, *O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri*, Ed.Humanitas, București, pp.35-36

mulțumeau cu un tribut relativ mic și cu câteva zeci de armăsari; au vrut la un moment dat să ia și tineri pe care să-i facă ieniceri, dar voievozii noștri s-au împotrivit, așa că am scăpat de această obligație care a apăsas asupra sârbilor, bulgarilor, grecilor și albanezilor. Ajuns domn în 1456, Vlad Țepeș hotărăște să scape de suzeranitatea otomană. Petrecuse ani de zile în Turcia, ca ostatic trimis de tatăl său Vlad Dracul. Cunoaște deci perfect limba și moravurile turcilor.

Momentul de maximă putere pe care o atinge Imperiul Otoman este domnia lui Mahomed al II-lea, care a cucerit Constantinopolul. Și totuși mica armată a lui Ștefan cel Mare învinge armata turcă la Vaslui, condusă de Soliman Pașa.

După domnia lui Bogdan Chiorul urmează scurta domnie a lui Petru Rareș, care reprezintă în istoria Moldovei una dintre ultimele izbucniri de ambiție și de dorință de independență. În cele din urmă, va veni însuși ilustrul sultan, Soliman Magnificul, ca să-l detroneze în 1538, prilej cu care teritoriul Moldovei e din nou ciuntit: turcii prefac în “raia”, adică provincie administrată direct, tot sudul Moldovei, Bugeacul, și ocupă și cetatea Tighina pe Nistru, botezând-o Bender. Voievozii moldoveni sunt de acum sub supraveghere apropiată și permanentă, după cum turcii au de asemeni trei “capete de pod” și în Muntenia: Brăila, Giurgiu și Turnu. Aceste transformări generează o influență diversificată atât a culturii, cât și a limbii și a obiceiurilor turcești, intensificându-se influența turcească pe toate planurile.⁷⁶

5.2. Etapele pătrunderii elementelor turanice în limba română

5.2.1. Influența turcică preosmanlie (până în sec. XIV): elementele pecenego-cumane și tătărești

Primele limbi turcice ale căror vestigii pot fi puse în evidență în dacoromână sunt cele vorbite de triburile migratoare ale pecenegilor, uzilor și cumanilor, care au ocupat și dominat, în secolele X-XIII, regiunile de câmpie din sudul Moldovei istorice și din Muntenia, dar și zone din Banat și din sudul și estul Transilvaniei, unde unele grupuri fuseseră colonizate pentru paza hotarelor Regatului Ungar.

Câțiva termeni comuni care ne-au rămas, foarte probabil, de la pecenego-cumani, cum sunt *beci*, *ciob*, *dușman* (împrumutat, ulterior, și din turca osmanlie), *gorgan*, *odaie* (preluat și din turca osmanlie), *oină*, *tărâm* și *toi*. Aceste influențe turcice preosmanlii au

⁷⁶ibidem, cap. III *Românii sub “turcocrăție”*, pp. 69-107

fost atribuiți și termeni ca *hoinar*, *ortoman* sau *poznă*, ale căror etimoane posibile, nefiind atestate, au fost reconstruite. Adepții teoriei potrivit căreia pecenegii și, mai cu seamă, cumanii trebuie să fi avut o înrâurire mai accentuată asupra limbii române adaugă la această listă mulți alți termeni, considerați îndeobște de origine turcă osmanlie (de exemplu, *baltag*, *briceag*, *catâr*, *cazma*, *călăuză*, *cealma*, *chibrit*, *cioban*, *hambar*, *murdar* etc., ale căror etimoane sunt atestate în aceeași formă și cu același sens atât în cumană, cât și în turca osmanlie), argumentând prin vechimea și răspândirea unor astfel de cuvinte pe întreg teritoriul dacoromânesc sau prin caracterul “pastoral” al unora dintre ele (*baltag*, *cioban*, *hambar* etc.).

Termenii preluați din idiomurile tătărești nu pot fi nici ei delimitați cu ușurință de cei de origine cumană sau chiar slavă; în multe cazuri, ei se regăsesc în limbile slave de nord: *arcan*, *asaul*, *badie*, *baibarac*, *boier*, *capcană*, *ceambur*, *harbuz*, *săhăidac*, *șaslâc*, *vătaf* etc. au fost explicați din tătară, ucraineană, poloneză sau rusă, dar este posibil ca unii dintre ei să provină și din cumană.

Există însă câțiva termeni, de obicei regionali (moldovenești) actuali sau învechiți, a căror proveniență nemijlocit tătărească este certă sau foarte probabilă: *alaci* “pestriț”, *alăm* (denumirea unui impozit pe care tătarii îl plăteau Moldovei), *aran* “bordei tătăresc”, *arhamac* “cel de rasă”, *bahmet* “cal tătăresc”, *bunciuc* “steag tătăresc”, *cazan* “ceată, subunitate a hoardei tătărești; familie de tătari”, *ceaun* “vas de tuci”, *cobuz* “chitară scurtă cu trei corzi”, *daraban(ă)* “tobă (mică)”, *gigăt* “zvelt, mândru, voinic, vioi”, *han* “suveran al tătarilor”, *iarlâc* “prdin autograf (al hanului tătarilor)”, *mârza* sau *mârzac* “nobil tătar”, *tabun* “herghelie de cai; cireadă de vite; ceată de războinici tătari; așezare tătărească” etc.

Mai numeroase sunt numele de persoane (antroponimele) și numele de locuri (toponimele) care ni s-au transmis de la pecenegi, uzi, cumani și tătari. Primele, atestate în documentele timpurii, iar unele și în antroponimia actuală, în forme mai mult sau mai puțin adaptate la normele limbii române, se datorează în principal asimilării etnice, îndeosebi în rândurile boierimii române, a purtătorilor lor de origine turcică (de notat că *aba* din structura mai multor nume de acest fel înseamnă, în diverse limbi turcice, “tată”, “unchi”, “frate mai mare”, “bunic”, “strămoș” sau “moș, unchiaș”): *Aba*, *Aga*, *Basarab(a)*, *Berindei*, *Borza*, *Carabă*, *Coman* (cu derivatele *Comana*, *Comănescu*, *Comănici*), *Dorman* (*Dărman*), *Hulubei*, *Talaba* (*Talabă*, *Tălabu*), *Tatar*, *Tatu(l)*, *Tâncaba*, *Tortaba* (*Tartabă*, *Tărtava*, *Tărtoba*), *Tocsaba* (*Tocsabă*, *Tocsoabă*, *Tacsaba*, *Tagsaba*), poate și *Balaban*, *Buciuc*, *Cara*, *Caraïman*, *Dușman*, *Șișman*, *Ulan*, *Uzun* (*Ozun*, *Huzun*); unele dintre acestea din urmă ar

putea fi însă de proveniență turcă osmanlie. Cu siguranță tătărești sunt *Aivas*, *Cantemir*, *Mârza*, *Temircan* (*Timircan*, *Tămercan*).

Toponimele de origine turcică preosmanlie sunt, în general, denumiri etnice (nume de popoare sau de triburi), evocând prezența acelor populații în anumite locuri sau zone, ori provin din nume de persoane: *Berindei*, *Comana*, *Comanul*, *Comani*, *Comanea*, *Comanița*, *Comăneasa*, *Comănești*, *Peceneaga*, *Pecineaga*, *Peceneagul*, *Pecineagu*, *Pecenișca*, *Pecenevra*, *Picinegul*, *Uzul*, *Uza* etc.

Există însă și alte nume de locuri, ca *Bărăgan* (“câmpie bântuită de viscole”), *Caracal* (“cetate neagră”) și *Teleorman* (“pădure nebună, sălbatică”), a căror sorginte, trădată uneori de amănunte fonetice, este preosmanlie: *Teleorman*, de pildă, corespunde turcescului osmanliu *Deliorman*, deoarece ramurii câpceace a limbilor turcice, căreia îi aparțin cumana, peceneaga și idiomurile tătărești, îi este caracteristic sunetul *t* în loc de *d* din turca osmanlie. Multe alte toponime au fost considerate, mai ales de istorici și geografi, de origine preosmanlie, adesea fără niciun temei lingvistic; persistă, de exemplu “mitul” provenienței cumane a numelor de locuri terminate în *-ui* (*Bahlui*, *Băru*, *Călmățui*, *Covurlui*, *Desnățui*, *Teslui*, *Vaslui* etc.), deși ele nu pot fi explicate satisfăcător decât ca derivate românești cu acest sufix moștenit din latină.⁷⁷

5.2.2. Influența turcă osmanlie

5.2.2.1. Elementele turcești cu caracter predominant popular (pătrunse până în sec. XVIII)

Influența osmanlie s-a manifestat asupra dacoromânei, aromânei și meglenoromânei. Turcii au pătruns în Peninsula Balcanică în secolul al XIV-lea. După cucerirea statelor balcanice, țările române au intrat sub suzeranitatea Imperiului Otoman, ceea ce a dus la stabilirea unor relații directe și îndelungate (sec. 15-19) între români și turci. Româna este singura limbă romanică cu relații directe cu limba turcă; celelalte limbi romanice au împrumutat numai câteva cuvinte pentru realități ale Imperiului Otoman (it., fr. *aga*, sp. *agá*; it., fr. *caftan*; sp. *caftin*; it., sp. *visir*, fr. *vizir*).

Datorită contactului îndelungat cu turcii, româna a împrumutat cuvinte din epoca veche și medie a limbii turce; în română sunt două straturi de cuvinte turcești: unele vechi (sec. 15-17), devenite uneori populare și altele mai noi, din epoca fanariotă, dispărute odată cu epoca respectivă.⁷⁸ Pentru elementele din prima grupă există uneori anumite dificultăți în

⁷⁷ Emil Suciu, *101 cuvinte de origine turcă*, Ed. Humanitas, București, 2011, pp.15-19

⁷⁸ *ELR*, Ed. Univers Enciclopedic, București, 2001, pp.590-591

distingerea elementelor turcești de cele preosmanlii (cumane), datorate existenței unui font comun de cuvinte cu forme și sensuri apropiate (*dușman, cioban*).

În dacoromână, influența cea mai evidentă s-a manifestat în lexic, cu termeni pentru casă și locuință (*balama, dulap, dușumea, geam, tavan*), mâncăruri (*baclava, cafea, ciulama, ciorbă, ghiveci, halva, musaca, pilaf, sarma, telemea*), floră și faună (*bamă, doveac, dud, zambilă, bursuc*), comerț (*para, raft, tejghea*), însușiri de obicei peiorative (*agamiu, babalâc, fudul, lichea, șiret, tembel, zevzec*), noțiuni abstracte (*berechet, belea, bucluc, chef, hal, hatâr, huzur, naz*). Există și împrumuturi prin omiterea unuia dintre elementele sintagmei turcești concomitent cu preluarea sensului întregii sintagme de către elementul rămas: *iatac* < *yatak* [*odasi*] [*yatak* “culcuș, pat”, *oda* “cameră”, deci “cameră de culcat”], *bidinea* < *badana* [*fırçası*] [*badana*] “zugrăvit, spoit” *fırça* “perie”, deci “perie de zugrăvit”.

În vocabularul reprezentativ există 18 cuvinte turcești (0,69%): *cazan, cântar, chef, chior, cioban, ciomag, dușman, geam, murdar, perdea, sobă, tutun*, etc. Unele (14) apar și în fondul lexical principal: *cântar, chef, chior, ciomag, dușman, murdar*. În plus, *chirie, moft, a tăbăci*, apar numai în fondul principal lexical. Multe turcisme ieșite din uz au fost înlocuite cu termeni apuseni (*caldarâm, dugheană, geambaș*); altele s-au degradat semantic (*marafet* “știință, artă > metodă ingenioasă > complicație inutilă”, *pehlivan* “erou > luptător de circ > escroc”).

Unele cuvinte turcești sunt răspândite numai în Moldova (*dugheană*), acolo unde se păstrează uneori mai bine forma etimologică (*tiutun*, față de *tutun*). Multe cuvinte turcești s-au răspândit din Muntenia și Moldova în Transilvania și Banat, unde nu s-a împrumutat niciun cuvânt direct din turcă. În Banat, unele elemente turcești au intrat prin filieră sârbă (*baș, ortac*). Multe cuvinte turcești au pătruns prin filieră neogreacă, bulgară, sârbă și de aceea uneori este aproape imposibilă precizarea sursei sau poate fi vorba de o etimologie multiplă. Prin turcă au pătruns cuvinte arăbești-persane, grecești.

Împrumutate din turcă sunt sufixele: *-giu* (*pomanagiu, reclamagiu*), *-iu* la nume de culori (*vișiniu, ruginiu*), *-lâc* (*avocatlâc, crailâc*), puțin productive cu excepția lui *-iu*.

În meglenoromână și aromână influența turcă este mai puternică; meglenoromâna este dialectul cu cel mai mare număr de împrumuturi turcești, proporțional cu celelalte elemente străine, iar în aromână influența turcă ocupă locul al doilea după influența greacă. Pe lângă cuvintele existente și în dacoromână (*baclava, cazan, cearșaf, chiftea, dulap*), dar cu fonetisme specifice în aromână și meglenoromână (ar. *odete* “obicei”, *care* “mijloc, remediu”, *câsâbă* “oraș”, *filean* “cutare”, *mirake* “dorință”, *săhat* “ceas, oră”, *turlie* “fel, mod”; mr. *băfcă* “grădină”, *de(l)mi* “deoarece”, *asap* “socoteală”).

În meglenoromână există multe adverbe de mod (*anğac* “abia”, *birda* “din nou”, *iç* “deloc”).

În aromână sufixele *-ği*, *-lik* ‘e puțin productive: *cosaği* “cosaș”, *măyerği* “bucăreasă” (gr. *μάγειρος* “bucătar”); (*cărbunarlik* ‘e “cărbunărie” < cărbune, *pădurlâk* ‘e “pădure întinsă” < pădure). În meglenoromână *-lȃc* mai productiv: *cuscurlȃc* “cuscrie”, *drăclȃc* “drăcie”, *furlȃc* “hoție”, *măgărlȃc* “măgărie”.

Împrumutat din turcă desinența aromână de plural *-lar*’(*pășă* – *pășălar*’), neproductivă. Cuvintelor turcești de origine arabă le corespund uneori aceleași cuvinte în celelalte limbi romanice (*giuvaier*: sp. *aljófar*; *hanger*: sp. *alfange*, it. *cangiar(r)o*; *maramă*, *năframă*: it. *macramé*; ar. *filean*: sp. *fulano*).⁷⁹

5.2.2.2. Turcismele pătrunse în perioada fanariotă

Cuvintele turcești intrate în epoca fanariotă (secolele al XVII-lea – al XVIII-lea), dintre care majoritatea au ieșit din uz sau au căpătat, pe teren românesc, un sens ironic sau peiorativ. În legătură cu această categorie de turcisme, Șăineanu afirma că “mai toate turcismele din ultima perioadă, de ordine politică și socială, au intrat definitiv în domeniul istoriei o dată cu disparițiunea domnilor fanarioți și deci și a influenței imediate a turcilor; o parte dintr-însele au rămas, dar neavând timp când să prindă rădăcini în limbă, au dobândit în gura românului o ușoară nuanță de ironie și au căzut în sfera comicului, devenind o mină bogată de exploatare pentru literatura umoristică; această soartă curioasă a împărtășit-o de altminterea elementul turc recent cu cel contemporan neo-grec, a cărui ultimă fază contrastează în seriozitate și persistentă cu grecismele anterioare epocii fanariote”

O trecere în revistă a tuturor elementelor împrumutate din turcă arată că majoritatea denumesc realități ale vieții materiale și, pe lângă politică și artă militară, se referă la nume de plante, animale și minerale, la casă, îmbrăcăminte și alimente, meserii, comerț, industrie; sunt inexistenți termenii abstracți, precum și cei referitori la viața religioasă și intelectuală.

Termenii, unii deja ieșiți din uz sau cu circulație regională, au fost preluați din lucrarea lui Șăineanu: *bas-*, *bei*, *beizadea*, *caimacam*, *divan*, *han*, *pașă*, *pașalâc*, *aga*, *alai*, *arnăut*, *bimbașă*, *buluc*, *cazac*, *ceauș*, *duium*, *ghiulea*, *iatağan*, *ienicer*, *lefegiu*, *meterez*, *palos*, *spahiu*, *arpagic*, *bostan*, *chimion*, *dud*, *fistic*, *lalea*, *nufăr*, *salcâm*, *susan*, *zambilă*, *bidiviu*, *bursuc*, *gugustiuc*, *liliac*, *chihlimbar*, *sidef*, *beci*, *chiosc*, *tavan*, *basma*, *capot*, *ciorap*, *papuc*, *salvari*,

⁷⁹ELR, Ed.Univers Enciclopedic, București, 2001, pp.590-591

cascaval, chebap, ciorbă, pastramă, iahnie, magiun, zarzavat, cafegiu, cazma, dulgher, hamal, moloz, tutungiu, boia, cântar, chilipir, para, samsar, tarabă, bacsis, chef, ciomag, calpuzan, geantă, dandana, dambla, moft, iatac, liman, palavragiu, tarla, temenea, tiptil, haimana, mucalit, lighean, trufanda, zeflema, ziafet, zor;

O serie de cuvinte turcești și-au schimbat, în limba română, sensul, dobândind un sens figurat, metaforic sau unul ironic. Astfel: *bucluc* a primit sensul de „belea”; *catran*, la origine termen de marină a devenit verb: *a se cătrăni*, *lichea*, cu sensul inițial de „pată”, a ajuns să însemne „om pătat, secătură”, *mucalit*, la origine „actor”, *pehlivan*, la origine, „voinic, atlet”, *caraghioz* era numele arlechinului într-o farsă foarte răspândită, *marafet*, „știință, talent”, astăzi, cu sensul de „viclenie, afacere necurată, încurcată”, tertip, „proiect, plan”, astăzi „intrigă, șmecherie”.

Alte cuvinte au suferit o **generalizare de sens** (mai ales termeni care inițial făceau parte din vocabularul militar): *alai* „regiment” > „paradă domnească” > „mulțime de oameni” (uneori, folosit chiar cu sens depreciativ); *besleagă* „căpitan de beslii” > „bătrân, bătrân nevoiaș”; *buluc* „companie de soldați” > „gloată, droaie, grămadă”; *bulubasă* „căpetenia unui buluc” > „mai-marele unei șatre de țigani”; *chilipir* „prada soldaților în război” > „lucru ușor/ ieftin dobândit”; *dandana* „pompă militară” (sinonim cu *alai*) > „gălăgie” > „încurcătură”; *leafă* „soldă” (în special solda lunară a ienicerilor), de unde *lefegiu* (soldat); *salahor* însemna, inițial, „săteanul care, scutit de dări, lucra la repararea unor fortărețe”.⁸⁰

5.3. Receptarea elementelor turcești. Domenii semantice

Ca și influența neogrească, și cea turcească a avut, în cea mai mare parte, un caracter oficial și livresc. De aceea, odată cu încetarea domniilor fanariote (1821) și a suzeranității Porții Otomane (1877) a început diminuarea acestor influențe până la dispariție. Acest lucru se reflectă pregnant în vocabularul limbii române scrise.

Cuvintele turcești care s-au păstrat în limbă sunt: *abanos, acaret, alai, anterior, arnăut, bacșiș, belea, bidiviu, bocluc, buluc, cafea, calabalâc, calfă, capac, cașcaval, catran, ceardac, ceauș, chef, chindie, chirie, cioban, cirac, cișmea, ciubuc, cârmâz, conac, culă, cusur, damla* (devenit *dambla*), *dimie, divan, dugheană, dușman, geambaș, giuvaier,*

⁸⁰Aida Todî, *Aspecte ale relațiilor interculturale româno-turce: influența limbii turce asupra limbii române*, Constanța, 2001, pp.176-179

*hac, hain, halva, han, harbuz, hatâr, herghelie, ibrişin, iureş, leafă, liliac (animal), liman, mahala, mahmur, marafet, mezat, murdar, muşama, nai, oca, odaie, para, pehlivan, perdea, pezevenchi, raft, salahor, saltea, samsar, samur, schele, soi, surghiun, surlă, şiret, tain, taraf, tichie, tingire, tiptil, tutun, ursuz, zaraf, zor, etc.*⁸¹

Majoritatea termenilor denumesc realităţi ale vieţii materiale şi, pe lângă politică şi artă militară, se referă la nume de plante, animale şi minerale, la casă, îmbrăcăminte şi alimente, meserii, comerţ şi industrie; sunt inexistenţi termenii abstracti, precum şi cei referitori la viaţa religioasă şi intelectuală. Termenii, unii deja ieşiţi din uz sau cu circulaţie regională, au fost preluaţi din lucrarea lui Săineanu (ibidem, pp. 3-392):

a. politică: *bas-*; *bei*; *beizadea*; *caimacam*; *divan*; *han* (“domnul tătarilor”); *pasă*; *pasalâc*;

b. termeni militari: *aga*; *alai*; *arnăut*; *bimbasă*; *buluc*; *călăuz*; *cazac*; *ceaus*; *duium*; *ghiulea*; *iama*; *iatagan*; *ienicer*; *iures*; *leafă*; *lefegiu*; *meterez*; *palos*; *spahiu*; *surlă*; *zaherea*;

c. plante: *abanos*; *anason*; *arpagic*, *bamă*; *bostan*; *bumbac*; *chimion* (şi în varianta *chimen*); *curmal*; *dovleac*; *dud*; *fistic*; *harbuz*; *iasmin*; *lalea*; *liliac*; *nufăr*; *pătlăgea*; *salcâm*; *susan*; *tarhon*; *tutun*; *zambilă*;

d. animale: *bidiviu*; *bursuc*; *calcan*; *catâr*; *ciortan*; *gugustiuc*; *herghelie*; *liliac*; *măimută*;

e. minerale: *chihlibar* (şi în varianta *chihlimbar*); *fildes*; *mărgean*; *sidef*;

f. casă, construcţii: *acaret*; *anteriu*; *beci*; *cercevea*; *chepeng*; *chiosc*; *ciardac* (*sicerdac*); *dusumea*; *geam*; *hambar*; *odaie*; *paiantă*; *sandrama*; *tavan*;

g. îmbrăcăminte: *aba*; *basma*; *binis*; *cabanită*; *caftan*; *capot*; *ciorap*; *condur*; *fes*; *fotă*; *giubea*; *halat*; *ilic*; *iminei*; *maramă*; *papuc*; *sal*; *salvari*; *testemel*; *tichie*;

h. alimente: *acadea*, *baclava*; *cafea*; *caimac*; *cascaval*; *cataif*; *chebap*; *chiftea*; *ciorbă*; *ciulama*; *cuscus*; *farfurie*; *felegean*; *ghiuden*; *ghiveci*; *halva*; *iahnie*; *iaurt*; *ibric*; *ienibahar*; *magiun*; *musaca*; *papară*; *pastramă*; *peltea*; *pilaf*; *rachiu*; *rahat*; *sarailie* (*siserailie*); *sarma*; *serbet*; *telemea*; *zarzavat*;

i. meserii: *bacal* (Muntenia: *băcan*); *badana* (Muntenia: *bidinea*); *boiangiu*; *cafegiu*; *caicciu*; *calfă*; *cazangiu*; *cazma*; *cioban*; *cismegiu*; *dughengiu*; *dulgher*; *gelat*; *gherghef*; *hamal*; *hamalâc*; *herghelegiu*; *iaurgiu*; *macara*; *moloz*; *papugiu*; *pastramagiu*; *tutungiu*; *zarzavagiu*;

⁸¹V.Şerban,I.Evseev, *Vocabularul românesc contemporan*, pp.245-246

j. comert si industrie: *amanet; atlas, beslic; boia; borangic; calp; calpuzan; calpuzanlâc; cântar; catifea; cazan; chereștea; chibrit; chilipir; chilipirgiu; chirie; dugheană; ghiotură; hac; magaza (șimagazie); mofluz; musteriu; oca; para; samsar; samsarlâc; tarabă;*

k. diverse: *abitir; ageamiu; arcan; babalâc; bacsis; balama; baltag; berechet; boccea; bondoc; bre; buzdugan; calabalâc; caldarâm; calup; catran; chef; cergă; chefliu; chel; chior; chiul, chiulhan (sichiolhan); ciomag; cismeș; coscogea; cusur; dambla; dandana; ghiol; geantă; habar; haimana; hain; hal; halal; hap; hatâr; haz, huzur; iatac; licheș; ligheș; liman; luleș; mahmur; mahon; manea; marafet; moft; mosafir (șimusafir); mucalit; mucava; murdar; musama; nai; palavră; palavragiu; sadeș; sictir; sofa; soi ("răsă"); surghiun; siret ("șnur sau panglică"); siret ("îștet"); siretlic; sis; taifas; talaz; taman; taraf; târâm; tarla; tembel; temeneș; tertip; tiptil; toi; trufanda; zefleș; zevzec, ziafet (șizaiafet); zor;*

S-au mai păștrat unii termeni care denumesc:

- obiecte de îmbrăcăminte și de podoabă: *atlaș, basma, borangic, ciorap, colan, dulamă, fes, maramă, mărșean, mintean, pafta, papuc, peruzeș, sideș, șuman, șalvari, zăbun;*

- materiale și meserii: *bidineș, boia, boianerie, boianșiu, burghiu, canat, cazma, chenar, chepeng, conabiu, dulgher, dușumeș, fistichiu, ghiurghiuliu, meșină, micșuniu, mucava, papugiu, perciune, perdaș, pingea, taban, tutunghiu, zuluf;*

- faună și floră: *bursuc, calcan, catâr, șalău; anason, arpagic, bame, bostan, cais, caranșil, chimion, curmal, dovleac, dud, enibahar, fistic, iorgovan, laleș, liliac, micșuneș, năut, nufăr, pătlășea, razachie, zambilă, zarză;*

- substantive care denumesc noțiuni abstracte: *berechet, chiul, dandana, hal, huzur, moft, naz, nuri, renghiu, tabiet, tertip;*

- adverbe: *abitir, bareș, bașca, buluc, doldora, geabă, sanchi, tiptil; get-beget, techer-mecher;*

- interjecții: *așerim!, aman!, bre!, haide!, halal!, haram!;*

Dacă se compară două dicționare: al lui Alexandru de Cihac, *Dictionnaire d'etymologie daco-romane*, Fancfort s.M., 1879, care arătase că în vocabularul românesc (după înregistrările făcute de el până la acea dată) ar fi 17,8% elemente turcești, cu CADE, tipărit între 1926-1931, în care s-au mai înregistrat abia 4,36% elemente turcești, știind că un dicționar de proporții se poate alcătui (de către o singură persoană) în cel puțin 20-30 de

ani, deducem că, practic, pe la sfârșitul secolului trecut, cuvintele de origine turcească erau în număr foarte mic. Au mai rămas unele care au devenit populare:

- nume de preparate culinare: *acadea, baclava, cataif, cheftea (chiftea), ciorbă, ciulama, ghiveci, iahnie, iaurt, magiun, musaca, pilaf, rachiu, rahat, sarailie, sarma, șerbet* etc.
- nume de ustensile de menaj: *bărdacă, cazan, ceaun, farfurie, ibric, tavă, tipsie, tuci* ș. a.⁸²

5.4. Influența turcă în domeniul formării cuvintelor

Interesante sunt și sufixele de origine turcească, pentru același motiv arătat ceva mai înainte, la care se adaugă, fapt foarte important, posibilitatea de a le folosi în derivarea de noi cuvinte de la orice fel de teme (moștenite, împrumuturi vechi și împrumuturi recente, etc.). Exemple: *-giu* (obținut prin descompunerea unor cuvinte turcești formate cu el și a căror temă, tot turcească, a fost împrumutată și ea ca unitate lexicală propriu-zisă: *cafea* și *cafegiu*, de pildă), în cuvinte ca *barcagiu, laptagiu, pomanagiu, reclamagiu, scandalagiu* ș.a.

-lâc (și-lic): geamlâc, hamalâc, irmilic, ș.a. (împrumutate), avocatlâc, berbantlâc, crailâc, savantlâc, etc. (formații românești)

-man: dușman, tergiman, alături de capsoman, gogoman, hoțoman, ș.a.

-iu (cârmâziu, fistichiu, alături de cafeniu, liliachiu)

-liu: chefliu, nurliu, alături de durduliu, hazliu

Afară de astfel de cuvinte existente în cele mai multe aspecte sociale și teritoriale ale limbii din Muntenia și Moldova (peste munți ele au lipsit, din cauză că acolo influența turcească nu s-a putut manifesta), au existat numeroase altele, care, chiar când, destul de rar, au circulat și în alte stiluri ale limbii, aveau un sens mai mult ori mai puțin tehnic și erau specifice pentru anumite ramuri de activitate. De pildă: *agă* “căpetenie militară, ofițer turc”, *carvasara* “birou vamal”, *duva* “rugăciune”, *mataragiu* “subofițer din suita unui pașă”, *raia* “veche numire a supușilor otomani sau creștini, care practica agricultura sau comerțul”, *tergiman* “interpret”, *vilaiet* “provincie guvernată de un valiu”, *zaim* “posesor al unei feude militare” ș.a., dispărute odată cu schimbarea condițiilor de ordin politic.

⁸²V. Șerban, I. Evseev, *Vocabularul românesc contemporan*, pp.246-247

Elementele de compunere *-baş-* provine din substantivul turcesc *baş* “cap; căpetenie, șef, comandant”, folosit și ca adjectiv. cu sensul “principal, prim, întâi, de frunte, de căpătâi, cel mai de seamă, de rangul întâi”. El a fost detașat în română dintr-un mare număr de compuse împrumutate, în care apărea fie ca prim element, fie ca element final al acestora. Etimoanele turcești ale împrumuturilor de felul celor menționate mai jos între paranteze sunt îmbinări atributive în care fie adjectivul *baş* este determinant și precedă substantivul (*baş-buzuc*, *baş-caimacam*, *baş-ceauș*, *baş-ciohodar*, *baş-salahor*), fie substantivul *baş* constituie elementul determinat, deci final, fiind însoțit de sufixul posesiv *-ı*, în forma *başı*, care a fost adaptată în română ca *-bașă*, *-baş* sau *-bașa* (*buluc-bașă*, *capigi-bașă*, *ceauș-bașa*, *hamalbaș*, *tabla-bașa*, *tutungi-bașa*). Toate aceste îmbinări sintactice turcești au fost preluate în română drept cuvinte compuse.

Unele compuse cu *baş* împrumutate au fost adaptate (“românizate”) după cuvinte autohtone: *baş-boier* “boier de rangul întâi, boier mare, boier velit; primul boier al țării (ales pentru a ține provizoriu locul domnului)” provine din tc. *başboyar* (cu același înțeles), modelat după rom. *boier*; *baş-căpitan* “căpitan de frunte” are la origine tc. *başkaptan*, *başkapudan* “căpitan al unei nave”, adaptat, p. et. pop., după rom. *baş-* “de frunte” și căpitan, care au influențat atât forma, cât și sensul termenului; rom. *bărbier-bașa* este o variantă a lui *berber-bașa* “bărbierul-șef al curții”, provenind din tc. *berber başı* și adaptată după rom. *bărbier*.

Detașat din împrumuturi, *-baş-* a devenit productiv ca element de compunere românesc, fiind folosit atât în poziție inițială, ca “prefixoid”, cât și în poziție finală, ca “sufixoid”. Valorile și sensurile sale etimologice au fost, în general, menținute (“șef” și “prim, întâi, de frunte, de căpătâi, cel mai de seamă, cel dintâi dintre..., cel mai răsărit”), adesea cu unele nuanțări cu caracter ironic (“cel mai bun, cel mai tare, cel mai grozav dintre...”). În plus, el a dezvoltat în română și capacitatea de a se alipi ca “prefixoid” la adjective calificative, cărora le conferă gradul de comparație superlativ (“cel mai..., extrem de...”), devenind sinonim cu *ultra-*, *extra-*, *arhi-*, *super-* și accentuând mai ales înțelesul negativ al bazei.

Ca element inițial, rom. *baş-* s-a combinat cu substantive sau cu adjective românești de diverse origini: *baş-bătăuș* “bătăuș de frunte, cel mai bătauș”, *baş-bătrân* “foarte bătrân, cel mai bătrân, bătrân de vază”, *baş-cărăuș* “cărăuș-șef”, *baş-ciocoi* “ciocoi de frunte”, *baş-general* “general comandant peste ceilalți generali”, *baş-hingher* “șef al hingherilor, hingher-șef”, *baş-neghiob* “extrem de neghiob, foarte prost, neghiob între neghiobi”, *baş-rachiu* “rachiu de cea mai bună calitate”, *baş-vânător* “șeful vânătorilor oficiali ai curții domnești”.

După modelul compuselor împrumutate în care *-baş(a)* este element final, în română au fost formate cuvinte compuse ca *boier-başa* “boier de frunte”, *cocoş-baş* “cocoşul care cântă primul (dintre toţi cocoşii din ogradă sau din sat)”, *portar-başa* “şeful portarilor” (probabil calchiat după *capigi-başa* <tc. *kapıcı başı*, în care sensul de bază al lui *capigi* <tc. *kapıcı* este “portar”).

Toate compusele formate în română cu *-baş-* sunt astăzi învechite, iar elementul de compunere şi-a încheiat acţiunea de formare a cuvintelor în limba română.⁸³

5.5. Adaptarea elementelor turceşti la specificul lexico-gramatical limbii române

Morfologia limbii române nu a împrumutat elemente, structuri sau forme turceşti cu valoare morfologică (sufixe de număr sau de caz), dar a resimţit unele consecinţe ale influenţei lexicale, care a impus sporirea cuvintelor, aparţinând anumitor tipuri flexionare.

În primul rând, s-a îmbunătăţit considerabil distribuţia tipului flexionar substantival terminat în *-(e)a*, moştenit accidental din latină în cuvinte precum: *căţea*, *mărgea*, *stea*, *viţea*. Marius Sala a explicat că acest tip morfologic ar fi fost pe punctul de a dispărea ca în istororomână, dacă nu ar fi fost întărit de influenţe externe prin intermediul vocabularului, mai ales prin împrumuturi din turcă: *acadea*, *cafea*, *cercevea*, *cişmea*, *cherestea*, *duşumea*, *ghiulea*, *lalea*, *peltea*, *perdea*, *pingea*, *rindea*, *tinichea*, *zeflema*, etc., toate cu pluralul în *-(e)le* (*cafele*, *acadele*, *perdele*, *cercevele*). Mai important decât creşterea frecvenţei substantivelor de acest tip este faptul că, prin aplicarea desinenţei *-le* şi etimoanelor turceşti care aveau la finală *-a* accentuat (*kazma*, *makara*) a apărut o nouă realizare contextuală a acestei desinenţe, *-ale*: *cazmale*, *macarale*, *parale*, *sarmale*, *tarlale*.

O altă contribuţie turcească la sistemul morfologic românesc constă în preluarea unui număr destul de mare de adjective invariabile, majoritatea fiind astăziieşite din uz (*coşcogea*, *doldora*, *gigea*, *pembe*, *peşin*, *sadea*). Astfel de adjective erau foarte rare în limba română (singurul moştenit este *ferice*), iar turca a fost prima limbă străină al cărei aport în acest sens a fost substanţial (au urmat limbile romanice cu *atroce*, *eficace*, *gri*, *maro*).

Întrucât limba turcă nu posedă categoria genului gramatical, încadrarea etimoanelor într-un tip flexionar românesc specific unui gen sau altuia a constituit o problemă serioasă de adaptare morfologică. Ea a depins de doi factori: aspectul formal al terminaţiei etimonului şi genul natural al realităţii denumite.

⁸³ Emil Suciu, *101 cuvinte de origine turcă*, Ed. Humanitas, Bucureşti, 2011, pp.65-68

Au existat împrumuturi care au devenit substantive masculine (circa 60% din acestea denumesc persoane de sex bărbătesc, având diferite funcții, titluri, grade militare sau ocupații), în timp ce integrarea în tipurile flexionare feminine a fost determinată mai ales de forma etimonului (cele mai multe substantive care au devenit feminine în română au etimoane terminate în vocala accentuată). Cuvintele care nu au fost supuse niciuneia dintre aceste restricții au devenit, în general, neutre în română.

Împrumuturile s-au supus regulilor gramaticale ale limbii române, inclusiv în flexiunea legată de categoria numărului. Câteva etimoane turcești folosite numai la singular, dar cu sens dual sau colectiv, au fost însă adaptate prin încadrarea lor analogică în rândul substantivelor defective de singular: *canale*, *ceacșiri*, *fileri*, *nuri*, *șalvari*, *tocmaği*(tăiței). Altele dimpotrivă, au fost împrumutate în forma lor de plural, interpretată drept singular: *aga* și *șipașa*, fac pluralul *agale*, *pașale*.

În cazul altor împrumuturi, forme de singular au fost interpretate drept plurale sau forme de plural românești au fost greșit analizate, astfel încât au fost reconstruite noi forme de singular: *cortel*, *cordel* “haină lungă de postav”, provine din pluralul *cordele* al unei forme neatestate de singular, *cordea*; *mezel* – din pluralul *mezele* al lui *mezea*; *papuc* din forma de singular și plural *papuci*.

Un alt tip de adaptare morfologică este evident în împrumuturile provenind din compuse sau sintagme nominale turcești, din care a fost omis, aproape sistematic, sufixul posesiv –*ı*/-*i*/-*u*/-*ü* (după consoană), –*sı*/-*si*/-*su*/-*sü* (după vocală): *balbaș*, *beșleagă*, *beșli-aga*, *locmağiu*, *miambal*, *sufertaș*.

Unele forme de imperativ ale unor verbe au fost preluate ca interjecții (de exemplu, *sictir* < tc. *siktir!*, imperativ al verbului *siktirmek* “a sictiri”); câteva verbe turcești la forma de trecut au fost încadrate ca infinitive în seria verbelor construite cu sufixul românesc de origine greacă –*isi*: *cacerdisi*, *iurudisi*, *sâcâldisi*; predicatul nominal tc. *boştur* “este gol” a devenit în română adjectiv și substantiv (*boştur*, –ă); tc. *anasini* “pe mama lui” format din *ana* “mamă”, sufixul posesiv –*si* și sufixul de acuzativ –*nt*, a fost preluat ca interjecție, ulterior substantivată în locuțiunea *cu anasâna*.

Unele adaptări au constat în modificarea accentului etimologic. În unele împrumuturi schimbarea accentului este evidentă: *chebă*, *chilă*, *dulamă*, *leafă*, *năframă*, *maramă*, *ojă*, *pașă*, *tolbă*. În câteva exemple, accentul s-a mutat pe baza unor analogii românești: *bulgúr* “grâu măcinat mare; bulgăre grunz” a devenit *búlgur* sub influența lui *bulgăre*, *chelész* “chel pleșuv” și-a schimbat accentul în *chéleş*.

Există și analogii de desinențe care au dus la refacerea unor singulare din forme de plural (*derbedeu*, de pildă, a fost reconstruit după pluralul *derbedei*, rezultat prin disimilarea lui *-r* din pluralul *derbederi*, rom. *chepcel* din pluralul *chepcele* al lui *chepcea*; *dugheană* – din pluralul *dughene* al lui *dughean*;) a unor plurale după modelul seriei de cuvinte cu desinența *-le* (*caia* – *caiele*; *pătlăgea* – *pătlăgele*, din pluralul *pătlăgene* al lui *pătlăgean*).⁸⁴

5.6. Influența turcă în onomastică

Există etimoane turcești care au fost împrumutate în română atât ca termeni comuni, cât și ca nume proprii, iar cele menținute până astăzi sunt acestea din urmă (de exemplu, antroponimul *Mungiu*, toponimul popular *Stambul* și astronimul *Surugiul*), în timp ce aceleași cuvinte (*munghi* “lumânărar”, *stambol* [monedă turcească de aur], *stamboală* “baniță”, respectiv *surugiu* “vizitiu, birjar”) au dispărut din lexicul comun.

Preluarea unor nume de locuri și nume de persoane turcești este strâns legată de aspectele istorico-sociologice ale contactelor seculare turco-române, ale conviețuirii în unele zone și chiar ale amestecului etnic, în unele perioade istorice și la anumite niveluri sociale, deci ale asimilării unor indivizi de etnie turcă sau turcofoni, mai ales de către boierimea română.

Antroponimia românească nu a preluat din turcă foarte multe nume de persoane – urmare a nivelului scăzut al amestecului etnic și a marilor deosebiri cultural-spirituale dintre cele două popoare, precum și, în special, a apartenenței acestora la religii diferite. Niciun prenume românesc nu a fost împrumutat din antroponimia turcă osmanlie (până și prenumele feminin *Sultana* pare să provină din greacă), iar sistemul numelor de familie include cu precădere antroponime provenind din apelative românești împrumutate din turcă.

Numele de familie preluate ca atare din turcă se pot găsi în două situații deosebite: unele provin din antroponime turcești propriu-zise, iar altele – din porecle sau supranume turcești care au la bază apelative sau toponime. În ambele situații, împrumutul antroponimic a avut loc, în cele mai multe cazuri, în condiții de conviețuire turco-română sau chiar de amestec etnic, mai ales la nivelul boierimii.

Putem presupune că românii care poartă nume de familie provenind din *antroponime turcești tradiționale*, de sorginte islamică arabo-persană, cum sunt *Ahmed*, *Aliu*, *Asan*, *Giafer*, *Ismail*, *Mamut*, *Omer*, *Osman*, *Soliman* etc., se trag din familii cu ascendență turco-

⁸⁴ Emil Suciu, *101 cuvinte de origine turcă*, Ed.Humanitas, București, 2011, pp.69-72

tătară, românizate prin căsătorii mixte sau prin influența culturală a mediului. Alte etimoane sunt compuse dintr-un astfel de nume tradițional și un apelativ turcesc folosit ca poreclă: *Cocaranza* (tc. kokar “împuțit” + *Amza*), *Culamet* (tc. kul “rob, sclav, slugă” + *A(h)met*), *Molamet* (tc. molla “învățat; student în teologie” + *A(h)met*); câteva au termenul *bey* “domn; guvernator de district otoman” în rol de apozitie: *Halibei*, *Sababei*, *Şiadbei*.

Numele de familie românești care provin din *porecle sau supranume turcești* se pot datora, și ele, deznaționalizării purtătorilor lor, dar și unor procese de denominație interetnică reciprocă, deci unui transfer de nume de la o etnie la alta în cadrul colectivităților mixte. Etimoanele lor turcești pot avea la bază nume de apartenență etnică sau locală (*Alaman* “german”, *Filibiliu* “din Filipopoli”, *Lehliu* “polonez, originar din Polonia”, *Magearu* “maghiar”, *Sacăzlăul* “din insula Chios”), toponime (*Bagdat*, *Bender*, *Finichiu* [< tc. *Finike*, localitate în Turcia]), termeni entopici (*Casâru* “vilă, foișor”, *Doruc* “creastă, vârf”), denumiri de ocupații (*Asciu* “bucătar”, *Ciorapciu* “ciorăpar”, *Mungiu* “lumânărar”, *Tugearu* “negustor”), însușiri fizice sau psihice (*Buicliu* “mustăcios”, *Mischin* “leneș”, *Deşliu* “dințos”, *Topalu* “șchiop”), plante sau animale (*Aslan* “leu”, *Başag* “spic”, *Balaban* “șoim” sau “urs dresat”, *Carpuz* “pepene verde”), metale (*Demir* “fier”) etc. Unele au la bază forme verbale (*Buldum* “am găsit”, *Ghelmez* “nu vine”, *Oldum* “am apărut”), iar altele compuse cu elementul de compunere tc. –*oğlu* “fiul lui...”: *Agemoglu* (tc. *Acem* “persan”), *Camburoglu* (tc. *kambur* “cocoșat”), *Ceauşoglu* (tc. *çavuş* “ceauș”), *Culoglu* (tc. kul “sclav, rob, servitor”), *Iusuzoglu* (tc. yuzsuz “obraznic, nerușinat”) etc.

Astfel de nume românești ar putea proveni, desigur, și din alte limbi balcanice care au făcut împrumuturi din turcă – îndeosebi din neogreacă – sau ar putea fi, de fapt, aromânești: este știut că multe nume de familie compuse din *cara-* (< tc. *kara* “negru”), *deli-* (< tc. *deli* “nebun, scrântit”) sau *-hagi-* (< tc. *hacı* “pelerin, persoană care a vizitat locuri sfinte”) și un nume creștin (*Caragheorghe*, *Caraiorga*, *Caramitru*, *Deliorga*, *Hagichirea*, *Hagiioanu*, *Papahagi* etc.), ca și unele antroponime formate cu elementul *-oglu* (< tc. –*oğlu* “fiul lui...”), aparțin unor persoane de sorginte aromână sau greacă și sunt general balcanice.

Letopisețele și documentele românești vechi atestă, de altfel, numeroase supranume de boieri și dregători români care provin din porecle turcești, uneori combinate cu un nume românesc: vornicul *Aslan* (“leu”), armaș *Alixandru Burnaz* (“năsos”), Tudor *Caraciomag* (“ciomag negru”), *Dumitrașco postelnic Caramanlău(l)* (“originar din Caramania”), clucerul *Constantin Catargiu* (“conducător de caravană”), clucerul *Iordache Ghiulbiiaz(ă)* (“alb ca trandafirul”), vistierul *Gligorie Halepliu* (“care poartă hanger”), *Ianache Lehliu* (“polonez, polon”), clucerul *Sofialăul* (“originar din Sofia”). Acestea sunt doar câteva

exemple de nume de boieri care conțin un supranume turcesc, atestând, pe de o parte, mixtura etnică și lingvistică româno-turcească și adesea grecească la nivelul boierimii române și, pe de altă parte, faptul că otomanii aveau obiceiul să atribuie supranume turcești unor domni și boieri români, preluate în nomenclatura oficială românească a vremii: *Cazicliu* (“cel care folosește țeapa [ca instrument de execuție sau de tortură]”) era supranumele Vlad Țepeș, *Deli-Bei* (“prinț nebun”) – al lui Alexandru Mavrocordat, iar *Hangerliu*, provenind din tc. *Hancerli* [“cel care poartă hanger”]) – al domnului fanariot Constantin Grigorie.

Într-un studiu de specialitate, Dragoș Moldovanu susține că determinarea unor hidronime românești de origine pecenego-cumană prezintă o importanță etnogenetică deosebită și concluziile lui au fost că: pe de o parte stăpânirea triburilor turanice în sudul Moldovei și-a lăsat amprenta într-o serie de hidronime de origine veche turcică, iar pe de altă parte acestea pot fi hidronime primare(=cele care, de la început, desemnau cursuri de apă), precum *Covurluiul* (< v.turc.*qoyur* mic, neînsemnat + formantul hidronimic *-luy*), *Călmățuiul* (< v.turc. **qalma-suy* pârâul bălții), *Suhurluiul* (< v.turc.**suyul-uq* cel sec) și *Tazlăul* (< v.turc.*taz-luy* cel repede, ca și *Tesluiul* din Oltenia sau hidronime secundare (= cele care, inițial, desemnau alte locuri, dar care au dobândit, mai târziu, pe teren românesc, o funcție hidronimică) precum *Elanul* (< v.turc. *alan* șes, cu preiotarea slavă estică), *Oituzul* (< v.turc. *oj tuz* adâncitură cu sare, denumind probabil depresiunea care se cheamă astăzi Poiana Sărată) și *Uzul* (< v.turc. *uz* trecătoare montană).⁸⁵

VI. PREZENȚA ELEMENTELOR GRECEȘTI ȘI TURCEȘTI ÎN GASTRONOMIA ROMÂNEASCĂ

Gastronomia, cu tot ceea ce ține de ea, reprezintă o temă căreia i se acordă o importanță deosebită în comunicarea interculturală. Este foarte adevărat că omul nu trăiește pentru ca să mănânce, ci mănâncă pentru ca să trăiască, sau, cel puțin așa ar trebui să se

⁸⁵ Dragoș Moldovanu, *Hidronime de origine veche turcică în sudul Moldovei*, ALIL, t.XLVII-XLVIII, 2007-2008, București, pp.9-28

întâmpie din punct de vedere axiologic. A cunoaște arta culinară și tradiția gastronomică a unei țări poate fi de mare folos pentru comunicarea interculturală.

Antropologul Claude Levi-Strauss⁸⁶ afirma că bucătăria unei societăți este un limbaj în care ea în mod inconștient își dezvăluie structurile. În fiecare spațiu cultural există, în primul rând, alimente cu încărcătură simbolică ce provine cu precădere din religie; în al doilea rând, există ritualuri de preparare și de servire a mesei specifice unei anumite națiuni sau clase sociale și, în al treilea rând, ustensilele de servire a mesei sunt chiar și astăzi foarte diferite de la o civilizație la alta.

Descoperirea conceptului de *gastrosomie* – concurent al actualului termen *gastronomie* – trimite la lucrarea *Gastrosophie oder die Lehre von den Freuden der Tafel*, apărută în 1851, care conține o veritabilă filosofie a alimentației, dar care a căzut în uitare. O asemenea gastrosomie cuprinde teoria plăcerii și bucuria de a sta la masă, teoria și practica artei culinare, estetica specifică acestui domeniu, fiziologia și chimia principalelor substanțe nutritive, principiilor bunelor maniere la masă și studiul dieteticii. Gastrosomia pune astfel în evidență complexitatea actului servirii mesei. “O gastrosomie nu înseamnă doar o teorie interdisciplinară a lumii gastronomice. Ea este și o teorie normativă.” În esență, gastrosomia este o știință filosofică din moment ce are ca obiect stabilirea binelui și răului în domeniul felului în care se hrănesc oamenii. Gourmetul pune accent pe valoarea în sine a mesei, în vreme ce gastrosomul are în vedere în primul rând valoarea vieții.⁸⁷

Terminologia gastronomică este supusă schimbării „modei”. În perioade diferite de timp se manifestă puternice influențe ale altor bucătării: influența turcă și greacă, influența franceză, italiană, engleză, de unde sunt împrumutați termenii care denumesc felurile de mâncăruri, ingredientele, condimentele, procesele de gătit și obiceiurile specifice culturilor de origine. Terminologia gastronomică relaționează cu terminologiile altor domenii, ce fac posibilă, în multe cazuri, decodificarea corectă a diverselor denumiri ale preparatelor culinare și ale proceselor de gătit. De exemplu, interferența cu științele naturii (biologie, chimie, dar și agricultură, horticultură, avicultură, viticultură, apicultură, piscicultură și floricultură), cu științele limbii (etimologie, semantică, pragmatică), cu istoria, geografia, artele plastice și literatura contribuie la împrumutul permanent de termeni dintr-un domeniu în altul, dar și la înțelegerea adecvată a celor deja existenți, utilizând diferite informații din științele menționate anterior.

⁸⁶ Claude Levi-Strauss, *Antropologie structurală zero*, Ed. Polirom, București, 2020

⁸⁷ Nicolae Râmbu, *Comunicarea interculturală*, Ed. Universității “Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2019, pp.210-213.

Terminologia gastronomică poate fi descrisă cel mai bine prin noțiunea de câmp lexico-semantic poliparadigmatic neomogen, bazat pe relații de ierarhizare (hiponim-hiperonim) ușor sesizabile. De asemenea, împrumuturile din alte limbi și din alte culturi îmbogățesc permanent acest câmp lexico-semantic. Raportarea lor continuă la valorile influențelor străine care se manifestă la un anumit moment dat, într-o anumită arie (locală, regională, națională) oferă o imagine clară a acestei terminologii, atât din punct de vedere diacronic, cât și sincron. Nu de puține ori, cărțile de bucate românești conțin rețete străine, denumiri provenite din limbi ale popoarelor care, într-o anumită perioadă de timp, își manifestă influența culturală, economică, politică etc., asupra majorității domeniilor de activitate.

În Preistorie, modul de a se hrăni al oamenilor era destul de asemănător, depinzând numai de condițiile geografice și climaterice ale zonei în care locuiau. Oamenii mâncau fructe și carne, la început crudă, apoi friptă. Antichitatea marchează perioada de înflorire a gastronomiei, mesele grecilor și apoi ale romanilor sunt caracterizate de rafinament și lux. Această etapă a istoriei gastronomiei este marcată de apariția agriculturii, a vaselor pentru stocat mâncare, a diferitelor modalități de conservare a hranei, lucruri ce duc la o dezvoltare spectaculoasă a gastronomiei. Mai mult, plăcerea de a mânca este însoțită de coroborarea artelor (teatru, muzică și poezie). Începutul Evului Mediu aduce o involuție a gastronomiei, cauzată de năvălirea barbarilor care stinge gustul pentru lux. Părți din marea rețetă sunt păstrate în mănăstiri, mai ales în Italia. Gastronomia renaște odată cu mesele de la curtea regală și cu ospetele nobililor. Epoca marilor descoperiri aduce cu sine o serie nouă de legume și fructe (ardeiul, roșiile, porumbul, cartofii), cacaoa și cafeaua, ingrediente ce vor duce la îmbogățirea artei culinare cu rețete și preparate noi. Franța își câștigă statutul de bucătărie, influențând prin inovațiile gastronomice restul bucătăriilor europene. Bucătăria modernă păstrează multe dintre tradițiile vechi, dar se observă o simplificare a modului de preparare și prezentare a mâncărurilor.

Gastronomia românească are un destin diferit de cel european, chiar dacă începuturile sunt asemănătoare. După retragerea romanilor, populația băștinașă, și așa prea puțin influențată de modul de a se hrăni al cuceritorilor, se reîntoarce la vechile obiceiuri alimentare. Primele influențe gastronomice sunt bizantine și austro-ungare. Dominația otomană schimbă tradițiile culinare, dar afectează numai curțile domnești și boierești. Diferențele dintre alimentația conducătorilor și cea a țăranilor devin din ce în ce mai mari. Apariția porumbului duce la înlocuirea meiului, dar produsele obținute sunt asemănătoare. De asemenea, făina obținută din ele nu necesită dospire și nici cuptoare, având nevoie, în

cele mai multe cazuri, numai de fierbere. Agricultura și creșterea animalelor, cele două activități principale ale poporului român sunt cele care influențează cel mai puternic hrana acestuia. Produsele obținute din lapte și cele obținute din porumb sunt atotprezente pe mesele țăranilor. Totuși, trebuie să remarcăm faptul că o parte însemnată a bucătăriei tradiționale românești de azi conține preparate (și termeni) de origine turcă și greacă.

Prezența lor îndelungată în limba română și în conștiința populară a dus la adaptarea lor la normele limbii române și la includerea în frazeologisme, dezvoltând unul sau mai multe sensuri figurate. Am prezentat în cazul fiecărui termen, pe lângă o scurtă definire, și aspectele lexico-semantică care au dus la „botezarea” unui preparat culinar. Am putut observa astfel că în spatele denumirilor produselor gastronomice se află procedeul gastronomic care stă la baza lor (de exemplu: *magiun, clătită, papară, tocană, iahnie, stufat*), ingredientul principal (de exemplu: *drob, chiftea, vârzare*), asemănarea cu o realitate exterioară domeniului gastronomic (de exemplu: *plăcintă, mititei/mici, sarma*), numele vasului specific în care se pregătește mâncarea (de exemplu: *plachie, ghiveci*), gustul (de exemplu: *ostropel, tustlama, sârbușcă/zârbușcă*), anumite obiceiuri (de exemplu: *zacuscă*), antroponime (*clătite cu mere à la Petrișor, ghiveci de legume la cuptor à la Romică, mucenici*) și toponime (*varză à la Cluj, ciorbă à la grec, escalop à la grec, ciuperci à la grec, ciorbă de lobodă ca în Ardeal, ardei umpluți ca-n Bucovina, chec ca-n Banat, tocană ca la Abrud, ciorbă de fasole verde ca la Săliște*, etc.

Stratificarea etimologică a terminologiei gastronomice dovedește, pe de o parte, cantitatea mare de lexeme care alcătuiesc acest câmp lexico-semantic, iar, pe de altă parte, varietatea de surse etimologice. Terminologia actuală a moștenit un număr relativ mic de nume de preparate culinare din substrat și din latină, dar există un număr în continuă creștere de împrumuturi din turcă (de exemplu: *acadea, baclava, halva, magiun, sarailie, cașcaval, chebap, chiftea, ciorbă, ciulama, ghiveci, iahnie, iaurt, musaca, telemea, trahana, tustlama*) și neogreacă (de exemplu: *pricomigdală, azimă, franzelă, macaroană, saramură, zaharicale*);

Termenii gastronomici cunosc o dinamică aparte în cadrul vocabularului limbii române în ceea ce privește forma, sensul sau poziția funcțională ocupată în ansamblul limbii. Probleme legate de grafia și sensul termenilor sunt puse, în principal, de termenii recent intrați în limba română, pe când cei mai vechi sunt adaptați normelor limbii române actuale.

Unul dintre aspectele funcționale importante ale terminologiei gastronomice privește forma și sensul pe care termenii le au în ansamblul limbii române și în subansamblul câmpului lexico-semantic al gastronomiei. Mare parte a termenilor noi nu apar în

dicționarele limbii române, sunt cunoscuți de un număr restrâns de vorbitori și nu au fost adaptați normelor actuale.

O a doua problemă vizează variantele grafice cu care termenii gastronomici apar în meniuri, pe site-urile culinare, în articolele și revistele de profil. Unele denumiri au fost reglementate în DOOM (*jofră, șarlotă, madlenă, sandvici/sendviș, beșamel, ș.a.*), dar continuă să existe în variante, altele însă nu au fost incluse în acest dicționar, caz în care se recomandă scrierea și pronunțarea lor ca în limba de origine (*carpaccio, Caesar's, béarnaise, chateaubriand*).

Unul dintre aspectele funcționale importante ale termenilor gastronomici privește includerea acestora într-o serie de frazeologisme, fapt care indică, pe de o parte, vechimea lor în limba română, iar, pe de altă parte, răspândirea lor.

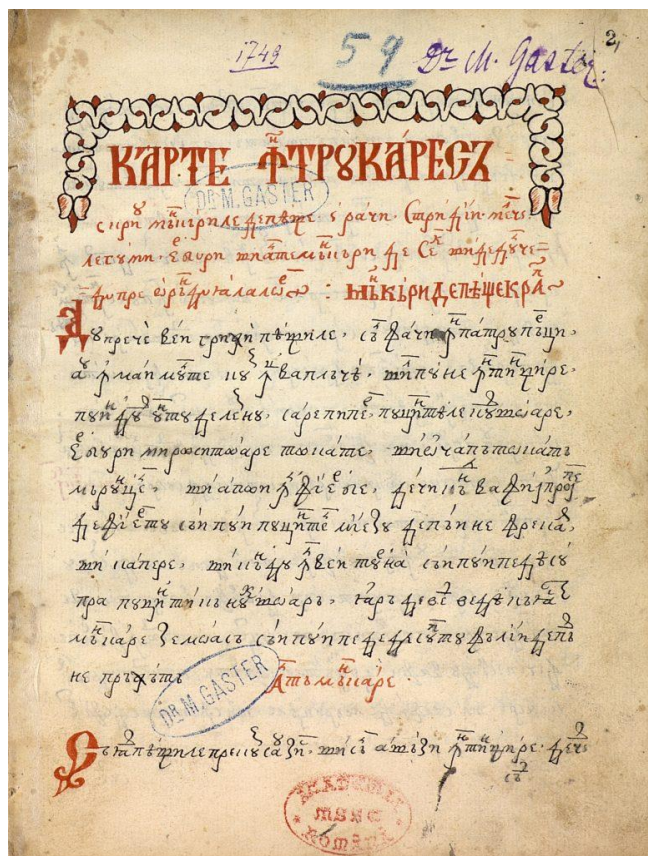
Așadar, terminologia gastronomică constituie un domeniu ce s-a dezvoltat în strânsă legătură cu civilizația și mentalitățile poporului român, păstrând în straturile ei mărturii ale istoriei și culturii, ale diferitelor influențe ce au marcat societatea noastră. Ca parte integrantă a ansamblului limbii române, terminologia gastronomică a început să atragă tot mai mult interesul lingviștilor și nu numai.

Promovarea acestui domeniu prin mass-media și Internet a condus la intensificarea procesului de „democratizare” a terminologiei gastronomice, termenii considerați specializați au coborât în limba comună. Termenii gastronomici nu circulă doar în interiorul limbii, ci și între diferite limbi, îmbogățind continuu această terminologie.

Meniul, cartea de identitate a unei unități cu profil alimentar (han, restaurant, pensiune) a trecut de-a lungul timpului, din punctul de vedere al formei, prin diferite transformări, de la o simplă listă, în care sunt înșiruite feluri de mâncare, la adevărate „cărțicele” cu coperte legate în piele, cu decorațiuni și imagini îmbietoare. Simpla listă a felurilor de mâncare poate fi interpretată ca o mostră de cultură și civilizație, sursă de informare pluridisciplinară, o splendidă pagină de istorie gastronomică, o întreagă lume cu gusturile ei, o oglindă a stratificării sociale a timpului, un document de epocă.

După modelul turcesc al caravanseraiurilor, apar și în țările române hanuri și rateșe, dintre care unele devin celebre (*Hanul lui Manuc* în Muntenia, *Hanul Ancuței* în Moldova). La sfârșitul secolului al XIX-lea, după Războiul de Independență, locul acestora este luat de restaurantele care își fac apariția în societatea românească și, odată cu ele, inclusiv gastronomia românească cunoaște o diversificare pe care o va pierde în timpul celor 50 de ani cât va dura comunismul, perioada cea mai neagră a gastronomiei românești.

Cele mai vechi rețete s-au păstrat din vremea lui Constantin Brâncoveanu, din jurul anului 1700. Pare să fie o culegere de rețete din bucătăria altor popoare, foarte multe traduse și parțial adaptate, indiciu fiind neologismele și cuvintele rămase netraduse. După bătrâna carte de bucate, prima în românește, rămasă în manuscris până în zilele noastre, de-a lungul timpului s-au făcut o serie de copii. Abia în 1997, ea a văzut lumina tiparului, in extenso, la Editura Fundației Culturale Române, sub titlul *O lume într-o carte de bucate. Manuscris din epoca brâncovenească* (transcrierea textului Ioana Constantinescu). Denumirea originală a documentului, scris în alfabet chirilic, este „*Carte întru care să scriu mâncările de pește i raci, stridii, melci, legumi, erburii și alte mâncări de sec și de dulce, duple orânduiala lor*”. După cum se poate desluși de pe prima filă, reprodusă alăturat, exemplarul a trecut prin biblioteca filologului dr. Moses Gaster (1856-1939), care a scris despre el încă din 1882, considerându-l însă mai recent cu o jumătate de secol, de la 1749.

Independent de apariția editorială din 1997, cercetătorul Matei Cazacu ar fi stabilit că autorul manuscrisului este stolnicul Constantin Cantacuzino (1639-1716), șeful cuhnii brâncovenești, dar și abil diplomat din umbră – vezi la Daniela Ulrieriu, Doina Popescu, *Trei secole de gastronomie românească. De la muhalebiu și schembea la volovan și galantină*, Editura Paralela 45, 2018. Apropos, în titlul acestei din urmă lucrări e vorba de budincă, ciorbă de burtă, foitaj cu umplutură sărată, carne în aspic...

Ce-s musacaua, ciorba, chifteaua, salata de „biof“, ciolanul pe fasole, plăcinta (placenta în latină), supa, clătitele și altele atât de „neaoșe“ bucate altceva decât depuneri, aluviuni, fie ale ocupației otomane, fie ale influențelor franceze, germane, fanaro-grecești sau care or mai fi ele?!”, scria regretatul Radu Anton Roman în ”Bucate, vinuri și obiceiuri românești”⁸⁸.

Într-o istorie a bucătăriei românești se precizează că, zonal, Ardealul a primit influențe gastronomice ungurești, austriece și săsești. Moldova în schimb are parte de influențe rusești, dar și parțial mongolo-turcești. Muntenia și Dobrogea sunt clar influențate de turci, bulgari, sârbi, greci și italieni.

Odată cu occidentalizarea României, în secolul al XIX -lea încep să apară și influențele franțuzești în bucătăria românească.

Bucătăria tradițională românească este plină de influențe orientale, vest-europene, grecești și rusești. Multe dintre rețetele considerate exponențiale pentru bucătăria autentică românească sunt de fapt importuri.

Bucătăria tradițională românească este renumită pentru preparatele sale diverse și deosebit de gustoase. În mentalul colectiv, exponențiale pentru bucătăria românească sunt în generale sarmăluțele, mititeii, borșurile, ciorbele, renumita ciorbă de burtă, ardeii umpluți, diferitele rețete cu pește, dar și plăcintele. Aceste rețete sunt pentru foarte mulți români motiv de mândrie națională și le consideră cu adevărat autentice. Paradoxal, cele mai cunoscute preparate culinare prezentate în general turiștilor ca fiind autentic românești, un adevărat blazon al artei culinare din România, sunt de fapt importuri ”naționalizate” de-a lungul timpului. Nici mititeii, nici ciorba de burtă, nici sarmalele, borșurile, ciorbele sau ardeii umpluți nu sunt invenții românești. Culmea, adevăratele preparate sută la sută autentice sunt aproape necunoscute, iar rețetele lor au fost în mare parte uitate de-a lungul timpului.

În general bucătăria tuturor țărilor europene s-a dezvoltat de-a lungul secolelor și prin importuri de rețete, prin influențe gastronomice diverse, toate naturalizate și reinterpretate. Bucătăria românească nu a scăpat de acest proces. Mai mult decât atât, poporul român, viețuind într-o zonă de intense peregrinări ale diferitelor popoare, într-un spațiu în care s-au îngemănat atâtea influențe etnice și culturale, nu avea cum să nu aibă o bucătărie marcată de toate aceste fenomene. Din contră, specialiștii în gastronomie dar și pasionații de acest domeniu, arată că bucătăria românească este de fapt una dintre cele mai bogate în influențe de toate soiurile. Un amalgam delicios de preparate reinterpretate și rescrise din toate zonele

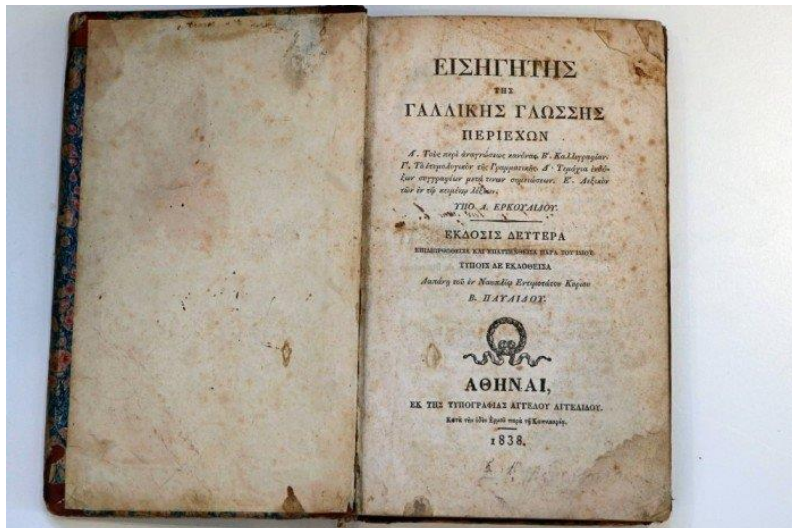
⁸⁸ RADU Anton Roman *Bucate, vinuri și obiceiuri românești*, vol. VI, Mese și obiceiuri românești, Editura Paideia, București, 2008

înconjurătoare. De altfel, majoritatea preparatelor prezentate ca ”autentic românești” sunt de fapt rodul acestor influențe gastronomice, venite din toate direcțiile, dar mai ales din spațiul oriental și est-european. Minoritățile au jucat de asemenea un rol covârșitor în diversificarea gastronomică a României.

Din punct de vedere etimologic, cuvântul „gastronomie” este derivat din greaca antică, **γαστήρ** (gastér) semnificând „stomac” și **νόμος** (nómos) – „cunoaștere” sau „lege”, reprezentând studiul relației dintre cultură și alimentație.

Pentru greci gastronomia este legea ce denumeste arta de a prepara mâncăruri alese și semnifică legătura dintre simțuri și mâncare. De asemenea, reprezintă însușirea de a aprecia calitatea mâncării, a gustului. Gastronomia elenă descrie atitudinea grecilor față de viață și hrană. Bucătăria grecească este una dintre cele mai tradiționale, îndrăgite și variate bucătării din întreaga lume. Ingredientele și stilurile acesteia au fost stabilite acum mai bine de 3000 ani.

În istorie s-au remarcat bucătari greci renumiți, Archestratus a scris prima carte de bucate cunoscută. Soteriades își revendică titulatura de înțelept prin felul în care prepară feluri de mâncare pentru diferite stări de spirit și vârste (pentru tineri, pentru îndrăgostiți, pentru filozofii antici).

În domeniul alimentației, avem din limba turcă cuvintele: *cafea, caimac, cașcaval, ciulama, ciorbă, ghiveci, iahnie, iaurt, musaca, pastramă, pilaf, rachiu, sarma, telemea, trufanda, tutun, afion, revac, salep*. Al. Rosetti ne spune și denumirile unor vase de bucătărie precum: *cazan, farfurie, tavă, tingire*.

Într-un articol din *Almanahul literar gastronomic*, se vorbește despre termenul *chiftea*.

În dicționarele generale, *chiftea* (care provine din turcă: *köfte*) nu apare decât cu sensul “preparat culinar de formă rotundă sau ovală făcut din carne tocată și prăjită în grăsime” (DEX).⁸⁹

Erachie Sterian ne spune o scurtă istorioară a chiftelei. Prin secolul al XVI – lea, ca și acum, se găseau mulți câini hoinari pe străzi. Românul, de obicei în cazuri de acest fel, apela la “spîterul” din colțul străzii, adică farmacistul, care, de regulă era neamț. Acesta se oferă să-i dea puțin *gift* (se citește *ghift*), o carne tocată, făcută rotogol, în care a pus un medicament, și pe care, când a mâncat-o câinele, a murit. Vestea a mers din gură-n gură, iar cuvântul s-a transformat în *chift*. Femeia a învățat să facă și ea rotocoale de carne tocată, ca ale spîterului, însă fără otrava, pe care le prăjea, și cărora le-a rămas numele de chiftele sau chifteluțe.

Mioara Avram ne atrage atenția asupra acestui cuvânt, spunând că nu este corectă varianta învechită și populară *chioftea*, ci corect se spune *chiftea*, cu pluralul *chftele*. Nu este corectă nici varianta *piftea*, care este un exemplu tipic de greșeală produsă prin hipercorectitudine de către vorbitorii care cred că pronunțarea cu *chiar* fi o variantă rustică al unui literar *pi*, ca în *chicior* pentru *picior*. În acest caz însă, consoana inițială este etimologică, termenul provenind, cum am spus mai sus, de la turcescul *köfte*, și nu are nici o legătură cu substantivul împrumutat din bulgară, *piftie*.

Despre *sarmale*, toată lumea știe că sunt preparate turcești, care la origine se prepară din tocătură de berbec cu orez și stafide învelite în foi de varză, foi de vița sau ștevie. Bucataria românească și îndeosebi cea moldovenească au reușit să transforme o mâncare simplă și s-o adapteze după gusturile și preferințele românilor.

Nicio listă culinară românească nu poate începe cu altceva decât sarmalele. Preparatul arhicunoscut este la bază un preparat turcesc. Cuvântul românesc „sarma” este un împrumut din limba turcă (*sarmak*), unde are sensul „a înfășura, a înveli”.

Despre substantivul *sarmale*, Mioara Avram ne spune că de la pluralul *sarmale*, forma corectă de nominativ-acuzativ singular nearticulat este *sarma*, nu *sarmală*, nefiind corectă nici forma *sarmă*, cu pluralul *sarme*. Genitiv- dativul singular articulat este *sarmalei*, nu *sarmalii*.

Pilaf, din limba turcă (*pilav*) este importat tot din zonele de la sud, sud est, iar orezul cu lapte este un preparat turcesc numit *sütlaç*, foarte banal și comun Turciei și balcanilor. Pilaful, numit și palau, polów, polao, pilau, pilav, pilaff, plov sau pulao în limbile țărilor care

⁸⁹ <http://mamebune.ro/index.php/2012/10/01/imprumuturile-grecesti-dim-bucataria-romaneasca-pesmet-papara-feiganea-franzela-plachie-pandispan-bezea/>

l-au adoptat (persană, azeră, turcă, uzbekă, turcmenă, urdu, hindi, paștu etc.), este un preparat în care orezul, uneori chiar și grâul, este mai întâi rumenit în ulei și apoi fiert într-un lichid aromat.

Cuvântul *ciorbă* vine din turcescul *çorba*. Interesant e faptul că multe ciorbe faimoase românești (de burtă, perișoare) au fost create în cazărmile trupelor de spahii ale Imperiului Otoman, șefii regimentelor fiind numiți chiar ciorbagii.

Unul din cele mai importante elemente ale gastronomiei otomane, ca de altfel și în cazul altor arii ale imperiului, îl reprezintă flexibilitatea și deschiderea față de noi aporturi culturale.

Șerbetul este o băutură imperială, pe care în zelul său Mehmed II o răcea cu gheață adusă din cele mai îndepărtate colțuri ale imperiului. Băutura este tipic zonei mediteraneene, având o multitudine de proprietăți benefice în timpul și în urma consumului.

Imperiul Otoman pare că a dat naștere și unei băuturi alcoolice denumită Raki. Numele destul de explicit pare a face trimitere către rachiu, băutura prezentă inclusiv în meniul uzual al românilor.

”De origine oriental-mijlocie, cel mai probabil arabo-turcească (cinci secole de vasalitate!) ciorba de burtă a devenit bun național românesc nu numai prin popularitatea excepțională, ci și prin adaosurile creatoare – smântâna, gălbenușul, leușteanul, zarzavatul de supă, oțetul – care au autohtonizat-o”, preciza Radu Anton Roman în ”Bucate, vinuri și obiceiuri românești”. Apoi sunt musacalele preparate turcești ca și în general multe dintre bucatele pe bază de carne tocată.

Cu toate că legăturile românilor cu lumea greacă au fost îndelungate, în limba română avem puține elemente grecești, și acestea intrate prin altă limbă străină.

În domeniul culinar, dintre elenismele latinești merită amintite cuvintele: *cicoare*, care vine de la *chicoria*, *șizeamă*, care vine de la *zema*.

Marius Sala ne spune că numele de mâncăruri grecești aparțin terminologiei gastronomice orientale.

Cuvântul *sardele* vine din neogreacă, de la *σαρδέλλα*, apărând în MDA atât ca denumire de pești marini, dar și cu sensul de conservă preparată din carnea sardelor.

Un alt cuvânt de origine neogreacă este *pesmet*, atestat fiind la sfârșitul secolului 17, care a pătruns la noi prin filieră maghiară (*peszmét*) sau turcească (*peksimet*), ne spune Marius Sala. Acest termen are și dubletul *paximat*, luat de română din mediogreacă.

Din neogrecescul *pápara* vine cuvântul *papară*, sinonimul lui *omletă*, care în trecut avea sensul de „mâncare preparată din felii de pâine prăjită presărate cu brânză și opărite în

supă , apă sau lapte.”, ne spune Marius Sala. Ceea ce mai arată vechimea cuvântului sunt expresiile familiare precum *a mânca / a se alege cu o papară* – „a lua bătaie”.

Din neogreacă avem și termenul *castană*, varianta *aghistină*, din nord-vestul Transilvaniei fiind împrumutată din maghiară.

Din neogrecesul *phriganiá* româna a împrumutat termenul *frigănea* „felie de pâine muiată în lapte amestecat cu ouă bătute, prăjită apoi în unt”. Cuvântul este folosit mai des la plural: *frigănele*. „Este un termen relativ recent (a fost înregistrat abia în Dicționarul Academiei, 1911) și nu este general...”

Tot de la Marius Sala aflăm despre cuvântul *franzelă* „pâine albă în formă lunguiață” la originea căruia se găsește neogrecesul *phrantsóla* „pâine franțuzească”. Al. Graur ne atrage atenția asupra faptului că *franzelă* nu pare să fi venit direct din greacă, ci prin intermediul unei limbi slave, dacă se ține seama de faptul că în Moldova a existat varianta *franzoală*, care există în rusă și ucraineană.

„Într-o situație asemănătoare este și cuvântul *plachie*, care denumește mai multe feluri de mâncare: *mâncare de pește cu multe mirodenii, un fel de pilaf, piftie* etc. Cuvântul apare în scrisorile lui I. Ghica adresate lui V. Alecsandri; are variante regionale ca *placie, platie, plaché, plaáchie, plaché*. Nu circulă în Transilvania . La originea sa este ngr. *plachí*, dar este posibil să fi intervenit și bg. *plakia*.”

Tot de origine neogreacă este *șiscordolea* care vine de la *scordalía*, fiind un „sos preparat din nuci pisate și miez de pâine, frecate cu usturoi, untdelemn, oțet, care se servește cu carne rasol.”, termeni care este necunoscut în Transilvania, ne spune Marius Sala.

Cuvântul *pandispan* este un alt termen luat de la greci. La originea îndepărtată stă italianul *pan di Spagna* „pâine din Spania. Există și în franceză *pain d’Espagn*. Cuvântul a pătruns și în turcă *pandispanya*, și din turcă în neogreacă *pandispani*.

Marius Sala susține că și cuvântul *bezea* „prăjitură făcută din albuș de ou” provine tot din neogreacă, de la *bezés*, și nu din francezul *baiser*, cum spun dicționarele românești, pentru că nu există în franceză cu acest sens.

Din limba greacă, avem următoarele împrumuturi recente, chiar dacă greaca nu e în contact direct cu româna: *feta, tzatziki, ouzo, retsina, soulvaki, halloumi*.⁹⁰

⁹⁰<https://mamebune.ro/index.php/2011/12/23/influenta-turca-in-bucataria-romineasca/>

CONCLUZII

Limba română continuă să aibă o largă circulație, iar acolo unde astăzi nu mai e cunoscută, urmele trecutului, unele tipare ale expresiei și adesea toponimia, o scot la iveală cum țâșnește apa dintr-o adâncă pătură subterană.⁹¹

Același mare cercetător-lingvist și eminescolog, D. Caracostea susține că “ *ceea ce caracterizează limba noastră este tocmai faptul că, primind elemente sud-est europene din mediul în care s-a dezvoltat, le-a stăpânit totuși, le-a potrivit geniului ei romanic, care însemnează limpezime, măsură și arhitectonică luminoasă.* ”⁹²

Moda lingvistică vine și trece, iar o limbă dacă nu se schimbă devine moartă. Nu întâmplător, Costache Negruzzi intuia în *Păcatele tinereților* : “ *Așadar, am fost pe rând turcomani, grecomani sau Domnul știe ce încă; acum din mila lui Dumnezeu, suntem franțezomani; poate curând vom trece și Manha în vrun balon aerostatic și atunci ne vei vedea anglomani.* ” și lucrul acesta s-a întâmplat.

⁹¹ D. Caracostea, *Expresivitatea limbii române*, Ed.Polirom, Iași, 2000, p.25

⁹² ibidem, p.25

BIBLIOGRAFIE

****Dicționar de științe ale limbii*, Editura Nemira, București, 2001 (DȘL).

*** *Dicționar enciclopedic*, vol III H-K, Ed. *Enciclopedică* Buc, 1999

*** *Enciclopedia limbii române*, Editura Univers Enciclopedic, București, 2001 (ELR).

AVRAM, Mioara, *Anglicismele în limba română actuală*, Editura Academiei Române, București, 1997.

ANTON – ROMAN, Radu, *Bucate, vinuri și obiceiuri românești*, vol. VI, Mese și obiceiuri românești, Editura Paideia, București, 2008

BĂNICĂ, Gh.P., MOCANU, M. Z. *Limba română contemporană*, Ed.Paradigme, Pitești, 2005

BLAGA, Lucian “Spațiul mioritic” în *Opere 9. Trilogia culturii*, editura Minerva, București, p. 264

BOGDAN-OPREA, Helga, *Relatinizarea limbii române prin împrumuturi lexicale*, în vol. *Actele Colocviului Catedrei de limba română* (Coordonator: Gabriela Pană Dindelegan), Editura Universității din București, București, 2002, pp. 81-109.

BRÂNCUȘ, Grigore, *Introducere în istoria limbii române*, 2005

CAPIDAN, Theodor, *Limbă și cultură*, Editura Fundatia Regala pentru Literatura si Arta, București 1943

CARACOSTEA, Dumitru, *Expresivitatea limbii române*, Ed.Polirom, Iași, 2000

CENAC, Oana Magdalena, *Vechi și nou în vocabularul limbii române actuale. Despre elementele de origine neogreacă și turcă*,

CONSTANTINESCU-DOBRIDOR, Gheorghe, *Mic dicționar de terminologie lingvistică*, Ed. Albatros, București, 1980

COȘERIU, Eugen, *Introducere în lingvistică*, Ed. Echinoc, Cluj, 1999

CUJBĂ, Cornelia, *Din istoria contactelor lingvistice. Elementul german în limba română*, In the *Review of the Germanists from Romania*, 13-14, Bucharest, 1998.

CIOBANU, Georgeta, *Anglicisme în limba română*, Editura Amphora, Timișoara, 1996.

DIMITRESCU, Florica, *Despre elementele lexicale latino - romanice recente ale limbii române. Considerații cantitative*, în vol. *Limba română. Stadiul actual al cercetării* (Coordonator: Gabriela Pană Dindelegan), Editura Universității din București, București, 2007, pp. 517-527.

DIMITRESCU, Florica, *Dinamica lexicului românesc*, Editura Logos, 1994 (<http://www.logos.tm.ro/gratuit/973-95560-4-3a.pdf>)

DJUVARA, Neagu, *O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri*, Ed. Humanitas, București,

DRĂGHICESCU, Dumitru, *Din psihologia poporului român*, Ed. Historia, București, 2006

GRAUR, Alexandru, *Tendințe actuale ale limbii române*, Editura Științifică, București 1968,

HRISTEA, Theodor (coord.), *Sinteze de limba română*, Editura Albatros, București, 1984.

HRISTEA, Theodor, *Probleme de etimologie*, București, Editura științifică, 1968,

IACOB, Niculina, *Limbajul biblic românesc (1640-1800)*, vol. I, Suceava, editura Universității “Ștefan cel Mare”, 2000,

IORDAN, Iorgu, *Unele aspecte ale formării cuvintelor în limba română actuală*, în SCL, nr. 4, 1964

LEVI-STRAUSS, Claude, *Antropologie structurală zero*, Ed. Polirom, București, 2020

LOBIUC, Ioan, *Contactele dintre limbi*, vol. I, Editura Universității „Al.I. Cuza”, Iași, 1998

MANEA, Constantin, *Structura etimologică a vocabularului neologic* (cu specială referire la anglicismele din limba română), Editura Universității din Pitești, Pitești, 2004

MANOLII, Adela, *Căile de pătrundere a elementelor de origine greacă în limba română*, Chișinău, 2008

MOCANU, M., *Influența italiană asupra limbii române*, Ed. Paralela 45, Pitești, 2006.

MOLDOVANU, Dragoș, *Hidronime de origine veche turcică în sudul Moldovei*, ALIL, t. XLVII-XLVIII, 2007-2008, București,

MUȘINA, Alexandru, *Țara turcită*, <https://www.scribd.com/doc/180953035/%C5%A2ara-turcit%C4%83-docx>.

- MIHĂESCU, H., *Influența grecească asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1966
- PUȘCARIU, Sextil, *Limba română I. Privire generală*, Ed. Minerva, București, 1976
- RALEA, Mihai, *Fenomenul românesc*, Editura Albatros, București,
- RÂMBU, Nicolae, *Comunicarea interculturală*, Ed.Universității “Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2019,
- SALA, Marius, *101 cuvinte moștenite, împrumutate și create*, Humanitas, București, 2010
- SALA, Marius, *Introducere în etimologia limbii române*, Univers Enciclopedic, București, 1999.
- STOICHIȚOIU-ICHIM, Adriana, *Aspecte ale influenței engleze în româna actuală*, Editura Universității din București, București, 2006.
- STOICHIȚOIU-ICHIM, Adriana, *Vocabularul limbii române actuale. Dinamică, influențe, creativitate*, Editura All, București, 2001 / 2007.
- SUCIU, Emil, *101 cuvinte de origine turcă*, Humanitas, București, 2011.
- SUCIU, Emil, *Cuvinte românești de origine turcă*, Editura Academiei Române, București, 2009.
- ȘĂINEANU, Lazăr, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, Editura librăriei Socec, București, 1900
- ȘERBAN, Vasile, EVSEEV, Ivan, *Vocabularul românesc contemporan. Schiță de sistem*, Editura Facla, Timișoara, 1976.
- ȘERBĂNESCU, Andra, *Cum gândesc și cum vorbesc ceilalți*, Ed.Polirom, Iași, 2007
- TODI, Aida, *Aspecte ale relațiilor interculturale româno-turce: influența limbii turce asupra limbii române*, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Philologica*, 6 (3)
- TOMA, Ion, *Limba română contemporană. Privire generală*, Editura Niculescu, București, 2001.
- UNGUREANU, Cristina, *Sociolingvistică contemporană, Studii*, Ed.Institutul European, Iași, 2020
- URSU, N.A. și URSU, Despina, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare*, vol. I, Editura Cronica, Iași, 2004 și vol. al II-lea, Editura Cronica, Iași, 2006.
- ZAFIU, Rodica, *Diversitate stilistică în româna actuală*, Editura Universității din București, 2001.
- ZUGUN, Petru, *Lexicologia limbii române*, Editura Tehnopress, Iași, 2000.

<http://www.diacronia.ro/en/indexing/details/B369>

<http://societatesicultura.ro/2014/02/etape-ale-influentei-turcesti-asupra-limbii-romane-influenta-turceasca-veche-i/>

<http://societatesicultura.ro/2014/02/etape-ale-influentei-turcesti-asupra-limbii-romane-turca-osmanlie-ii/>

<http://societatesicultura.ro/2014/05/evolutia-semantic-a-unor-cuvinte-turcesti-degradarea-semantic/>

<http://societatesicultura.ro/2015/03/degradari-semantic-ale-unor-cuvinte-turcesti-din-limba-romana/>

<http://societatesicultura.ro/2015/05/degradari-semantic-ale-unor-cuvinte-turcesti-din-limba-romana-ii/>

<https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/cum-au-patruns-cuvintele-grecesti-in-limba-romana>

<http://mamebune.ro/index.php/2012/10/01/imprumuturile-grecesti-din-bucataria-romaneasca-pesmet-papara-feiganea-franzela-plachie-pandispan-bezea/>

<https://mamebune.ro/index.php/2011/12/23/influenta-turca-in-bucataria-româneasca>